NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: GALAMB SÁNDOR: *Jászai Mari.* • SURÁNYI MIKLÓS: *A csodavárók. (Regény folyt.)* • HORVÁTH JÁNOS: *Jegyzetek Bánk Bán sorsáról.* • NIKODEMUSZ KÁROLY, KILIÁN ZOLTÁN: *Novellák.* • VARGHA GYULA, TAMÁS LAJOS, FALU TAMÁS, RÉZ GYULA: *Versek.* • RÉDEYNÉ HOFFMANN MÁRIA: *Ács Gedeon bujdosó évei.* • **Elvek és művek:** SZEKFŰ GYULA: *Tisza István levelei.* • *Könyvismertetések.* • **Szemle:** GALAMB SÁNDOR: *Színház.* • MARIAY ÖDÖN: *Művészet.* • PAPP VIKTOR: *Zene.* • **Apró cikkek:** VÁRKONYI NÁNDOR: *Újabb liránkról.*

1926. ÉV **NOVEMBER** **IX. SZ.**

IV. ÉVFOLYAM. **ÁRA: 25.000 K.**

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

Előfizetési ár negyedévre 5 pengő = 62.500 korona.

TARTALOM:

	Lap
Galamb Sándor: Jászai Mari	793
Vargha Gyula: Pasztell-kép. (Vers)	796
Surányi Miklós: Csodavárók	797
Tamás Lajos: Felcsókolod fáradt szemem. (Vers)	810
Horváth János: Jegyzetek Bánk Bán sorsáról	811
Falu Tamás: Percmutató (Vers)	838
Nikodemusz Károly: Testvérek	839
Réz Gyula: Őszi alkony. (Vers)	845
Kilián Zoltán: Erdei kihágás	846
Rédeyné-Hoffmann Mária: Ács Gedeon bujdosó évei	854

ELVEK ÉS MŰVEK:

Szekfű Gyula: Tisza István levelei	862
Hekler: Condivi: Michelangelo élete	864
Rédey Tivadar: Kürthy György: Mars	865
Brisits Frigyes: Assisi szent Ferenc Kis Virágai	866
Szinnyei Ferenc: Szabó Mária: Appassionata	867
y.: Mohács Magyarországa	868
A. B.: Révész Imre élete	869
Bartoniek Emma: Pais Dezső Magyar Anonymusa	869
X.: Szomory Dezső: A mennyei küldönc	871
Vajthó László: Oláh Gy.: Görögtűz	872
r—l.: Erdélyi emlékkönyvek	873
N. I.: Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok	875
Arvay János: Lagerlöf: Krisztus-legendák	875
Baros Gyula: Testőrszerelmek	875
K. G.: Hegedűs Lóránt új könyve	877
V. M.: Hőskölteméný Szent Lászlóról	877
s. a.: Könyvek a bolsevizmusról	878

SZEMLE:

Galamb Sándor: Szinházi Szemle	879
Mariay Ödön: Művészeti Szemle	881
Papp Viktor: Zenei Szemle	884

APRÓ CIKKEK:

Várkonyi Nándor: Újabb liránkról	887

MEGJELENT **MEGJELENT**

TORMAY CECILIA

BUJDOSÓ KÖNYVÉ-nek

IV-ik kiadása. **Kapható minden könyvkereskedésben.**

MAGYAR LEÁNYOTTHON GRÁCBAN. Dr. Fest Sándor egyet. m. tanár 12 növendék részére elsőrangú leányotthont tart fenn a Grác melletti Sankt Peterben. Felvilágosítást ad: Dr. A. Fest, Sankt Peter bei Graz, Ausztria.

Kérjük t. Olvasóinkat, akik még nem ujitották meg a folyó év utolsó negyedére szóló előfizetésüket, sziveskedjenek az esedékes előfizetési díjat a NAPKELET mult havi számához mellékelt befizetőlap felhasználásával mielőbb beküldeni.

Kiváló tisztelettel

A NAPKELET KIADÓHIVATALA.

JÁSZAI MARI.

Ha a ma élő nemzedék, amely még a színpadról ismerte Jászait, a következő emberöltőnek meg akarja majd magyarázni e kivételes tehetséget — s ha emlékezetében elmosódik minden, ami az ő alakításaiban esetleg, vagy részletjelenség volt s csak a lényegszerű vonások maradnak meg — akkor bizonyosan úgy jellemzi őt, hogy birodalma az erő, a fenség volt. S ha azután emlékezését teljesebbé kényszeríti, akkor hozzá fogja tenni, hogy a fenség és erő a maga megnyilatkozásának mindkét pólusa felé egészen a hatalmában volt : a dölyf, a vadság, a gonoszság megdöbbentő kifejezése épen úgy, akárcsak a lelkes, érzelmes, a meghatódás könnyeit fakasztó fenség. Goneril, a hálátlan, szívtelen leány és Volumnia, a fiát a hazaárulásból szívével visszakönyörgő anya jelölik ennek a birodalomnak legszélsőbb határait.

Jászai színészkarakterének e fősajátságai lelkének legmélyéből fakadtak, de szerencsésen támogatták külső természeti adományok is : termete fejedelmien méltóságos volt, mély hangja csodálatosan zengett s arca — bár a mindennapi szépséget nélkülözte — tiszteletet parancsolt.

Természetes, hogy ezektől a sajátságoktól a hajlékony báj, a szelidebb kedvesség, az áldozatosabb nőiség kissé távolabb esett s a ma férfikora teljét élő nemzedék nem is emlékszik ilyenféle alakításaira. Régibb emberek emlékezései, egykorú bírálatok is csak egy olyan szerepét emelik ki, ahol a szelidebb kellemnek, az olvadékony áldozatosságnak húrjait is megkapóan tudta illetni. E szerepe Imogen volt Shakespeare *Cymbeline*jében.

A mi nemzedékünk számára azonban már csak tragika volt, sőt ő volt *a* tragika, aki a tragédiák lesujtó és egyben felemelő hangulatának átélésében magyar színpadon minden kortársánál hasonlíthatatlanul különb volt. A magyar szinészet történetében épen olyan méltóan vette át Laborfalvi Róza örökségét, akárcsak ez Kántornéét. Sőt amennyit e két régibb nagyságról tudunk s aminőnek Jászait láttuk, abból úgy képzeljük, hogy két nagy elődjének legkiválóbb tulajdonságait egyesítette magában. Laborfalvi Rózáról feljegyezték, hogy kortársai közül ő szavalt legszebben, Kántornéról pedig, hogy szerepeibe szokatlan tanulmánnyal mélyedt el. Jászai ajkáról gyönyörűen hangzott az emelkedettebb dikció és alakításait — mielőtt színpadra kerültek — nagy tanulás, mély gondolkozás előzte meg.

Tehetségének főirányából fakadt, hogy azoknak a karaktereknek megjelenítésében alkotott legkitünőbbet, amelyeknek fővonása ez a fenség volt. Katona Gertrudisát épen ezzel a képességével tudta szinte tökéletesen ábrázolni. Nem a kerítő asszonyt játszotta meg, aminőnek egyébként jeles színésznők is felfogják, nem olyannak játszotta, aminőnek Bánk tévesen látja, hanem kiemelte e különös asszonyból a férfiasságot ambicionáló vonást, azt, amely e mondatra fakasztja : Hogy nem lehet Solon s Lykurgos asszony? Ezzel a játékkal azután nemcsak Gertrudis alakja lett igazabbá, hanem Bánk tragikus

vétsége is teljesebbé vált. S e főtulajdonsága miatt volt Jászai olyan kitűnő Medea s Phédra, olyan megdöbbentő Lady Macbeth és Goneril, olyan félelmetes Margit királyné a *III. Richard*ban, olyan igaz Maria Stuart, olyan megható, mint Volumnia és mint Anna, a *Szigetvári vértanuk*ban.

Tehetségének e főiránya okozta azután, hogy minden szerepében ezt a fenséget emelte ki. Cleopatrája méltán volt csodált alakítás, a szenvedélyes keleti királynét valóban megragadóan játszotta, de a ravasz kacérság, a raffinált asszonyiság kevésbbé érvényesült benne. Jellemző rá, hogy Cleopatráról írott, nagy tanulmányra valló értekezésében is kelleténél erősebben hangsúlyozza, hogy ez alaknak fővonása a fenség.

Ugyanez volt viszonya *Bizánc* Irénéjéhez is. Inkább a merev, a gőgös császárnét játszotta meg, szóval a szerep egyik oldalát — míg e szerep mostani alakítója, Márkus Emilia inkább az érzéki kacérságra veti a hangsúlyt, Pedig Irénében mindkét vonás megvan.

Pályafutásának legnagyobb sikere kétségtelenül Elektra volt. Ez alakítás egyik legérdekesebb tüneménye a magyar színjátszás történetének. Hogy egy tipikusan kispolgári korszakban, a francia társalgó drámák divatjának közepette valaki egy több, mint kétezeréves görög tragédiát juttasson diadalra, az már majdnem a csodával határos. A magyar közönségen e játék hatása alatt a legnagyobb tragikus átélések vihara száguldott végig. S a művésznőnek nemcsak a Nemzeti Színház színpadán, hanem a kis vidéki színpadokon is fel kellett lépni e szerepében, sőt egyszer külön színpadot is építettek Jászai Elektrája számára. Nagyváradon, a Rhédey-kertben történt, hogy görögös oszlopcsarnok előtt, háromezer nézőnek játszotta el Sophokles tragédiáját.

E nagy ünneplésből természetesen nem maradtak el a támadó hangok sem. Gyulai Pál *Budapesti Szemléje* megrótta a művésznőnek e szerep egyes részeiben megnyilatkozó szertelen és nem mindig izléses mozgását. Mások meg azt kifogásolták, hogy Elektrából, ebből a szegény szenvedő és meggyötört leányból heroinát formált. Jászai Elektrájának ugyan mi szüksége Orestesre várakozni, hogy a bosszú műve végrehajtassék, amikor egymaga végezni tudna az egész mykenei családdal?

E második kifogás Jászai művészi ábrázoló módjának épen lényegére tapintott, arra, hogy karakterének alapvonása az erő, a hősi volt.

E kifogásokat hangoztatóknak is bámulattal kellett azonban elhallgatniok, ha alakításának részleteit nézték. Különösen a művésznőnek kifejező mozdulatai voltak csodálatraméltók, ezek is kivált a tragédiának legnehezebben megjátszható jelenetében.

A helyzet itt az, hogy az Orestest váró Elektrának maga, a cselből halottnak hirdetett Orestes nyujtja át a saját hamvvedrét, mire Elektra a vedret kezébe fogva siratja el öccsét. E jelenetből szerfelett nehéz valóban szomorú hangulat-hatást kicsiholni, hiszen mi, a nézők, tudjuk, hogy a siratott férfi él, sőt látjuk, ott áll a sirató nővér mellett. Legfeljebb kíváncsiságunk van hát felkeltve, hogy minő lesz majd Elektra öröme, ha Orestes felfedi magát előtte. És ime — Jászai e nehéz feladatot kitűnően oldotta meg s e jelenetet a tragédia legmeghatóbb jelenetévé játszotta. Letérdepelt, az urnát magához szorította s elkezdte finoman simogatni. Az volt a benyomásunk, hogy a régi, kis Orestes éledt fel emlékezetében, akit valaha annyiszor dajkált. Ez a finom cirógatás, ez a végtelenül kifejező kézjáték annyira Elektrára és Elektra bánatára összpontosított minden figyelmet, hogy elfelejtettük a halálhír hamis voltát, e az ott jelenlevő Orestest, el minden mást s együtt könnyeztünk Elektrával.

E szerepben különben még egy említésreméltó kifejező mozgása volt. Maga leírja egyik tanulmányában, hogy amikor egy fiatal színésztársa, Benedek meghalt, ennek ifjú özvegye a ravatalnál egy önkéntelen és egyre ismétlődő mozgással megkapóan fejezte ki keserűségét. Ökölbe szorított kezét ritmikusan és egyre elhalóbban felső lábszárához ütögette, mintegy tehetetlen lázongásának külső megnyilatkozásául. Az életet színész-szemmel figyelő Jászai átvette ezt a mozdulatot s Orestes halálhírének tudomásul vétele után ő is így ábrázolta a fájdalmat.

Kézjátékának kifejező ereje különben is minden szerepében csodálni való volt. Feljegyzésre méltó, hogy kézbeszédével hogyan interpretálta *Bánk bán* egyik homályosabb helyét. Amikor az első felvonásban Melinda elutasítja Ottót, Gertrudis leszidja öccsét. A jelenet végén azt kéri tőle a bárgyu herceg, hogy adjon hát tanácsot, mikép legyen övé Melinda szíve. A királyné ennyit mond rá : Hallatlan ! Hogy mit tart hallatlannak, az valóban kissé homályos, de Jászai egy mozdulattal kitünően magyarázta meg. E szó kiejtése előtt jobbkeze ujjait összeszorítva egypárszor gyorsan homlokához üti (a magáéhoz, nem Ottóéhoz !), mintha azt mondta volna : Milyen ostoba vagy ! *Hallatlan !*

Kifejező mozdulatai annyira tipikusan jellemzők voltak egy-egy lelkiállapotra, hogy szinte róluk lehetett volna mintázni *a* figyelmet, *a* haragot, *az* irígységet, *a* szorongást, *a* gúnyt, szóval a legváltozatosabb emberi indulatokat. Aki látta tőle Teréza mamát *Az aranyember*ben, az sohasem felejtheti el, hogy hogyan ábrázolta a hála érzelmétől megszólalni nem tudó meghatottságot. Amikor hallja, hogy Timár Mihály megvette a szigetet és neki ajándékozza, akkor sírva fakad, szó nem jön az ajkára, hanem a szívére mutat, majd az égre mutat s csak azután nagynehezen törnek a hangok a torkából elő.

Hát még, amikor a kézmozgásról is lemondott, hogy arcmozdulattal fejezzen ki mindent ! Voinovich *Mohács*ában, amikor mint Perényiné, fiait a biztos halálba, a király után küldi, az egész jelenet alatt átölelve tartja őket. Kifejező képességének egész gazdagságát arcjátékába és hangjába sűrítette. Egyike volt ez legvirtuózabb és egyúttal legmélyebb jeleneteinek.

De hiányos volna színészi portréja, ha beszélő módjáról is nem esnék szó. Szóejtése a nagy stílus beszéde volt. Szavalás volt ez, pathetikus szárnyalás, aminthogy a nagy tragédiák hangjához nem is illik más. Jászai gyűlölte a modernség jelszava alá búvó stílustalanságot, amely a verset prózává tördeli, a dikciónak szárnyát metszi s a színes, emelkedett tragikai nyelvet tompa, szürke hangon szólaltatja meg. De persze másfelől szavalása ment volt a magyarban annyira kellemetlen éneklő modortól is : beszédje a magyar temperamentummal és a magyar nyelv jellemével teljes összhangban maradt. Akik az új pátoszt keresik — pedig itt az ideje, hogy keressék ! — azok jól teszik, ha képzeletben újra átélik Jászai hangjának zöngését, szóejtésének emelkedett lendületét.

A fenségnek és az erőnek e nagy művésznője különös látvány volt a komikum felé hajló, vagy épen komikus szerepekben. Mert ilyen alakításai is voltak. E szerepeiben különösen robusztus megjelenésével hatott, amelyet még a jellemzetesnek erős aláhuzásával, majdnem karrikirozásával pótolt meg. Mint *Csongor és Tünde* Mirigye torzon-rút arcával, összegörnyedt hátával, ádázul villogó szemeivel, groteszk járásával, piszkos öltözékével, félretaposott sarkú csizmájával olyan volt, mint aminőnek gyerekkorunkban a vasorrú bábát képzeltük. Barrie bájos *Vén lányok*jában egy közönséges szol-

gálót játszott. Szerepe alig állt pár szóból, csak amint tenyeres-talpas mozdulatokkal ki-be járt a színen, keltett komikus hatást. Hangos kacagást különösen akkor fakasztott, amikor kávés findzsákat hozva a szobába, az ajtót a csípőjével tette be. A *Niobe* című angol bohózatban, mint egy megelevenedett klasszikus szobor csöppen modern miliőbe s ez ellentét komikus hatását az által tette még erősebbé, hogy plasztikus, antik mozdulataival, emelkedett beszédjével szinte önmagának rendes játékstílusát túlozta.

E szerepei azonban csak vendégszereplések voltak. Igazi otthona a tragédia volt, a fenséges, monumentális szomorújáték, amelyet annyi élményszerű bensőséggel szólaltatott meg. De átélése talán mégis akkor volt a legforróbb, amikor a nemzeti fájdalmat szólaltatta meg. E nagy mélységű tragika nemzeti történelmünk mélabúját és tragédiáját is olyan erővel tudta átérezni, mint magyar színpadon kortársai közül senki más. S most, hogy halála a mohácsi vész évfordulójával esik össze, lehetetlen eszünkbe nem idézni, hogy utolsó kiváló szerepe épen *Mohács* Perényinéje volt. Akik látták e szerepében, azoknak fülében bizonyosan újra felcsendülnek a fájdalomnak és a bizalomnak azok a mondatai, amelyek Jászai Mari ajkáról olyan szívbemarkoló hatással hangzottak feléjük :

Ránk minden száz év vérkeresztelőt hoz,
Az ősi földbe új magot takar,
De minden szív kihajt a hant alól,
A földön is van, van feltámadás !

Galamb Sándor.

PASZTELL-KÉP.

A gyermek ébred. Egy szót a világ
Minden kincséért ki nem ejtene;
Mit a szobában földerengni lát,
Csak issza némán tágra nyílt szeme.

Két székre téve szép kis tekenő,
Frissen szitált liszt tölti félig azt,
Teknő előtt egy édes arcu nő,
Az édes anyja. Kalácsot dagaszt.

Az arca, hószín liszttől hamvasan,
Mint ért barack, oly finom és puha,
Dús haja kontyra kötve gondosan,
Fehér karján feltűrve a ruha.

Egy sápadt gyertya ég az asztalon,
De a kelő nap már bemosolyog,
S a kettős fénytől a fehér falon
Világoskék nagy árnyék imbolyog.

Vargha Gyula.

A CSODAVÁRÓK.

II.

Ezerkilencszáztizenöt.

Buzgón jegyezték be a hotel törzskönyvébe: ... Keresztess Andrásné Grónay Ágnes, királyi táblai bíró neje, Máramarossziget, leányával, Keresztess Klárival, tizenötéves, I. emelet 15—16., balkon, másfél penzió, 15 korona, külön reggeli és uzsonna 1 korona, fürdőszoba naponta 1 korona; érkezett 1915 március 15, itt tartózkodás hat hét, 10% engedmény...

Hotel Quarnero, Abbazia.

Emberemlékezet óta nem kezdődött a szezon ilyen rosszul. A Quarneróban mindössze tíz-tizenöt ember lézengett, az olcsó penziókban néhány tucat rokkant katona, csaknem mind magyar, öreg házaspárok Budapestről és Bécsből, a gyermekszanatórium üres, a strandon fiumei postáskisasszonyok és üdülő tisztek bujkálnak az esti sötétségben, a bárkák üresen himbálódznak a mesterséges kis öblök kőrakásai között, csak a hold, a víz, a lombosodó fák és a lovranai piszkos kis olasz csemeték nem tudják, hogy milyen nagy baj van a világon: — a hold ezüstös tányérja egykedvűen mosolyogva nézi magát a selyemfényű vízben, dagály idején locsognak a habok, a lovranai gyerekek krajcárt koldulnak és a fák dideregve reszketnek a hűvös tavaszi szél simogatására.

Keresztess Andrásné, ahogy másnap reggel kiment a balkonra, könnyekre fakadt.

— Hát ez az egész? Hát én ide is csak akkor jutottam el, amikor már késő? Mi ez? Világfürdő, vagy temető a tengerparton? Még ma visszamegyek Pestre.

De Klárika, tizenötéves szíve rajongásában, szinte eszeveszett örömmel csókolgatta édesanyja kezét, hogy elhozta ebbe a tündérbirodalomba.

Keresztess Andrásné nem ment vissza Pestre. Ő nem jószántából jött, az ura és a vármegyei kórházigazgató küldötte ide, mert naponta egy kis hőemelkedése van, ő is a háború áldozata, a hat hetet kihúzza valahogy... de az bizonyos, hogy ő nem így képzelte a háborút...

A háború! A háború!

Másnap megismerkedett egy öreg biztosítási hivatalnokkal és a feleségével. A házaspárt először apának és leányának nézte. A férfi

jóval a hatvanon felül; haja, bajusza egészen ősz, hófehér szakálla hegyesre nyírott, mint egy francia vagy spanyol diplomatának.

— Sebastiani Kamillo igazgató, nyugalomban, Bécsből, csókolom kezét. Méltóságod engedelmével bemutatom a feleségemet.

Kitünt, hogy az öreg úr olasz származású, első feleségét már húsz éve eltemette, a második 1906-ban halt meg tüdőgyulladásban, a harmadik — ez a szép, erős, feketeszemű, harmincéves hölgy — két éve él vele boldog házasságban. Mindig együtt voltak. Sebastiani úr kissé rideg és pedáns igazgató volt, a felesége ellenben csupa vágy, csupa élet, csupa szerelem és egész fiatal lelkével imádta az urát.

Ágnes zavarában csak annyit felelt, hogy ő nem méltóságos, a táblabiráknak csak nagyságos a címük.

Az öreg úr mosolygott és könnyedén legyintett. Mintha azt mondta volna: nem baj, én öreg ember vagyok, én jobban tudom, hogy milyen címe van egy ilyen gyönyörű és arisztokratikusan öltözködő dámának, itt, lenn Abbaziában. A felesége féltékenyen nézegette Ágnest.

A háborúról kezdtek beszélgetni.

Sebastiani azt mondta, hogy szeretné azt a néhány csepp olasz vért kibocsájtani az ereiből.

— Miért? — hökkent meg Ágnes.

— Szégyellem magamat. Az olaszoknak már régen mellénk kellett volna állaniok. Ha Itália 1914-ben megtámadja Franciaországot, akkor már régen vége van a háborúnak.

— Pedig azt beszélik, hogy épen ellenkezőleg . . .

— Mit? — pattant fel az öreg. — Hogy az olaszok az ántánt mellé állnak? Őrültség!

— Nagy gazság volna — jegyezte meg félénken az asszony.

Ágnes is izgalomba jött.

— Miattunk jöhetnek.

— Eltiporjuk őket! — helyeselt az öreg igazgató.

— Most már az egész világ tudja, hogy mi magyarok miféle nép vagyunk!

— És a németek! Az utolsó csepp vérig!

— A végső győzelemig! — lelkendezett Ágnes.

Sebastiani tovább ment:

— Amerika, Románia és Itália nem mer kilépni semlegességéből. Az orosz nem számít. Nemsokára Párisban leszünk. London napjai meg vannak számlálva. Igaza lesz Macaŭlay-nak: London hídjának csak a pillérei maradnak meg, öreg, szürke történelmi romok, mint egy letünt antik világ építményei. Méltóságos asszonyom, egy év mulva miénk lesz minden Berlintől Bagdadig, az angol gyarmatok függetlenítik magukat és szövetséget kötnek Németországgal.

Az öreg ember arca kipirult és két hosszú, aszott karjával úgy hadonászott, mintha az eget is meg akarta volna fenyegetni, ha netalán ott fenn ezidőszerint még másként gondolnák a dolgot.

Délután újra erről beszélgettek és másnap is megint. És mindenhol erről folyt a szó. Közben az asszonyok harisnyát kötöttek a beteg katonák számára. Ágnes lassanként megbarátkozott a néptelen és unalmas Abbáziával. Bejárta a környéket, sokat ringatta magát csónakban a hullámok hátán, örült a korai tavasznak, a napsütésnek, a hadijelentéseknek. Sebastiani Kamillóra rajongva és csodálattal nézett, amikor az öreg úr remegő hangon, krákogva és fulladozva, göthös tüdejének zihálása közben lázasan szavalt :

— Boldog vagyok, hogy ezt megérhettem. Ki gondolta volna? Hát ez is lehetséges? Igen. De ennek el kellett jönnie ! Most jön el a magyarok új dicsősége Európa történetében. Olyan nagyok leszünk, mint Nagy Lajos vagy Corvin Mátyás idejében. Egy új korszak kezdődik különben az egész világon, mint a római birodalom bukása után vagy Amerika felfedezésekor. Vége az angol-francia kornak ! Újra felléptek a germánok és a latin fajta örökre letűnik a történelem színpadáról. Betöltötte hivatását. Vége. Hindenburg. Pont.

Mindenki bámulta az öreg úr élénk temperamentumát és hazaszeretetét. Csak a szállodások és a penziók tulajdonosai csóválták a fejüket :

— De azért már ideje volna, hogy bevonuljunk Párisba. Ha ez még sokáig így tart, tönkremegyünk valamennyien.

Ágnes egész lelkéből megvetette ezeket az önző, kufár lelkeket.

— Látja, asszonyom — mondta a szálloda directricejének — én nem haragszom a háborúra. Pedig nekem is kijutott a bajból. Bátyám a háború kitörésekor épen tengeri úton volt, Tuniszban rekedt, onnan elvitték Lyonba. Internálták. Az Isten irgalma védje őt az ellenség haragjától. Én meg beteg vagyok. Tavaly októberben betörtek az oroszok Máramarosba. Menekültünk. Akkor naplót írtam ezekről a szörnyűségekről. Most is megborzadok, ha a kezembe kerül. A menekülés alatt megfáztam nagyon. Tüdőcsúcshurut.

— De itt a tengerparton majd kigyógyul szépen — vigasztalta üzleti hangon a directrice. — Gyönyörűen süt a nap.

— Még jó, hogy ez a kis tengerpart megmaradt nekünk, szegény betegeknek. Csak eszükbe ne jusson az olaszoknak . . .

— Isten ments ! Ilyesmire gondolni is bűn.

A directrice ezt mindennap elmondta, de Abbázia azért naprólnapra néptelenebb lett. Egyenként és lassan szállingóztak a vendégek, de az ottmaradtak ilyenkor mindig aggodalmasan összenéztek.

— Menekülés? Jönnek az olaszok?

Mindenki tiltakozott ez ellen a feltevés ellen, Sebastiani úr azonban közönséges ijedt népnek nevezte valamennyiüket.

Március végére már csak négy-öt vendége volt a szállodának.

Sebastiani az utóbbi napokban kissé elkomorodott. A feleségét sokszor magára hagyta és egyedül kószált a Lovrana felé vezető utakon.

A szép, feketeszemű fiatal asszony emiatt gyakran panaszkodott Ágnesnek.

— Félek, hogy Kamillo megint valami jó fogást csinált.

— Mire gondol? — kérdezte Ágnes.

— Sok itt a csinos hadiszalma. És az asszonyok oly erkölcstelenek.

Ágnes elnevette magát. Csodálkozva nézett az asszony szemébe: mi ez? Kegyetlen gúny vagy eszelős féltékenység? De aztán őszintén megesett rajta a szíve. A fiatal, szép kis teremtés szeméből kipottyant egy könny.

— Tudom, hogy mit beszélek. Ismerem Kamillót. Bolondja a nőknek. És sok pénze van, asszonyom ... és én tudom, hogy Kamilló szeretetreméltó és nem sajnálja a pénzt.

Ágnes nem tudta, hogy mit gondoljon e felől a szép és minden büszkeség nélkül való asszonyka felől. Az bizonyosnak látszott, hogy Sebastianiné nem a férfit, hanem a pénzt félti. De az a könnycsepp! A pénzt nem könnyekkel szokta félteni az asszony, hanem dühvel és felháborodással. Ő pedig, úgy látszik, alázatosan és őszintén kínlódik.

A szállodákban csakugyan már alig volt egynéhány család, férj s feleség együtt. Agglegények, sebesült, beteg tisztek, szalmaözvegy asszonyok, önkéntes ápolónők, vöröskeresztes úri lányok, kéteshírű és kétes magaviseletű színésznők ténferegtek fel-alá a parton és éjjel ki-besurrantak egymás szobájába. A szállodák személyzete sok pikáns történetet fecsegett futó viszonyokról és titkos mulatozásokról. Nappal azonban mindenki horgolt és kötött.

Egy este Sebastiani sötét arccal járt-kelt a Quarnero halljában. Ágnes megszólította:

— Rosszkedvűnek látszik.

— Ah! — recsegett az öreg úr asztmatikus hangja — hitvány, komisz népség! Hencegő, oktalan, hányiveti fickók!

— Kikről beszél?

— A katonákról. A fiatalokról.

Ágnes csodálkozott.

— Ők a mi hőseink!...

Sebastiani gorombán félbeszakította:

— Eh, hősök! Hagyjuk, méltóságos asszony, a frázisokat. Éretlen tacskók, ez az igazság. Most kaptam levelet a kölyöktől.

— Kitől?

— A fiamtól.

— Nem is tudtam.

Sebastiani elpirult.

— Hát persze, elfelejtettem. Virgil. Akasztófáravaló himpellér, ördögadta kölyke. Pont. Ne beszéljünk róla.

Másnap Sebastiani felesége elmondta Ágnesnek, hogy az öreg úr első házasságából való fia, Virgil, huszonnégy éves orvostanhallgató, akit nagy protekcióval eddig Bécsben tartottak egy hadikórházban, most önként a frontra jelentkezett.

Másnap híre futott, hogy egy főhercegasszony érkezik s a Vöröskereszt-egylet javára nagyobb gyüjtést rendez a vendégek között. Vele jön néhány mágnásasszony, mint önkéntes ápolónő és Burmesser, a híres hegedűművész. Matiné lesz a Quarneroban s a fenséges asszony szeretné, ha azon valaki a vendégek közül felolvasna. A szálloda directricejének eszébe jutott Keresztessné, aki azt mondta, hogy naplót írt az orosz betörés alatt. Ágnes zavarba jött, szerette volna levélben megkérdezni Andrást, hogy megteheti-e? De a dolog sürgős volt, másnap megérkezett a főhercegasszony, a Quarneróban szállt meg, Ágnest bemutatták neki s a főhercegnő kérte, hogy vegyen részt az előadáson.

— Én tartom az elnöki megnyitót, az osztrák Burmesser hegedül, illik, hogy egy magyar asszony is támogasson bennünket a szent cél érdekében.

Nem lehetett visszautasítani.

Ágnes kikereste naplóját és kiválogatta a nyilvánosság elé való legérdekesebb és legmeghatóbb részleteket. Át is dolgozta, kijavítgatta, néhol törölt belőle, máshova pedig hatásos, szónokias, pathétikus tirádákat illesztett bele, mint egy iskolai dolgozatba vagy emlékiratba. Munka közben gyakran gondolt bátyjára, Grónay Barnabásra, akinek az írásművészetét András sokszor kigúnyolta, de ő — lehet, hogy pusztán testvéri elfogultságból — rendkívül nagyra értékelte. Kellemesen izgatta az az elképzelés, hogy holnap délelőtt egy főhercegasszony és Abbázia minden magyarul értő embere az ő szavaira figyel s ő valami aktív részt vesz ezzel a világháborúban. És mindenki őt nézi majd, utána mindenki róla fog beszélni, híres asszony lesz, neve az összes bécsi és budapesti ujságokban olvasható lesz, talán meg is hívják majd ide vagy oda, a főhercegnő felfedezi, megszereti, társaságába fogadja és magával viszi — Istenem, hát mégis történnek csodák!

De közben majdnem kiugrott a szíve a félelemtől: mit szól ehhez András, aki irtózik a feltünéstől, a nyilvánosságtól, az asszonyok háborús sürgés-forgásától, aki nem engedte meg, hogy ő önkéntes ápolónő legyen s tele van rosszhiszeműséggel, gyanakvással és féltékenységgel . . .

Mindegy. A főhercegasszonynak nem lehet ellentmondani. Ágnes pompásnak találta naplóját és fekete selyem toalettjét is, reggel húszszor belepillantott a kéziratába s a nagy állótükörbe, egy kevés rouget kent az ajkára s a Quarnero dísztermében, közvetlen a főhercegasszony megnyitója után, dobogó szívvel, mámorosan, remegve a félelemtől és a boldogságtól, elkezdte olvasni a naplót.

A teremben mindenki őt nézte. Az aszonyok kissé gúnyosan, kissé irígykedve, a férfiak vakmerő nyugalommal, mosolyogva, láthatólag sok érzéki kíváncsisággal. Kislánya, a szőke, nagyszemű, Boticelli-frizurás Klárika a főhercegnő mellett ült, mint egy kis udvarhölgy, komolyan, sápadtan, büszkén és szégyenlősen.

És Ágnes olvasni kezdett. Eleinte megijedt, olyan idegenül csen-

dült a hangja. Ő még soha nem hallotta a saját hangját ekkora csöndben, ilyen nagy teremben. Néha-néha felpillantott az írásaiból és észrevette, hogy a férfiak arcátlan nyiltsággal vizsgálják a dobogón nyugvó selyemcipős lábát. Zavarba jött és a tizedik mondatnál kissé dadogni kezdett. Ezt restellte. Kezdte már megbánni, hogy erre vállalkozott. Ha ezt András látná! Igaza van Andrásnak, ez nem finom és előkelő dolog. Ez rovására megy a női szeméremnek. Ide állni, magát mutogatni, magáról, a családjáról, a gondolatairól és érzéseiről fecsegni: ez a lelkileg való levetkőződés arcába kergette a vért. Ez majdnem olyan, mintha testileg is meztelenül mutogatná magát. Nem is hallotta már a saját szavát, nem is értette a saját mondatait, csak gépiesen olvasott, olvasott s közben ájuldozott az izgalomtól és a lelkiismeretfurdalástól. Úgy érezte, hogy ő most Keresztess András táblabíró ellen súlyosan vétkezik. De ez a vétek lassan-lassan gyönyörűséget is tudott adni. Rémült izgalomba hozta az a gondolat, hogy ő most hűtlen asszony; de a félelem, önvád és a bűntudat eszébe juttatta, hogy mliyen fogvacogtató gyönyör lehet az, ha egy asszony testileg is belesodródik valami veszedelembe. Elvesztette a fejét, zúgott az agya és olvasott, olvasott és gyönyörérzetek futkároztak az idegeiben. A harmadik oldalt, ahol a menekülést írta le, már önkívületben, elszántan, boldog extázisban olvasta Ágnes:

— Kolozsvár, 1914 okt. 4. Tegnap hajnalban végre elindultunk. Az uram nem jött velünk. Ő még mindig remél. De meg kellett esküdnie, hogy a főispánnal együtt ő is elhagyja a várost, mihelyt Bothmer generális kihirdeti a közveszélyt. Én, a két fiú és Klárika lányom hajnali négy órakor már künn voltunk a pályaudvaron. A gyerekek folyton az apjukat csókolgatták, de nem sírtak, inkább idegesen nevetgéltek, mintha örültek volna a kaland szenzációjának. Az állomáson tizenöthúsz mozdony szorongott egymás hegyén-hátán. A mozdonyok! Azóta számtalanszor látom álmaimban a kelet felől menekülő óriás, komor, vasból való szörnyetegeket. Mint valami apokaliptikus látomás, úgy rémlik vissza az a kép, ahogy a pirosszemű füstölgő monstrumok ötpercenkint zúgva, zakatolva, fújva, pöffögve bevánszorognak az apró állomásra. Egész vonatok csupa mozdonyokból. A gőz lecsapódik rajtuk, mintha az ijedtségtől, a futástól, a kifáradástól verejtékeznének hol okukon. Mindig ezek az első menekülők. Mi ott, az ország keleti szélén, már tudjuk, hogy ezt nehéz ágyúk, stratégiai visszavonulás, fejvesztett rohanás, füstölgő falvakból elriadt menekülők, ordító csecsemők, imádkozó asszonyok és káromkodó férfiak követik. Az egész falu künn van az állomáson. Fehér, reszkető ajkak tátva maradnak, zavaros szemek bámulják a menekülő mozdonyokat. Nem tudom leírni, micsoda látvány, amikor egy falusi állomáson harminc mozdony ontja a füstöt, löveli a gőzt, rémíti az embereket, liheg, bőg, reszket és fújja a sípját, mintha segítség után sikoltozna.

... Halálos csend támadt a Quarnero termében. A dolog érde-

kelte a hölgyközönséget és a fiatal és szép önkéntes ápolónők irigykedve néztek a felolvasóra. Ez az asszony kezd érdekessé válni.

A férfiak barátságosan és bután mosolyogtak. Ezzel mutatták meg fölényességüket és talán azt, hogy őket nem a mozdonyok érdeklik, hanem a szép asszony áttüzesedett arca, a lágyan zengő hang és a selyemharisnyás, formás, vékony bokák.

Csak a főhercegnő nézett ünnepélyesen és áhítatosan, mert ő egy szót sem értett a magyar asszony nyelvén.

Ágnes azonban mindebből nem vett észre semmit. Felemelte hangját és kissé remegve az izgatottságtól, folytatta a napló olvasását.

— A menekülők félig igaz, félig hisztériás félelemben fogant hírekkel rémítgették egymást. Az ellenség átlépte a Kárpátokat! Borsán megjelentek a kozákok! Bukovina felől éjjel-nappal dörög az ágyú! A járőrök harminc kilométerre járnak a falutól! Meneküljön, aki tud! Az állomáson galiciai zsidók, mármarosi oláhok, havasi ruthének piszkos, izzadt, éhes, rémült tömege nyüzsög. A marhakocsikban ember, tyúk, disznó, bárány, kanári madár és macska békességben megférnek egymással, mint Noé bárkájában. Vasutasok ügyelegnek a sínek között. A mozdonyok tüdeje zihál, mint a kifulladt emberé. Mindenkinek a szeme — a mozdonyoké is — az áldott, biztos, gazdag, oltalmat igérő Magyarország felé néz. Egy rutén parasztasszony szentképet árul és imádkozik. Teherben van. Könyörög, hogy vigyék el Pestre. Miért? Nem tudja. Mindenki Pestre igyekszik, az az igéret földje. Két öreg barátnőm, akik velem együtt járják a háborús kálváriát, kezüket tördelve rimánkodnak: Üljünk fel már valamelyik mozdonyra. Mindegy, akárhova megy. Lehet, hogy ma még menekülhetünk, de holnap már késő. Én is kezdek félni. Sokszor láttam, hogy öreg barátnőim előre érzik a kicsiny és nagy veszedelmeket. Drága és kényes életük folyamán idegeik megtanulták, hogy a baj mindig előre küldi hírnökét. A fiatalok könnyelműek és elbizakodottak, nem tudják, hogy mit jelentenek ezek a jelek. De az öregek megjósolják a haláleseteket és a tűzvészedelmet.

Ágnes szeme pillantása a kislányára esett. Klárika összekuporodva ült a főhercegasszony mellett, gyermekesen, ártatlanul, most már kipirulva, mint aki az anyja ünnepeltetéséből egy részt a maga számára könyvel el hiúságában. Ágnesnek hirtelen eszébe jutott, hogy neki most szégyelnie kell magát a kislánya előtt. Ő most komolytalan, majdnem frivol, kihívó, kacér helyzetben mutatkozik a gyermeke előtt, rossz példát ad Klárikának, olyan impressziókat hagy a lelkében, amelyek később . . . jaj, erre gondolni is fáj, most újra lelankadt az önbizalma s már legjobban szeretné, ha túl volna a felolvasáson. Kissé gyorsabban olvasta tovább:

— Már csak Kolozsvár felé menekülhettünk. Féltünk, hogy Huszton előbb lesz ott az ellenség, mint mi, menekülők. Milyen szerencse, hogy öreg barátaimra hallgattam. A vonatunkat ágyúlövés érte.

Ez volt az utolsó s ebbe is beleharapott a háború vak veszett kutyája. Három kocsi porrá zúzódott és nyolcvan ember véres roncsa maradt a sineken. Mi tovább nyargaltunk a vasparipán. Alig beszélt valaki a három utolsó kocsiról. Mentünk, mentünk, nyitott szénkocsikon, az éjtszaka dermesztő hideg, az ég borult, sötét, sehol egy csillag, egy lámpa, egy mécses, mintha meghalt volna az egész világ. Az állomásokon utánunk özönlött minden, a mozdonyok — ezek a kehes, göthös, izzadó vén acélkutyák — nyomunkba eredtek minden állomáson. És megmozdultak a falvak és szekéren, gyalog, lóháton iramodott mindenki, amerre látott. Sokan egyenesen az ellenség karjaiba. Magunkban hordoztuk a félelem ragályát, mint a pestist és nyomunkban elveszett az emberek józan elméje.

Ágnes megint belepillantott a százfejű, sokszemű, furcsán vonagló, szélesen elterpeszkedő hallgatóság kivilágított és mégis ködben úszó arculatába. És most Sebastiani urat vette észre, mindjárt a második sor sarkán, amint lelkesen és rajongva hallgatja és egyben majd elnyeli őt a tekintetével.

Ágnes új lapot fordított. Kissé habozott, hogy ne hagyja-e ki a következő részt, de megijedt, hogy belezavarodik. Olvasta tehát :

— A menekülők vonatából valahogy kiválogattuk, összeszedegettük a holminkat. Mindent ott hagytunk a kastélyban, ami haszontalan : arany- és ezüstneműinket, csipkéinket, szőnyeg-, függöny-, selyem-, bársony- lim-lomot, de elhoztuk az ócska varrógépet. Hátha az szerzi meg majd a kenyerünket. Egész nap künn voltunk a kolozsvári pályaudvaron. Utasok, hordárok, katonák, menekültek, kereskedők, rendőrök nyüzsögnek, mindenki áldozata, vagy szolgája vagy ura a háborúnak. A vonatok ki- és berobognak egy láthatatlan félelmetes hatalom intésére. Először egy sebesültszállító kórházi vonat siklott be halk, szomorú lassúsággal. A mozdony szelid, óriás igavonó állat szolgálatkészségével szinte belopódzott a pályaudvarra. Fájdalmasan zihált, mintha maga is súlyos sebet kapott volna a Kárpátokban. Oldalából ömlött a gőz, mint a vér a meglőtt katona sebéből. Borzasztó volt ez a mozdony a maga haldokló energiájával. Mint egy tagbaszakadt nagy temetési ló, amely idomtalan hosszú fekete koporsós kocsit vontat. A másik irányból német mozdony szaladt be a sineken. Tábornokokkal, vezérkari tisztekkel, polgári adlátusokkal, diplomatákkal teli vagónjait gőgösen, dacosan, hangos pöffögéssel vonta. Komoly volt és pompás. Ragyogott rajta a frissen csiszolt réz, az acél, a vas. Alacsony kürtjéből ömlött a füst és beborította az egész pályaudvart. Reszketett a benne zubogó gőz elemi erejétől, amely majd szétfeszítette gigantikus acélbordáit a gépnek. Csak egy percig állott néma, szerény, megrökönyödött, itatásra, új szénre váró, álldogáló társai között, akiket lenézett, mint fejedelem az őt bámuló csőcseléket. Mire alaposan megcsodálhattuk volna, már eliramodott. Ó, milyen más volt ez, mint az én Galicia felől menekülő, kétségbeesett, zokogva ziháló mozdonyaim! Csak még egy

vonatot vártam be. Fejem szédült a diabolikus zürzavartól. Egy felvirágzott, selyemkendőkkel és nemzeti szinű szalagokkal ékes, hetyke, finnyás, karcsú, legénykedő mozdony szaladt be az állomásra. Regrutákat szállított a fővárosba. A legények kurjongattak, ittak, nevetgéltek, fel- és leugráltak a kocsik lépcsőjéről s a mozdonyvezető mosolyogva gyujtott a szivarra, amelyet hadijelvényes ifjú úriasszony nyomott a markába. A mozdony szeme mintha odakacsintott volna a menyecskére. Sustorgott, sziszegett, hápogott, tüsszögött ez a mozdony, mint egy lump regruta táncos éjtszaka után. Szalagjai lobogtak a szélben, a füstje fehéren szökkent a magasba, a lihegése olyan erőteljes, friss és boldog lihegés volt, mint egy szerelmében kifáradt menyecskéé. Én már szinte tudok beszélni a mozdonyokkal.

A hallgatóság megmozdult, hangosan helyeselt és tapsviharban tört ki. Ágnesnek félbe kellett szakítania a felolvasást. A tőhercegnő is szivélyesen mosolygott és fehérkeztyűs kezével Ágnes felé intett. Klárika arca csak úgy lángolt. Sebastiani úr a felesége füléhez hajolt és az asszony szeliden rázta a fejét. Vajjon mit mondhatott Sebastiani úr a feleségének? A felvirágozott mozdony talán a fiát juttatta eszébe, aki nemrég ilyen vonaton robogott ki az északi frontra?

Ágnes új fejezetet kezdett.

— Budapest, október 10. Végre Pesten vagyunk és elhelyezkedtünk egy finom, nyugalmas, fényűző szállodában, ahol az uram már várt. Ki-kijárok a Dunapartra, a Váci-utcába, a Sugár-útra, mint öreg tantejaim mondják régiesen és keresem a háborút. Nincs háború! — rikoltozta felém a játszikedvű, napsugaras, piros Élet szája. Autók száguldoznak és fiakkerok robognak, katonák parádésan, zászlósan, zenével menetelnek, emberek cifrán kiöltözve, mosolygósan, bizakodva és elégedetten sétálgatnak, az asszonyok szoknyája ijesztően szűk és rövid, az arcuk kendőzött, a nevetésük biztató és bátor. Mindenki az utcán van, sürög, forog, ad-vesz, lohol vagy boldogan pihen a sikerein. A kávéházakban zsufolásig minden asztal emberrel, étellel, virággal, borral, dallal, kacajjal, szerelemmel. Itt, úgy látszik, senki sem tudja, hogy a mi vonatunkról három kocsit lelőttek az oroszok és nyolcvan ember vére festette pirosra a sineket.

— Budapest, okt. 12. Egy utcasarkon láttam a ruthén parasztasszonyt, ahogy szentképeket árul. Megvékonyodott és csecsemőjét a karjában tartja. Galiciai zsidók, mármarosi oláhok úgy ténferegtek a Dunaparton, mint öreg, rezignált, nyugdíjas tábornokok győztes csata után. Ezek is elfelejtették a három utolsó kocsit? Az ember nem tud meghalni sem a fájdalomban, sem az örömben. Kis kastélyom, bútorom, ezüstjeim, ruháim, kertem, állataim, ki tudja, kinek a kezén pusztultak el mindörökre — s én mégsem tudok egyetlen könnyet sem elsírni bánatomban. Nem tudok semmit, csak örülni, hogy élek. Minden szálloda tele van menekülővel, mindenki otthagyta a maga kis földi paradicsomát, minden Ádám és minden Éva jött-ment csavargó lett ebben a kő-

rengetegben. És mégis, mintha sohasem lettünk volna ilyen boldogok. A tél ráfeküdt az én kis mármarosi falumra, a kastélyomra, a fenyőbokraimra, a hó tisztára mossa a kis állomást, amelyen annyi vörösszemű, dübörgő, fáradt mozdony dúlt-fúlt azon a szörnyűséges napon. A háborút is megdermesztette a tél s hallom, hogy a frontokon elhallgatott az ágyúszó. Orosz generális lakik a házamban otthon, Mármarosban s táncos teaestéket rendez szentpétervári kurtizánokkal. De mégis boldogok voltunk. Valószínűleg azért, mert nem ültünk abban a három utolsó kocsiban, amelyet leszakított az orosz gránát.

Újra felzúdult a tapsvihar. Ágnes azt sem tudja, hogy ezt illik-e megköszönnie? Egy pillanatig az volt a szándéka, hogy feláll és meghajtja magát. De ezt szinészkedésnek és magához méltatlannak találta és elpirult, úgy elrestelte magát. Sietve tovább lapozott tehát :

— Budapest, okt. 15. Itt Pesten vidám farsang járja. Szinte sajnáltam, hogy az uram visszautazott Máramarosszigetre. Az oroszok már az egész országból kitakarodtak.

— Éljen a hadsereg ! Hoch Deutschland ! Éljenek a mi hőseink ! Hoch, hoch, hoch ! — tört ki az ujjongás a hallgatóságból.

Ágnes egészen megzavarodott. Vajjon neki is kell most éljeneznie ?

Szerencsére elült a zaj és Ágnes folytathatta.

— Budapest, okt. 25. Az uram azt írta, hogy mi is hazamehetünk. Otthon semmi baj. Holnap indulunk.

— Budapest, okt. 26. Csak egy félórát tudtam aludni az izgalomtól, de ez a félóra is borzasztó álmokkal volt teli. Ott voltam a máramarosszigeti állomáson. Néptelen volt, csendes, a váltóőr vastag farkasbőrbundában álmosan szítta a pipáját. A főnök kutyája ugatott, a jelzőkészülék halkan csengetett, az országútról egy szekér nyikorgása hallott, néha nagyot dördült az ég, vagy egy ágyú a távolból. Én ott sétáltam fel és alá a perronon és vártam az uramat Oroszországból. Egyszer vad robajjal beszalad az állomásra az égőszemű mozdony. A vonatvezető leugrik és törölgeti a homlokát. Káromkodik. Aztán jön egy másik mozdony, sebesen, zörögve, kattogtatva, lihegve, mintha elszökött volna a Pullmann-kocsik elől. Utána egy harmadik, negyedik, ötödik . . . az állomás már tele volt mozdonyokkal, mind sóhajtott, lihegett, sikoltozott és — homlokát törölgetve és káromkodva — mindegyikről leugrott a vonatvezető. Borzasztó volt ez. Meneküljön, aki tud! — kiáltotta egyszerre mind a tíz, húsz, ötven mozdonyvezető s én beugrottam egy szénszállító kocsi belsejébe. Egyszerre benépesedett az állomás, jöttek kocsik, szekerek, lovasok, gyalogosok a világ minden tája felől, felugráltak a mozdonyokra és megindították a gépeket. Most már száz és száz mozdony vágtatott felénk sűrű sugárban, jobbról, balról, egy roppant felkörből, amely lánggal égett és füstölgött és sziporkázott. És a száguldó, menekülő, bús, haragos, dühöngő mozdonyok valamennyiünket elgázoltak. Az egész világ minden mozdonya felénk vág-

tatott és elgázolta egész szegény Magyarországot. Milyen ostobák és gyerekesek az álmok. Ki fél ma már a mozdonyoktól?...

Ujra felhangzott a taps és az éljen.

Még csak két és fél oldal volt hátra a naplóból. Ágnes most már sajnálta, hogy néhány perc múlva a végére ér. Olyan jó volt így sütkérezni a figyelem, csodálat, melegen simogató pillantások, dicséretek napsütésében.

Ágnes új lapot vett finom, fehér kis kezébe, amikor a szálloda szolgája óvatosan beosont a terembe, valahogy Sebastiani úr háta mögé lopódzott és egy sürgönyt adott át neki. Sebastiani úr elolvasta és lefordult a székről. Rettenetes izgalom támadt, az emberek felugráltak és Sebastiani felesége sikoltozni kezdett. Az ünnepségnek hirtelen vége lett, a főhercegasszony megölelte Ágnest és sietve távozott.

Az orvos már csak az öregúr halálát állapította meg. Görcsös kezéből darabokban szedték ki a táviratot, amelyben értesítették, hogy fia hősi halált halt a kárpáti harcokban.

Ágnes megragadta a kislánya kezét és szinte futva vonszolta magával, fel, a szobájába. Ott az ágyra vetette magát és keservesen sírt. Úgy érezte, hogy ezt a szörnyű mementót az Isten egyenesen az ő számára rendezte, büntetésül és megalázásul. Amiért engedett a hiúság és a tetszenivágyás ördögi sugallatának.

Egész nap a szobájában maradt. A lelke fellázadt és gyülölte magát, a sorsot, még szegény Sebastianit is, aki őt ilyen tragikus iróniával tette szánalmas és groteszk figurává.

Klárika is egész nap sírdogált. Neki is úgy elrontotta ez a dolog minden örömét és diadalmámorát.

— Holnap hazamegyünk — toporzékolt Ágnes és azon kapta magát, hogy még a kislánya ellen is keserűséget és haragot érez.

— De anyukám! — rimánkodott a gyermek — apuka azt mondta, hogy hat hétig maradjunk.

Ágnes szive összeszorult és borzasztó félelemérzet fogta el. Istenem, hogy fog ő András szemébe nézni ezek után?

Estefelé mégis lement a szálloda halljába, majd meglátogatta Sebastianinét. A fiatal asszony félőrülten zokogott a holttest mellett és a haját tépte fájdalmában. És átkozta az Istent, aki megengedte, hogy a népek háborúskodjanak.

Vérfagyasztó volt. Ágnes megrendült és vacsoráját felhozatta a szobájába.

Vacsora alatt bekopogtak hozzá.

— A fenséges asszony kéreti méltóságodat.

Ágnes sietve magára kapta estélyi ruháját és megjelent a főhercegnő fogadószobájában.

Félóráig tartott a kihallgatás. A fenséges asszony nagyon sajnálta a tragikus esetet, de azt mondta, hogy ilyen a háború. Neki is egy öccse és két sógora van a német főhadiszálláson. Ő pedig hónapok óta utazik,

bár súlyos vesebaja van. A felolvasás azonban nagyon szép volt és ő szeretné, ha Bécsben vagy Prágában is hallanák az orosz betörés történetét. Hadd lássák, hogy a polgári lakósság milyen áldozatokat hoz a császárért és a hazáért. Lesz rá gondja, hogy a fővédnök kitüntesse a felolvasót. Aztán a férj és a gyermekek felől kérdezősködött. Kár, hogy Burmesser nek, a nagy hegedűművésznek elmaradt a száma.

— Ismeri a művészt?

— Még nem volt alkalmam.

— No, ha eljön velem Bécsbe, ott meghallgathatja.

Ezzel elbocsájtotta.

Ágnessel forgott a világ. Mi ez? Ő az udvarhoz kapott meghívást? Őt besorozták a főhercegasszony kíséretébe? Mi ez? Hát eljött a csoda?

A szobájában már várta a hercegasszony főkamarása. A vöröskereszt csillagát adta át neki. Aztán kijelentette, hogy ő még életében nem hallott ilyen magvas felolvasást s nem látott olyen gyönyörű gyermeket, mint ő méltósága kedves leánykája.

Ágnes hebegni is alig tudott a boldogságtól. Amikor magára maradt, ölébe kapta Klárikát és csókjaival majd megfojtotta.

— Klárikám, édes kis gyönyörű virágom, jaj de szép az élet.

Boldog izgalmában kifutott a szoba balkonjára. Egy csukott teherautóba épen akkor tolták be Sebastiani úr koporsóját...

*

Ágnesnek aznap sokáig nem jött álom a szemére. Valami furcsa érzése volt, mintha édes, titkos bűn kéje bizsergett volna az idegeiben. Lefeküdt hanyatt, mereven s karjait kétfelé feszítve, kinyujtózkodva élvezte a pihenés és az ábrándozás gyönyörűségét. Már napok óta nem volt láza, egészséges, fiatal, sóvár lelke tele volt kedvvel és optimizmussal. Most, ahogy visszagondolt a felolvasásra, titokban megvallotta magának, hogy nem beszélt őszintén. Nem. Csak szerepet játszott, még pedig hatásosan és megindítóan, úgy, hogy hellyel-közzel saját magát is elérzékenyítette. De általában véve sokat hazudott. Nem, ő nem boldogtalan, ő nem szenved, ő az egész menekülést csak egy érdekes és izgalmas kalandnak érzi, ez volt élete legszebb és legtartalmasabb élménye. Alapjában véve őt az egész háború roppantul érdekli s majdnem lelki örömöt okoz neki, hogy ilyen nagy dolgok történnek a világon. Igy, egyedül, az ágyban, megvallja magának, hogy ő az első pillanattól fogva sokat várt és napról-napra többet vár ettől az állítólagos világkatasztrófától. Nem merné senkinek sem elárulni, de őt a hadüzenet, az első ütközetek, még az első veszteségkimutatások is lázas elragadtatásba hozták. Végre is, hogy áll a dolog? Őt veszedelem nem fenyegeti. Az ura már kinőtt a katonasorból: a fiai még messze vannak tőle. Bátyja, igaz, a franciák foglya, de ott is jobb, mint a lövészárokban. Ott legalább az élete biztos és íróembernek micsoda hatalmas, ragyogó élmény az a lyoni fogolytáborélet! Sebastiani? Ilyen a háboru...

Az ő rokonságából senki sem katona. Sógora otthon gazdálkodik. A Péterffy-családból nem ismer senkit . . . a háború pár hónap múlva mégis csak véget ér, utána jön a nagy győzelmi mámor, roppant fellendül és, az ország nagy lesz, gazdag és hatalmas, új élet, nagyszerű perspektíva, András előlép, Pestre költöznek, íme eljött a csoda, amelyet évek óta oly epedve vár.

És aztán? . . .

Hirtelen megborzadt. Érezte, hogy még maga előtt is kissé szégyenkezik. Mert egész optimizmusa, a nagy háborúpártisága tulajdonképen csak azt jelenti, hogy az életnek ez a hirtelen való megváltozása bűnösen izgatja a fantáziáját, örül, hogy az egész világ felfordult és mintha csak egyenesen az ő kedvéért fordult volna fel, hogy szórakoztassa őt, aki az utóbbi időben már nagyon unatkozott. És ilyen rettentő nagy dolognak kellett jönni, ami mint egy vérfagyasztó dráma, tele borzalommal, jajjal, pusztulással és halállal, de ő páholyból nézi csak, mint egy színdarabot, igen, az egész világnak meg kellett rázkódnia ahhoz, hogy beteljesedjék valami az ő csodavárásaiból. Igaz, hogy eddig kevés teljesedett. Amikor elmenekültek Máramarosszigetről, nem tudja, miért, de ő szinte jobb szerette volna, ha az oroszok felperzselik a várost, ha felkoncolják az otthonmaradtakat — jaj, édes Istenem, ez az őrült szadizmus csakugyan ott lappangott a lelke fenekén, tisztára csak a szenzáció kedvéért és azért, hogy ő maga érdekessé legyen: földönfutó, koldús, mártír, hős — ingyen és igazi szenvedés nélkül, hiszen a kárvallottak szép kárpótlást kapnak, ők valahol Pest körül vehettek volna villát maguknak, vagy a pénzt hadikölcsönbe fektethetnék, holtig tartó pompás évjáradék, a lányának busás hozomány, Andrást beosztják a minisztériumba, ő nagyvárosi életet él, gazdag, előkelő, finom pesti életet, Opera, szállodák hallja, autó, korzó, estélyek, kultúra, társaság és ő még csak harminchétéves és . . . és . . . ő tudja legjobban, hogy milyen ragyogóan szép . . .

— Eh, vesszen az egész világ . . . csak megmaradjak én és akiket szeretek, az uram, a gyermekeim — gondolta hozzá kéjes bűntudattal és jobboldalára feküdt, mert úgy szokott — ábrándozás, tervezgetés és a képzelet játékai között — lassan elaludni.

Álmában aztán tovább olvasta a naplót, amelyből két oldal — Istenem, a legszebben megírt két oldalocska — a szegény Sebastiani tapintatlan viselkedése miatt olvasatlan maradt. Arról volt ezeken a lapokon szó, hogy november elején már ő is hazamerészkedett Máramarosszigetre.

A vonat csak Királyházáig közlekedett. Onnan parasztszekéren igyekeztek hazafelé. Jó tízórai kocsiút, hegyen, völgyön, bércen, erdőn keresztül, márványkemény fehér szerpentin úton. Hideg volt és csendes, kihalt, gyászoló volt minden. Az oláhok, ruthének és zsidók már hazaérkeztek. A falvakban tétován, tunyán, kiábrándulva néztek körül. Ez a háború?

A kocsi vígan zörgött az országúton. A falu végén, karjait az ég felé emelve, mint egy élő tilalomfa, útját állta a kocsinak egy asszony. A lovak felhorkantak és gyökeret vert a lábuk, a magas, sovány, eleven asszonyszobor előtt. Az asszony pólyát tartott a karjaiban. Felvették a kocsiba, hátuk mögé ültették.

— Honnan jössz menyecske?

— Pestről.

— Mit kerestél ott?

— Menekültem. A gyerek ott született.

— Most miért jössz haza?

— A többi is hazajön.

Ó, ijedt ember-bárányok gyáva, ostoba megrémült nyája!

Ő volt, a rnthén asszony, aki szentképeket árult.

Az anya lassan elszenderedett. Ők is elaludtak. Közben beesteledett és megvakult az országút a sötét erdőktől s a felhős ég haragos éjtszakájától. Tébolyodott sikoltás ébresztette fel Ágnest. A ruthén asszony leugrott a kocsiról és futni kezdett visszafelé. Karjában a pólya üresen. Álmában valahol kicsúszott belőle a gyerek. Ennek az asszonynak semmi haszna a győzelemből. Többé sohasem látták a szerencsétlent.

Hajnal volt, amire hazaértek. A kis állomás helyén téglahalmaz, megfeketedett gerendák, pernye, égetett bútorok omladéka, meggörbült acélsínek, rozsdás vasdarabok, törött üvegek. Szemét, por, piszok, korom, sár.

A távolból halk zakatolás. Gyenge robaj, a föld alig észrevehetőleg megrezzent a lábuk alatt. Egy katonamozdony jött lassan, óvatosan tapogatózva a hajnali szürkületben, hogy kinyomozza, meddig járhatók a sínek. Kis, alacsony, szürke páncélos mozdony volt, alig egy kis füstgomolyag röppent ki a torkán ütemes időközökben. Apró, ügyetlen, játékszerü kis mozdony, de erős, köpcös, büszke és hódító volt a fellépése. A diadalt, az életet, a feltámadást hozta.

Ágnes szerette volna az esetlen és mégis gőgös kis vaskutyát homlokon csókolni. A mozdony, a mozdony!

(Folytatása következik.) *Surányi Miklós.*

FELCSÓKOLOD FÁRADT SZEMEM.

Én nem akarok csodát tenni,
Csak egy szívnek, árva szívnek
Társa lenni.

Kietlen és borús az élet.
Kacagásod tűzöm körül
Bársonypuha vértnek.

Felcsókolod fáradt szemem.
Vándorúton fehér kezed
Megkeresem.

Elmondhatják a suhanó évek:
Boldog múlás, melybe ketten
Egy ütemre lépnek.

Tamás Lajos.

JEGYZETEK BÁNK BÁN SORSÁRÓL.

Mennél tovább halad az idő, annál bizonyosabbá válik, hogy Bánk bán a magyar költészet egyik legnagyobb remekműve. Annál égetőbben izgat azonban újra meg újra a kérdés: mi az oka, hogy kora legjelesebbjei sem vették észre, nem méltányolták? Hogy lehet az, hogy az a korszak, mely a régi magyar költészet egyik legnagyobb lángelméjét, Zrínyi Miklóst, felfedezte s őt az addig népszerű Gyöngyösi rovására méltó elismeréshez juttatva, mintegy a történelem igazságszolgáltatását hajtotta végre, ugyanakkor vakon ment el a jelenvaló lángelme mellett s egy újabb nagy történelmi igazságtalanságot követett el?

Nem nehéz rámutatni ma már, Gyulai után, e végzetes mellőzés általánosabb okaira, melyek a korviszonyokban rejlettek.

Gyulai Pál nyilvánvalóvá tette, hogy olyan drámai mű, mint Bánk bán, olyan irodalmi korszakban, mint az 1820-as évekbeli, nem is érvényesülhetett. Abban az időben ugyanis a színház a nyelvművelés és hazafiság iskolája volt; a műbírák dramaturgiával alig foglalkoztak s mindnyájan a nyelvújítók pártjához tartoztak; az uralkodó költői iskola főjelleme a klasszikai eszményiesség volt: Katona József viszont nem volt «nyelvmívelő»; a színpadon nem hazafias szólamokkal kívánt hatni, hanem igazi drámaisággal, melynek méltatása alapos dramaturgiai tanultságot igényelt volna; sem a nyelvújítókhoz, sem az orthológusokhoz nem tartozott, írt ahogy épen ki tudta magát fejezni; szelleme pedig a klasszikaiatlan Shakespeareből táplálkozott. Ez irodalmi okokon kívül a politikai közszellem aléltsága sem kedvezett Bánk bán érvényesülésének, holott későbbi időben épen a politikai fogékonyság vált alkalmas vezetőjévé az esztétikainak.

Gyulai megállapítása rövidre fogva annyit jelent, hogy Bánk bán kivételes, elszigetelt jelensége volt a maga korának. Nos, e tételt bátran még tovább általánosíthatjuk. Bánk bán nem egy tekintetben kivételes és elszigetelt jelensége nemcsak az akkori magyar, hanem az egyetemes drámairodalomnak is, akár úgy nézzük, mint olvasni való költői művet, akár úgy, mint színpadon eljátszandó drámát.

Tudjuk, hogy a cenzura csak kinyomatását engedte meg (meg is jelent könyvalakban 1820 november közepén), színrevitelét azonban eltiltotta (előadásáról nincs is hiteles adat 1833 előtt). Ennélfogva a kortársak számára csak mint olvasmány jöhetett volna szóba. De ki olvasott, ki vett akkor drámát, ha azt előbb már a színpad el nem híresítette? «Még jóformán nem is tudjuk (írja maga Katona egyhelyt), mi a' Dráma — bíz arra nem igen adogatjuk ki pénzünket. Ha Játék-szín volna, onnét majd kitűnne a' Darab érdeme; mert futna a' hír mindenfelé». S aki mégis megvette és olvasni akarta Bánk bánt, az oly nehézségek elé állíttatott, melyek leküzdésére csak mélyebb műértelem képes és csak határozott elmélyedniakarás vállalkozik. Viszont, aki e nehézségeken csak átsiklott, mert észre sem vette őket, annak számára Bánk

bán nem tűnt fel különbnek egyéb drámáknál, sőt — több okból — valószínűleg alsóbbrendűnek tetszett.

A cenzori tilalom mindenesetre hátráltatta Bánk bán érvényesülését; sorsára azonban nem az volt elhatározó befolyással, hanem maga a remekmű kivételes jellege, azok a rendkívüli s ily társulásban talán soha sem látott erényei, melyeket sem a színpad elmélyedő olvasás és tanulmányozás nélkül, sem az olvasás színpad vagy legalább élénk színpadi fantázia nélkül nem képes teljesen előtüntetni. Bánk bán a világirodalom legszínszerűbb drámái egyike: mindamellett az olvasás támogatása nélkül nem érvényesülhet a maga igazi értéke szerint; dráma, mely nem lehet meg a színpad támogatása nélkül: mindamellett nincs irodalmi mű, mely ennyire megkövetelné a filológiai-kritikai magyarázatot.

«Bűnöd csak egy volt: az erény» — mondhatnók neki is. Ily erényekért bűnhődni szokás mindig és mindenütt.

Lássuk, mik ezek a — még világirodalmi szempontból is — kivételes és a méltányolást ép azért nehezítő erényei Katona József remekének.

I.

Színszerűsége oly rendkívüli, oly abszolút mértékű, hogy olvasására csak színpadi sikerek ösztönözhettek. A drámának az a tulajdonsága, hogy cselekvést állít elénk, hogy életjelenséget szólaltat meg, s hogy ennélfogva a szerzőt a közönség szeme elől teljesen elrejti s minden tolmácsoló, magyarázgató közvetítéstől eltiltja: Bánk bánban egészen a túlzásig ki van fejlődve. Katona színpadi fantáziája (ha jól nevezem így) páratlanul objektív és meg nem alkuvó. Ő soha: sem naív, sem kontár módon, sem pedig raffinált művészettel be nem lopózik a személyek beszédébe, nem igazgatja azt a közönségre való tekintettel, magyarázó szándékkal; ellenben odaállítja alakjait a színre, hogy csak magukkal s egymással törődve lejátsszák életüket, mitsem tudva arról, hogy valaki (a közönség) nézi, figyeli s meg akarja érteni tetteiket. Mint az élet valóságában, itt sem magyaráz senki, de mint a valóságosban, e színpadi életjelenségben is benne foglaltatik minden adalék, mely alkalmas a történtek teljes értelmezésére: ezek kihámozása azonban a néző dolga. Olykor egy mozdulat, máskor egy rejtett célzatú szó nagy lelki konvulzióknak hírnöke, feneketlen tragikus mélységek postája: aki elszalasztja, félreérti, vagy egy későbbi időpontban nem emlékszik vissza reá, annak kezéből már kisiklott a teljes felfogás fonala.

Hogy Katona mily tárgyilagos cselekedtető költő a drámában s mennyire mellőz, sőt gyűlöl és utál minden olyan beszédet a színen, mely a cselekvés és az azt kormányozó indulat szempontjából túlmegy a legszükségesebben, vagyis ami már nem drámai beszéd, hanem a drámából mindenkor kinyúló s a közönséggel kapcsolatot kereső lírai ömlengés vagy magyarázó tudósítás: kitetszik Kisfaludy Károly Ilkájáról írt bírálatából. A monológokról (mik tudvalevőleg igen gyakran csak a szerző leplezett érintkezései a közönséggel) így nyilatkozik ottan: «A magányos beszédekkel igen szűken kellene gazdálkodni; mert annak csak ott van helye, hol az indulat annyira nőtt, hogy az indulatos elfeledkezik magánlételéről és indulatjainak tárgyában mintegy más testet látván, az ellen indul meg a nyelve»: tehát ha önfeledten indulatának a tárgyához, nem pedig költője szócsöveként a közönséghez beszél (szaval). Mennyire elítéli az «indulatoskodó» beszédet, vagyis azt, mely indulatot színlel azon is

túl, mikor az már lelohadt! a fájdalom kifejezéseként mennyivel többre becsüli a némaságot, mint holmi virágos, érzelgős, ríkatni akaró lírizálást, «kádenciás búcsúztatót»! mennyire ujjong, ha szűkszavú tömör beszédre bukkan: «kevésben sokra»! mily gúnnyal illeti a jellemtől elszakadt s «inkább századunk cikornyás románjába» illő beszédet, «csevegést», «piperének ízetlenségét», vagy az afféle, a «dráma oekonomiájába bele nem tartozó» járatását a nyelvnek, mikor a színpadon «a Senkinek» fecsegnek ki, «a falaknak» mondanak el valamit «csúffá téve ekként az emberek előtt az emberi lelket»! Oly beszédet óhajt s csak olyat tűr meg a színpadon, mely a drámai küzdelemre elindult léleknek s a cselekvő vagy cselekedni kényszerülő embernek elkerülhetetlen szükséglete. Nem olvasmány az a beszéd, nem irodalom, nem szavalmány, hanem élő küzdelem és mintegy szóban is jelentkező, hallható cselekvés. Ahhoz a beszédhez ember tartozik, az a beszéd jellemnek, cselekvésnek és sorsnak vázlata és vetülete: ember kell hozzá, színész, aki a maga élő teljességével hozzáidomulva kitölti és talpraállítja. Nincs itt a szerzőnek más megbízottja, nincs a közönségnek más támogatója, csak a színész; az kap is utasítást eleget, sokszor igen mélyértelműt, Katona Józseftől; viszont feladata (még a kisebb szerepekben is) rendkívüli, mert sohasem sablonok az előállítandó emberek, hanem tömérdek apró részlettel megkötött, egyszeri egyének. Színész kell tehát hozzá, de olyan, aki «holtig tanul», aki nem szűnik meg tanulmányozni az egész darabot, oly elmélyedéssel, amilyenre Bánk bánnak legjelesebb műbírálói: Bárány Boldizsár, Arany János, Gyulai Pál mutattak példát. De ezen a ponton már olvasmánnyá válik a darab s ilyen minőségéről majd később fogok szólani. Vonjuk le előbb a tanulságot az eddigiekből.

Bánk bán oly teljes mértékben, sőt oly túlzó műfajisággal drámai és színpadra szánt alkotás, hogy a színről eltiltása valósággal létfeltételétől fosztotta meg, tetszhalálra kárhoztatta. Hogy aztán, ha akkor, a huszas évek elején, színre kerül, meghódíthatta volna-e nyomban a közönséget, az megint más kérdés. Színész, aki úgy tanulmányozza, amint kellene, még akkor alig volt s alig is lehetett. Még akkor nem adhatták elő egy kisszámú s jórészt állandóan azonos közönség előtt ugyanazt az egy darabot százszor is egymás után, hanem rendszerint minden este más-más darabot kellett elővenni. Sem az elmélyedés, sem a begyakorlás feltételei nem voltak meg akkor még az arra különben hajlandó színész számára sem; s később is, a harmincas évek folyamán, lassúnak mutatkozik Bánk bán diadalútja. Kassán, Kolozsvárt, Budán, Debrecenben tűnik fel a műsoron 1833-tól kezdve, évenként egyszer az említett helyek sorrendjében; majd 1839 márc. 23-án játszák a Nemzeti Színházban, öt évig pihentetik s csak 1845-től kezdve szerepel e színház műsorán évenként is többször, hogy az abszolutizmus idején eltiltatván, 1858 márc. 10-én végre megkezdhesse diadalmainak azóta szakadatlan útját. Ha tehát színpadra kerülvén is, tizenkét esztendőn át (1833—1845) csak ritkázva szerepelt imitt-amott a műsoron, alig tehető fel, hogy korábban, nyomban megjelenése után, zajosabb sikerei lehettek volna, feltéve ugyanis, hogy a cenzura színre engedi. Annál kevésbbé, mert a sikernek a színész mellett másik tényezője, a közönség, mint Gyulai megállapításában már láttuk, nem drámát keresett voltakép a színpadon, hanem — ha magyar történeti tárgyról volt szó — hazafias felmelegedést, Katona tulajdon szavaival mondja: nemzeti dicsekedést. *Ezt* Bánk bánban nem talált volna; ami pedig a darab félreértésével később hazafias politikai elemként értelmeztetett benne s vált 1845-től kezdve a szabadságharcig

sorozatos sikerei egyik főokává, aziránt a huszas évek elejének még alélt közszelleme, mint Gyulai mondja, nem volt eléggé fogékony.

Bánk bánba politikai irányzatosságot (dinasztia-ellenességet) magyarázott bele a cenzor, vagy annak belemagyarázhatásától félt (hivatalosan azzal indokolta a tilalmat, hogy Bánk nagysága elhomályosítja a királyi házét) s azért tiltotta el a színről. Jó orra volt. Ellenzékileg hangolt közönség, mint a következmények megmutatták, bele is magyarázta azt s 1845-től 49-ig a politikai irányzatosság rokonszenve foglalta le magának a tendenciátlan, tiszta költői koncepciót. Ez előadások során általában az összeesküvő és idegengyűlölő Petur volt a közönség kedvence, meg Tiborc, a jobbágysors klasszikus panaszosa. A nemzeti és demokrata ellenzékiség korszaka tendenciózus egyoldalúságként szemelte ki a darabnak oly elemeit, melyek ott nem öncélúak, hanem egyebekkel együtt szövő, fonó tényezői a tragikumnak. Az 1839-iki pesti előadáson Egressy, ki jutalomjátékául választotta Bánk bánt, az első felvonás utáni halálos csendből már-már arra következtetett, hogy megbukott a darabbal ; csak a II. felvonás törte meg a jeget : Petur hazafias kifakadásaira mozgolódás támadt, a földszint hallgatott ugyan (túlerősnek találva ezt a hangot), a karzat azonban éljenzett s ezzel eljegyezte Bánk bánt a maga népszerű értelmezése számára. A karzat éljenzése tizenkilenc év távolából igazolni látszott az egykori cenzor aggodalmait, aki műveltebb olvasó közönség számára nem vonakodott egy nyomtatott kiadás engedélyezésétől (gondolhatta, hogy úgysem olvassák), a színpad szószékét azonban elzárta Petur és Tiborc elől.

Egy nagy magyar ember, a «legnagyobb», úgy látszik, jelen volt az említett előadáson s más forrásból ugyan, de szintén aggodalmak ébredtek benne a darab veszedelmes volta felől. Széchenyi István, ki az eljövendő magyar forradalom előszeleit már ekkor kezdette irtózva érezni, 1839 márc. 23-án ezt jegyezte be Naplójába : «Megfoghatatlan, hogy a kormány megengedi ily esztelenség előadását. Rossz, veszedelmes tendencia».[1] Abban tévedett, hogy a darabnak tendenciája volna ; hogy azonban a maga szempontjából neki is épúgy igaza volt, mint a cenzornak a magáéból, annak csattanó bizonyítékát adta 1848 márc. 15-ike, amikor is forradalmas hangulatban «a nép kívánságára» ingyenes előadásul épen Bánk bán tűzetett ki a Nemzeti Színház az-esti műsorára. Igaz, hogy az előadásból semmi sem lett ; elnyomta az igazi politika láza : a Rákóczi-induló, a Marseillaise, a Talpra magyar, a sok hazafias szavalat és dal. Pedig ez lett volna a remekműnek első, megcenzurázatlan, teljes szövegű előadása. — Bánk bán ily tendenciózusan népszerű felfogása jellemzi Petőfi hasonló című költeményét is, mely a Nép barátjá-ban jelent meg 1848 júl. 30-án s így valószínűleg a júl. 12-iki Bánk bán-előadás közvetlen hatása alatt született meg ; Bánkot egy Petőfies Peturrá gyúrja át s megteszi király- és idegengyűlölete szócsövévé.

Igaza volt Greguss Ágostnak, mikor Bánk bánt végre tiszta eszthétikai szempontból mint drámát és tragédiát óhajtván méltatni, azt írta a Pesti Napló 1854 aug. 1-i számában, hogy eladdig legtöbben politikai szempontból fogták fel irodalmunknak ezt az egész Európa előtt méltó büszkeségét «s a nagy közönség magasztaló nyilatkozatai nem annyira illették magát a költőt, a jellemek és cselekvények művészi megalkotóját s egy élő egészletbe össze-

[1] «Ung. Theat. — Bankban. — Unbegreiflich, dass es die Regie(rung) erlaubt solchen Unsinn zu spielen. — Schlechte, gefährliche Tendenz —».

olvasztóját, mint inkább a vakmerő országos vétségnek, melyhez történelmünkben csak Zács tette képez párvonalt s mely a műben — helyes tapintattal — tisztán szenvedélyileg van indokolva, szónokias előadóját». «Bánk bán-nak — így folytatja — a mi politikai hazánkfiai oly politikai pártszínezetet kölcsönöztek, melyet abban leggondosb utánnézéssel sem fog az elfogulatlan felfödözhetni s mely valóban nem válik becsületére közönségünk műértésének.»

De hát műértést nem is a közönségnél kell keresnünk. Ki veheti rossz néven tőle, hogy egy színdarabból csak azt fogja fel s engedi hatni magára, amit gondolat- és érdekvilágával egyezőnek vél. Sőt örülni kell, hogy műértés híjján is talált magánakvalót a darabban, s hogy — Gyulaival szólva — «a politikai fogékonyság némi vezetője lőn az esztétikainak». Az esztétikai fogékonyság számára kemény dió volt és maradt ez a remekmű s színpadról látva, előzetes tanulmányozás nélkül nem is lehet felfogni egész nagy értékét,

Oly kiváló és tapasztalt dramaturg, mint Vörösmarty Mihály, szolgáltatja legpregnánsabb bizonyítékát ez állításunknak. Ő a már említett 1839 márc. 23-iki előadáson látta először a darabot, tudomása szerint «első és utolsó művét e nemben a korán elhúnytnak». Sem Katonáról, sem művéről nem tudott semmit megelőzőleg s így a darabról írt bírálatában legkiválóbb példáját látjuk annak, hogy mennyire nem foghatja fel Bánk bán igazi remekségét *egy* látásra még az elsőrendű szakember és nagy fogékonyságú költőtárs sem. A «sok tekintetben hiányos s némileg vad, de erővel teljes színműben» legkevésbbé sikerültnek nagy meglepetésünkre épen Bánk jellemét tartja, nem látván benne azt a szilárdságot, mely az általa elkövetett merész s nagy felelősségű tetthez kívántatik. Bírálata végén még határozottabban kimondja, hogy «Bánk bán karaktere leggyengébb az egész műben». Ime, az egyszeri előadásból nem tudta kiérezni Bánk látszólagos habozásának, késlekedésének, valamint végül elszánt cselekvésének minden mozzanatában motivált s a jellemtől függő szükségszerűségét. Tökéletesebbnek tartja Petur, Biberach, Ottó és Tiborc alakját : ezek u. i. egyszerűbbek Bánknál s már első látásra könnyebben felfoghatók. Viszont a komplikált jellemű Gertrud «nem egészen érthető» szerinte ; s meg kell adni, hogy Gertrud megértése a legnehezebb is az egész darabban s a legaprólékosabb tanulmányozást igényli. Az I. felvonásból végül kihagyatni kívánná Vörösmarty azt, «midőn Bánk bán együtt találja Melindával Ottót (ha egyébiránt ezen megjelenés nem a színész tévedése volt) s ahelyett, hogy (mint valószinű) megrohanja, visszamegyen». Ez a megjegyzése mutatja legjobban, mily nehézségekkel áll szemben az, aki először látja Bánk bánt a színpadon. Arany és Gyulai, akik többször átolvasták a darabot s legcsekélyebb szavát is százszor mérlegre vetették, meg tudják magyarázni Bánknak ezt a «visszaszédelgését», miben Vörösmarty hajlandó lett volna a színész téves benyitásának hirtelen eltussolását látni.

Meg lehetünk győződve róla, hogy a színházlátogatók nagy része ma sem tudná ennek a jelenetnek s több hasonlóan futólagos mozzanatnak igazi értelmét felfogni és számontartani. Az átlagos néző, aki u. i. előzőleg nem tanulmányozta Bánk bánt, ma is csak nagyjában érti meg a színpadon látottakat, ma is indokolatlanul tétovázónak, erélytelen kunktátornak nézi Bánkot, jobban megérti Peturt és Tiborcot s bizonyára nem fogja fel Gertrud jellemét és tragikumát. Igen, mert Katona nem magyaráz s darabjában, mint az életben, a jelentős szó, arckifejezés és gesztus sokszor csak egy pillanatnyi röpkeség s mire elfogni akarnók, már következményei kötik le figyelmünket.

Hihető-e hát, hogy ha a cenzor kegyelmesebb hozzá, már a huszas évek-

ben meghódította volna a közönséget? Játszották volna talán egyszer-kétszer, mindenesetre kevesebbszer mint Katona «alkalmi» vagy «kalendáriumi» darabjait : a Luca székét, vagy a németből átdolgozott István királyt ; talált volna benne kiki valami érdekest, de színpadról — egyszer vagy kétszer látva az életben — aligha vette volna észre valaki, hogy évszázadokra, világraszóló, halhatatlan remekművet látott. S megdöbbentő tény, hogy ennek főoka Bánk bánnak végletesen tiszta, túlzottan tökéletes drámaisága és színszerűsége, mely a darab cselekvényét és jellemeit csaknem az igazi élet fukar tárgyilagosságával, önmagukat ugyan teljesen indokoló, de néző számára nem magyarázgató alakulásukban állítja elénk.

Nyilvánvaló ennélfogva, hogy ez abszolut színszerűségű és drámaiságú műben kell valaminek lenni, ami a színpadon és a dráma műfaji korlátai között nem tud elemi könnyűséggel érvényesülni, kell belezsúfolva lenni valami oly értéknek, ami drámában nem szokásos, nem otthonos, erőszakolt vagy egyenest drámaiatlan, amit csak a darab alapos, tanulmányszerű, elemző ismerete világíthat meg : ismételt megnézése a színházban, vagy sokszori, figyelmes elolvasása. Mennél többször adták ugyanazon a színpadon, mennél többször látták ugyanazon színházjáró szakértő nézők, annál jobban elővilággottak Bánk bánnak e rejtőző nagy értékei, elemzésre, elmélyedésre, a darab újabb és újabb elolvasására ösztönöztek s amit a színpad csak sejtetni tudott, azt végül apróra kimutathatta az elemző tanulmány.

II.

Mi hát ez a rejtett, drámában szokatlan, színpadon könnyen elsikkadó nagy érték Bánk bánban?

Részletező, csaknem mikroszkópikus lélektana.

A Bánk bán annak szemében, ki sorról-sorra kritikai szemmel végigvizsgálja, egy csodálatosan biztos és aprólékos lélektani tanulmánynak tűnik fel. Ennyi valóságérzéket a lelkiek s főkép az indulatok lélektana iránt, ily nem pihenő figyelmet a lelki folyamatok legelrejtettebb titkai iránt a világirodalomnak csak kivételes emberismerőinél találni. Irodalmunkban csak Arany János és Kemény közelítik meg e tekintetben Katonát, meg azonban ők sem haladják. Pedig ők elbeszélő költők s az elbeszélés több fajtájában, főkép a regényben, bővebben jut idő és alkalom a lélektani fejlesztésnek ugrásnélküli végigvitelére, cselekvések, elhatározások és tétova habozások komplex indokolására, a jellem kényszerű átalakulásának kimerítő megértetésére, mint a drámában. A dráma lélektana szükségképen vázlatos, egyszerűbb vagy épen stilizáló ; egyrészt azért, mert cselekvényt állít elénk s szerzője nem szólhat közbe, nem magyarázhat ; másrészt mert terjedelme, mit a «nézés» munkabírása korlátoz, eo ipso koncentrálásra, csak sarkalatos hatások és fordulatok kidolgozására, viszont átmeneteknek, röpke részleteknek, az átfejlés közvetítő mozzanatainak mellőzésére, jobb esetben is csak szuggerálására utalja, szorítja. A regényben a lélektani fejlesztés technikája kényelmesebb, akár az unalomig, a tudományos elemzésig veszteglő lehet : a drámában annak is folyvást mozdulnia s akár szökellésszerűleg haladnia és változnia kell a cselekvéssel együtt, melytől közlés módjára különválnia ott lehetetlen. A drámában sokszor a cselekvés jelenti és pótolja a lélektani megvilágítást, míg a regénynek ez utóbbira fordított figyelme sokszor szinte felszívja, előre föléli a cselekvés érdekét. Emitt a lelkifejlődés elemeivel annyira megismerked-

hetünk, hogy a cselekvést, mint szükségkép elkövetkezendőt, előre látjuk, míg a drámában a cselekvés lelkirugói gyakran csak a végrehajtás pillanatában világosodnak meg számunkra.

Nos, azt a lélektani részletezést és okozati szakadatlanságot, mely csak a regény egy modernebb (épen pszichológiainak nevezett) változatában lehetne műfajilag otthonos, Katona József elég merész belezsúfolni egy vázlatos lélektanú műfajba, a drámába. A lángelme nagyszerű erőszakainak egyike ez, s amennyire rendkívülivé és csaknem világirodalmi unikummá bélyegzi ezzel a maga oly igen egyéni remekét, annyira túlterheli vele s annyira megnehezíti teljes és közvetlen érvényesülését a két-három óra alatt eldübörgő színpadi játékban. Bánk bánban a legutolsó szó, sőt a hallgatás is egy mesteri pszichológus apróra kiszámított tervezetébe illeszkedik bele, meg van mérve mérlegében, a lelki valóság elképzelni tudásának szinte hallucinatív mértékével. E kiszámított finomságok, a lelki történet e számnélküli kisebb-nagyobb rúgói könnyen észrevétlen maradnak a színpadi játékban még-oly figyelmes néző számára is, a teljes és helyes megértés rovására. Megértése u. i. folytonos mérlegelést, egybevetést, különböző időbeli adalékok, lelkiállapotok, célzások számontartását, szembesítését kívánja, sőt elhallgatott, be nem mutatott események «kiokoskodását» (Gyulai szavával élve). Mert Katonának nemcsak színpadi és drámai érzéke túlságigmenő, csaknem abszolut : hanem tulajdon szűkszavú modorát, kifejezésbeli velős, indulattól feszülő, zsúfolt koncentráltságát is ráruházza személyeire. Érdes mozgása a verses beszédben, eredeti, nem-sablonos képes beszéde, irodalmi nyelvének bizonyos tekintetben primitív önfajúsága, ez a sajátságos, csaknem bárdolatlanul darabos, sziklás, súlyos nyelv a finom lélekismeret egyik legnagyobb lángelméjének a kezében : mind, mind csak fokozza a színpadról való felfogás nehézségeit. Csodálkozhatunk-e rajta, ha 1836-iki debreceni előadása után a Honművész levelezője ily jelzőkkel emlékezett meg Bánk bánról : «E hajdani zűrzavaros történetnek, mit azzá az érthetetlenné tevő kötött beszéd tesz . . .»? Igaz, hogy a levelező, bár kötetlen beszédben szólhatott, maga sem látszik valami nagyon világos főnek. Ám halljuk Gyulai Pált :

«Katonánál majd minden mondat egy-egy lélektani mozzanat s a nem eléggé figyelmes olvasó előtt könnyen érthetetlenné válhatik nemcsak a jellem, hanem az egész cselekvény is . . . Néhol saját drámai szempontjából is világosb lehetne . . . Néha igen sokat bíz képzelmünkre s inkább az olvasót tartja szeme előtt, aki nyugodtan elmélkedhetik s nem a nézőt, aki az előadás izgató befolyása alatt ezt kevésbbé teheti.» Lám, Gyulai még az *olvasó* számára is könnyen érthetetlenné válónak tartja a darab jellemeit, cselekvényét s e legszínszerűbb, legigazibb és abszolutabb drámánkról hajlandó feltenni, hogy Katona inkább az olvasásba belemélyedőt, mintsem a színházi nézőt tartotta szem előtt ! Annyi bizonyos, hogy ha szem előtt nem tartotta is, rá van utalva az olvasóra.

Tanulmányozó olvasás nélkül Bánk bán *egész* kiválóságát megérteni tehát nem lehet. Egyszeriben színpadról látva, lélektani remeklése kárba nem vész ugyan, de nem is tárul fel egész klasszicitásában. Innen, vagy innen is, érthető emlékezetes bukása a berlini közönség előtt, melyet sem iskola nem nevelt rá, hogy a megszentelt remekműnek kijáró erős figyelemmel kövesse előadását, sem előzetes tanulmányozás nem tett képessé arra, hogy remeksége tudatát maga szerezze meg magának. A német közönség még annyit sem kapott e remekműtől, mint a hazai első előadások közönsége, mely legalább politikai

szenvedélye visszhangját vélte belőle kihallani. Vagy lehet, hogy ő is, csakhogy ellenszenvvel vagy érthető közönnyel, ugyancsak ilyesmit nézett bele.

Olvasni kell hát, még pedig sokszor s igen mély figyelemmel. S mennél többször olvasta el az ember, annál kevésbbé lesz bátorsága kifogásolni benne valamit, annál megszégyenültebben állapítja meg korábbi megfigyelései könnyelműségét, annál inkább meggyőződik róla, hogy sohasem neki, hanem mindig Katonának van igaza s növekedő ámulattal kérdi, mint maga Arany János: hogy lehet *annyi számítással* költeni! Lesz idő, mikor a Nyugat is álmélkodni fog még ezen, de nem elébb, mint majd ha belátja, hogy keleten is szabad s keleten is tudnak oly remekművet írni, melynek élvezni tudását csak elmélyedő tanulmánnyal érdemelhetni ki s melyet nemzetközi esztétikai sablonok szerint soha, hanem csak a maga egyéni törvényei értelmében lehet illő módon felfogni és sajátunkká tenni.

III.

Olvasni Bánk bánt? Ha csak az kell, attól ugyan a cenzor sem tiltott el senkit, sőt a színről kirekesztvén, egyenest olvasmányul adta mindenek kezébe – mondhatná valaki. Csakhogy *úgy* olvasni, amint Bánk bánt kell, mindenkor kevesen tudnak s még kevesebben érnek rá; *drámai* művet úgy olvasni pedig csak akkor hajlandók az emberek, ha az a dráma már elhíresedett. Ahhoz, hogy egy csak most megjelent drámát úgy legyen hajlandó elolvasni valaki, különös nagy ösztönöztetés kell, többnyire személyes ok: baráti meleg figyelem, az «éles szemeké», vagy pedig kitűnő kalauz, aki a cirkulus viciózus e kezdeti lendületénél természetesen senki más nem lehet, csak maga a szerző. Bánk bánt Katona Józsefnek egy barátja olvasta el *úgy* először s csaknem Arany Jánosig és Gyulai Pálig egyedül ő: Bárány Boldizsár; viszont Katona József maga olvasta fel édesatyja takácsműhelyében a szövőszéken ülve, egy kancsó bor mellett, 1816 nyarán egy Kecskemétre vetődött vándorszínész barátjának, Udvarhelyi Miklósnak.

A darab e kétrendbeli elolvasása Bánk bán sorsának legnevezetesebb intézőjévé vált, pedig tiszta véletlennek köszönhető. Bárány Boldizsár, mint tudjuk, elmélyedő kritikus módjára áttanulmányozta Bánk bánt, megírta róla bírálatát («Rosta» címen) Katona számára s e bírálat oly változtatásokra ösztönözte a költőt, melyek nélkül Bánk bán korántsem állana tökéletessége mai magaslatán. A «Rosta» sokáig lappangott, de a hatvanas években előkerülvén, a Bánk bán-kritikának valóságos ősforrásává, az elmélyedés állandó ösztönzőjévé vált. Az az Udvarhelyi Miklós nevű vándorszínész pedig, tizenhét év mulva, midőn az egykori cenzori tilalom, úgy látszik, már feledésbe ment, vagy alkalmi engedéllyel eltöröltetett, 1833 febr. 15-én Kassán jutalomjátékául választotta Bánk bánt s a remekműnek ez az előadása az első, amelyről hiteles tudomásunk van (színlapját Rexa Dezső tette közzé a Vasárnapi Ujságban 1921-ben) s ez az, amelyben minden további előadásnak s így Bánk bán színpadi életének mintegy ősnemzőjét láthatjuk. Mert ugyane kassai színtársulat egyik csoportja játszotta a következő évben Kolozsvárt, másik csoportja két év mulva Budán a darabot (s e két előadásnak már színházi kritikában is híre ment), főkép pedig, mert ama kassai előadásban már Egressy Gábor is játszott, aki a darab rendkívüli drámai értékét felismervén, holtig nem szűnt meg buzogni, tenni, izgatni érette.

Ez az Udvarhelyi Miklós «Nemzeti Szinész és Dallos» (amint a színlapon

nevezi magát) a költő után második forrása Bánk bán örök életének. Mélyen lenyűgözhette őt a remekmű, mikor Katona József felolvasásából megismerte s róla a költővel bizonyára tovább és többször is értekezve, mintegy lelkébe fogadta az alkotó lángelme szent tüzét. A sors, a Gondviselés őt jelölte ki e nagy kincs sáfárául, ezúttal is az együgyűek közül választván apostolt.

Katona József már harmadik esztendeje pihent a kecskeméti temetőben, mikor egykori igénytelen barátja ama kassai estén felgyujtotta emlékezete örök mécsesét. Mikor a minden halandók útjára költözött volt, akkor is csak egy névtelen hűbarát adott alig észrevett jelt a nagy világ számára egy sirató verssel, mely a Hasznos Mulatságokban jelent meg 1830 második felében :

Hát nem zengenek áriák,
Gyász sírja fenekére
Midőn leszált a' Grátziák'
Eggyik kedvelt testvére?

Nints fájdalom, nintsen senki,
Liliomot, rózsákat
Ki gyász halmához vigyen ki
'S ültetne cziprus fákat?

Nintsen ki könnyet ejtene?
A' szép Lelkek' rokonát
Szánná. Nintsen Melpomene
Ki siratná Katonát?

Nem kell a' rózsa-koszorú,
Nintsenek Liliomok ;
Nem termi azt meg szomorú
Sirodon a' lágy homok.

Most már azonban teremni kezdett a lágy homok s az első babérfát, mely azóta letarolhatatlan rengeteggé sokasodott, az az igénytelen «Nemzeti Színész és Dallos» ültette el belé. S vajjon mi különös jót várhatott Udvarhelyi Miklós ez «itt még soha nem adatott nagy Nemzeti dráma» előadatásától a maga számára? Semmit azon a csekély összegen kívül, amit a jutalomjáték juttathat egy szerényebb szerepkörű színésznek, ezúttal pedig, a «tomboló farsangi örömök zajában», mikor a színház keveseket vonz, azt is szűkösebben. Hiszen a főbb és hatásosabbnak igérkező szerepeket mind mások játszották ! Bánkot Bartha, Peturt Szentpétery, Tiborcot Szilágyi Pál, Ottót Egressy, Biberachot Megyeri, Gertrudot Kántorné, Melindát Déryné. Ha a darab sikert arat : azt ezek takarítják be ! Mi jut abból szegény Udvarhelyinek, aki mindössze az öreg Mikhál bán szerepét választotta ki magának?

Mi jut neki? A halhatatlannal való kézfogás dicsősége s az a történeti szép osztályrész, hogy neki adatott meg a nyilvánosság előtt először kimondania a *Remek* szót Bánk bánról. Mert íme a színlapon, azon a helyen, ahol a jutalomjátékos alázatosan esedezni szokott a közönség kegyéért, Udvarhelyi Miklós aláírásával ezúttal a következő sorok lángolnak és világítanak : «Teljes bizodalommal vagyok, hogy midőn a' Hajdankorból egy olly Honévrajzi történetet kívánok kellemes időtöltésül szemléltetni, melly akár a Költőnek Nagy Lelkét, akár a' Charakterek fénye becsének rajzolását tekintsük benne, minden módon Remek, s méltó becsülést érdemel, . . . meg fogják adni az Irónak is érdemlett jutalmát számos megjelenések által».

A sírban is megdobbanhatott erre a nagy halottnak szíve !

*

Katona József életében tudtunkkal csak ez a két barát olvasta és fogta fel teljes lélekkel a nagy tragédiát. Másnak nem volt oka úgy belemélyedni, nem volt érzelmi ösztönzője annyi fáradságra. Alig is kelt a könyv. Horváth Döme egy feljegyzése szerint (a kecskeméti Katona József-Kör által 1893-ban kiadott Emléklapban) 1821 végén a költőnek «kiadója, Trattner J. M. által ismét panaszképen értésére lőn adva, hogy a nagyszámú példányokból alig

kelt el az első évben 20 példány» s ez is egyik oka lett volna Katona azon elhatározásának, hogy az írói pályától visszalép. Ez adatot nem tudjuk ellenőrizni. Viszont a kassai előadás kapcsán említett Szilágyi Pál egyébként is téves visszaemlékezésének (az 1859-iki Nefelejtsben) az az állítása, hogy a kassai előadás után másnap megrohanták Vajda magyar könyvkereskedését Bánk bánért s Vajda nagynehezen rátalálván a padláson a tíz éve ott heverő kétszáz példányra, aznap mind eladta: nyilvánvaló túlzás, amilyenekkel «visszaemlékező» színészeknél gyakran találkozunk. Hasonlókép túlzás Horváth Dömének az a közlése (Bánk bán 1856-iki kiadása előszavában), hogy a Nemzeti Színházbeli első (1839 márc. 23-iki) előadás után «a Trattner-Károlyinál egypár évtized óta otthevert példányok egyszerre mind elkeltek; de sőt a Kecskeméten létező néhány példány is fölkéretvén, utoljára egy aranyért is megvétettek». Hogy kelendősége ekkor hirtelen megnövekedett, az bizonyos; különben Nagy Ignác nem sietett volna új kiadásban közzétenni a maga Színműtárában (1839—40); ez a kiadás, mint Gregusstól tudjuk, 1854-re már el is fogyott, viszont azokat, akik a drámát meg akarnák venni, szintén ő figyelmezteti a mondott évben, hogy «annak *első kiadásából még kaphatók példányok* (36 krjával) a TrattnerKárolyi-féle nyomdában Pesten!»

Reánk nézve ez utóbbi adat a fontos. Még 1854-ben is kapható volt hát Bánk bán első, a költőtől rendezett kiadása a kiadó nyomdájában! Ami belőle elkelt, az bizonyára az újabb színpadi sikerek hatása alatt kelt el, de a költő életében (míg tehát színre nem került) keveseknek fordulhatott meg a kezén.

Néhány példányról meg tudjuk mondani, kihez került. Egyet maga a költő Kecskemét városa tanácsának, egyet Kisfaludy Károlynak ajándékozott, egyet bizonyára Kultsár Istvánnak, aki lapjában, a Hazai 's Külföldi Tudósításokban, azon melegében, még 1820 nov. 18-án hírt is adott a mű megjelenéséről néhány sorban. melyet azonban akár a darab elolvasása nélkül is megírhatott. Egy példány Pápay Sámuel kezén is megfordult (ő volt a korszak irodalomtörténetírója!), mert, mint látni fogjuk, olvasta is. Volt egy példány Miskolcon, Tomka Mihály táblabíró könyvtárában: ott olvasta (mint «Életem és Korom» c. könyvében említi) 1826-ban az akkor még csak 12 éves Pulszky Ferenc, még pedig, ha hitelt adhatunk visszaemlékezésének: «élvezettel». Adhatott egy példányt a költő a székesfehérvári színtársulatnak, melyben jóbarátai voltak s mely különben is hivatva lett volna a darab első előadására, ha a cenzor engedélyezi; lehet az is, hogy kéziratban kapta meg tőle ez a társulat s annak alapján adhatta elő, ha igaz (bár semmi adat sem bizonyítja), Pécsett 1826-ban. Udvarhelyi Miklós vagy a kassai színtársulat birtokában szintén kellett egy példánynak lenni, amint a fent közlöttekből következik. Legtöbben bizonyára Kecskeméten «láthatták» a könyvet, olvasni azonban legfeljebb csak annyi «élvezettel» vagy elmélyedéssel olvashatták, mint a fentebb elsoroltak.

Bárány Boldizsáron és Udvarhelyi Miklóson kívül csak egyet tudunk, aki Bánk bánt még színpadi nagyobb sikerei előtt méltatni volt képes: Arany Jánost. Maga említi Önéletrajzában, 1836-ra vonatkoztatva, hogy Shakespeare német fordításait akkor forgatta először — «s különös, hogy egy bizalmas körben Bánk bánt elébe tevé *Stibor*nak, miért illően ki is nevettetett». Ez ítélet értékére fényt vet az a körülmény, hogy Toldy Ferenc még 1842-ben is Kisfaludy Károly Stiborját tartotta «legelső maradandó becsű drámánknak» (egy Athenaeum-beli cikkében). Arany János csak 18 éves volt, mikor —

valószínűleg rövid színészi pályája idején — e vakmerő nyilatkozatot megkockáztatta. Később, negyvenéves korában írt Bánk bán-tanulmányaiban kongeniális mélységgel igazolta ifjúkori benyomása tévedhetetlen igazságát, s még később, mikor 1879-ben Prózai Dolgozatait rendezgetvén sajtó alá, ezt a — sajnos, be nem fejezett — tanulmányát is újból átolvasta, fia előtt ekként nyilatkozott: «Különös teremtő tehetség volt ezé a Katonáé; bámulatos, hogy tudta a nagy szenvedélyeknek olyan megragadó kifejezéseit olyan gondos beosztással elrendezni, hogy tudott annyi számítással — költeni!»

Udvarhelyi Miklós színlapi nyilatkozata mellett a Katona-irodalom legfölemelőbb, legmeghatóbb emléke az a Bánk bán-kiadás, melyben Katona József szövege Arany János jegyzetei kíséretében olvasható. Ezt a kiadást (szemrehányás nélkül legyen mondva!) nagyon olcsón megszerezhetni még ma is a Gyulai Pál-féle Olcsó Könyvtár füzetei között.

Vachott Sándor 1847-ben egy igen szép epigrammában ekként magasztalta volt Katona Józsefet:

A meredek pályán legfelső fokra te hágtál,
És ott állsz *egyedül* a sasok orma felett.
Nincs-e merész ember, ki borostyánt tartva kezében
Feljusson hozzád: megkoszorúzni fejed?

Ha valaki, hát Arany János feljutott hozzá, s méltóbb koszorúval senki sem övezhette a halhatatlan főt. Azóta *ketten* állnak «a sasok orma felett».

IV.

Hát azok a nevesebb költők, írók, irodalmi vezérek, kritikusok, akik a huszas évek legtekintélyesebbjei voltak: Kazinczy, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Döbrentei, Pápay Sámuel: nem olvasták Bánk bánt? Vagy ha olvasták, miért nem méltányolták?

Keveset tudunk Katonának az egykorú írókhoz való viszonyáról. Ő Pesten, jogász és joggyakornok korában, inkább színészi körökkel érintkezett s a hírlapíró Kultsár Istvánnal is, kinek lapjában Bánk bánról — mint láttuk — a legelső ismertetés, meg a Katona halálát sirató vers jelent meg, még mint színházigazgatóval került a tizes évek elején ismeretségbe. Joggyakornoksága idején, 1814—15-ben, Karacs Ferenc rézmetszőnél lakott, kinek házát Horvát István, Virág Benedek, Fáy András, Vitkovics Mihály és más pesti írók sűrűn látogatták. Érintkezett-e velük az ottlakó jurátus és mennyiben ismertette meg velük írói becsvágyát, nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy Horvát István jól ismerte Katonát, ami igen meleghangú ajánlóleveléből is kitetszik, melyet 1820 elején írhatott, mikor Katona a kecskeméti ügyészi állásért pályázott.

Valószínűleg ismerte Thaisz András ügyvédet, a Tudományos Gyüjteménynek 1817 őszétől mintegy tíz éven át szerkesztőjét s ez ismeretségnek köszönhette, hogy a Tudományos Gyüjtemény nemcsak kecskeméti megjutalmaztatásáról adott hírt (1821 februárjában), hanem kétízben is közölt tőle tanulmányt (1821, 1823), mégpedig elsőízben olyat, mely alkalmas lehetett volna a közönség és írók figyelmét az elnémított Bánk bánra irányítani s melynek közlése kényes is lehetett, mert benne Kisfaludy Károly van érthető célzással megtámadva; 1825-ben pedig felvette Bánk bánt az ajánlásraméltó könyvek jegyzékébe. (Mellesleg legyen megjegyezve, hogy az a «Sajó-Kaza» c. cikkecske, mely a Tudományos Gyüjtemény 1817 áprilisi füzetében Katona

József aláírással közöltetett, bizonyára nem a költőtől, hanem egy másik Katona Józseftől származik, kinek mint sajókazai komposszesszornak a neve a folyóirat előfizetői névsorából ismeretes előttem).

Kazinczyt, Kölcseyt s valószínűleg Döbrenteit sem ismerte személyesen ; az elsőnek nem kérte ki jóindulatát bemutatkozólevélben, pedig kora kezdő írói azt rendszerint megtették. Kisfaludy Károllyal elég jó barátságban lehetett egy ideig, de (amint látni fogjuk) viszonyuk épen Bánk bán megjelenése évében megzavarodott.

Afféle vadócnak tűnhetett fel a vezető irodalmi körök előtt azok alapján, mit tőle Bánk bánon kívül olvashattak, nyelve, modora miatt egyaránt. Dévaj és nehézkes iróniájú önbecsmérléseit (melyek közül a maga helyén alkalmunk lesz egynéhányat látni) a tanulatlan ember kihívó nyilatkozatainak tekinthették ; önzetlen elmélkedéseit drámairodalmunk, dramaturgiánk, közönségünk, kritikánk állapotáról (a Tudományos Gyüjteményben 1821) önérdekű indulatosságnak, nyiltan kifejezett vetélkedő becsvágyát irígykedésnek minősíthették.

Az irodalmi életben még Pesten léte (1810—1820) alatt sem igen vehetett élénkebb részt, írók társaságában keveset forgolódhatott, sem az Erdélyi Muzéumot, sem a Tudományos Gyüjteményt nem kísérte figyelemmel. Avagy nem feltűnő-e, hogy Bánk bán «Jegyzés»-e (előszava) szerint még 1819 július 2-án sem tud semmit arról, vajjon mi lett a kolozsvári drámapályázattal, (amelyen ugyanis Bánk bánjával maga is résztvett), holott a pályázatról szóló jelentés ugyanazon Erdélyi Muzéumban, amelyben 1814-ben a pályázati felhívás megjelent, már egy évvel azelőtt, 1818-ban közzététetett? Hogy e kolozsvári folyóirat elkerülte figyelmét, az végre még könnyen elképzelhető. De az már valóban némi közönyre vall, hogy a Pesten megjelenő Tudományos Gyüjtemény híradásáról sem szerzett tudomást. Annak ugyanis 1819 májusi füzetében megtalálhatta volna «Híradás az Erdélyi Múzeumnak I—X. Füzeteiről» címen, ami őt érdekelte : megtudhatta volna, hogy az említett folyóirat utolsó, 1818-iki füzetében jelentés olvasható «Az első Füzetbeli Jutalom, kihirdetésére béküldetett Szomorújátékokról». Valószínű ebből, hogy pályázó darabját, a Bánk bánt, nem mutatta meg az irodalmi dolgokban jártasabb, az irodalmi jelenségeket figyelemmel kísérő írók egyikének sem, hisz azok különben figyelmeztették volna, hogy a pályázat sorsa már eldőlt. S ha most még hozzávesszük, hogy az az 1819 júl. 2-án írt «Jegyzés» Bánk bán előszavaként csak másfél év múlva, 1820 november közepén került ki a sajtó alól s ennyi idő alatt, ha írók közt forgolódik és irodalmi események iránt érdeklődik, módjában lett volna megtudnia a valót és még idejében kiigazítania Jegyzés-e hibáját : azt hiszem, Bánk bán mellőzésének egy szintén jelentékeny oka világosodik meg előttünk : Katonának bizonyos tekintetben önkéntes kívülállása az irodalmi életen, mi csak lényeget néző, formákkal, formaságokkal nem törődő, senkinek a kegyét, sőt ismeretségét sem kereső, zárkózott s a különcségig szűkszavú egyéniségéből következett. Becsvágya pedig nagy volt, de önbizalma hallgatag. Nagyon kevesen s csak legbizalmasabb barátai lehettek beavatva a titokba, hogy ő is résztvesz a kolozsvári pályázaton. Ez érthető is. Mindamellett titka elárulása nélkül is könnyen értesülhetett volna a Kolozsvárott történtekről, ha oly körökben forog, hol effélékről beszélni szokás. Ő alig is tekintette magát «írónak». Mint igazi drámaköltő, inkább a színházzal kereste, míg módjában volt, az érintkezést, inkább színészek között forgolódott, mintsem könyvírók körében. Színészismerősei nem segíthettek rajta a cenzori

tilalom miatt, az irodalom pedig, mely őt nem ismerte, s melynek hiú világával ő sem keresett kapcsolatokat: közönyösen, — amennyiben pedig ismerte őt — egy vagy más okból sértetten olvasta vagy nem olvasta el kinyomtatott művét.

Lássuk ezek közül a jelentékenyebb eseteket, az adatok időrendjében.

V.

Lássuk először is Döbrenteit mint az erdélyi drámapályázat meghirdetőjét s mindvégig legközvetlenebb ismerőjét.

Tudnivalók itt röviden a következő adatok. A jutalomtétel az Erdélyi Muzéum első, 1814-iki füzetében hirdettetett meg eredeti, abszolut becsű történeti szomorújátékra 1815 szeptember végén lejáró határidővel. A hirdetmény szinte végzetszerűleg sűrűn emlegeti a «Genie»-t: «ha vagyon közöttünk», annak alkotóvágyát e serkentés fel fogja ébreszteni! Katona, a hirdetmény utolsó szavait megszívlelve, «általadá magát a Genius intésének». Eleinte, mint Hajnóczy Iván nemrég megjelent tanulmánya (Katona József Kecskeméten), valószínűvé teszi, alighanem egy már kész tragédiáját (a Jeruzsálem pusztulása címűt) akarta beküldeni s verses alakra kezdte átdolgozni. Beküldte-e azt is vagy nem, s Bánk bánt csak e hirdetmény ösztönzésére kezdte-e írni vagy már anélkül is tervezte? nem tudjuk. Bizonyos az, hogy Bánk bánt elküldte Kolozsvárra, akár egyedül, akár több más szerzeményével együtt. Természetesen nem abban a végleges formájában, melyet ma ismerünk, hanem azon primitívebb kidolgozásban, melynek változatait a Bárány-féle Rosta idézeteiből s a csak 1913-ban Maglódon előkerült másolatból ismerhetjük meg, mely utóbbinak prológusa 1815 júl. 30-ról van keltezve. (Hogy a két változat közül a Rosta-beli a korábbi, azt Juhász Margit doktori értekezése mutatta ki az idén.) A kolozsvári bírák (s köztük Döbrentei) megítélésénél tehát ne felejtsük, hogy az ő kezükbe a remekműnek egy több tekintetben kezdetleges kidolgozása került. Maga Katona megvallja később (a «Jegyzés»-ben), hogy «gyengét írt» s hogy a pályamű prológusa «tele van ifjú vére gőzével, negéddel és feszelgéssel». Azok az okok, melyek a végleges szöveg sikerét nehezítették, itt még súlyosabban esnek a latba; főkép a vers miatt sokszor erőltetett nyelvi formái, szórendje, feszes eliziói (pl. «val'mi» valami helyett) hathattak visszatetszőleg az olvasóra, nem szólva néhány belső fogyatkozásáról, mikre Bárány Rostája hívta fel később Katona figyelmét.

A pályázat elintézéséről még tankönyvekben is téves állítások olvashatók. A való (Döbrenteinek az Erdélyi Muzéum utolsó, 1818-iki füzetében közzétett jelentése szerint) a következő: A kitűzött határidőig, 1815 szept. 30-ig, tíz pályamű érkezett be; három pályázni akaró kedvéért azonban halasztást engedtek, de minthogy ezek közül 1816 végéig csak kettő küldte be a maga pályaművét, a harmadik pedig csak 1817 elején tudatta, hogy lemond a pályázatról: a munkák megítéléséhez csak ily nagy késedelemmel foghattak hozzá. Akkor aztán «a' drámák rendre olvastattak el, elébb egyik társunktól, azután az egész gyűlés előtt» — írja Döbrentei. Úgy látszik, ilyen módon mind a 12 darabot végigrostálták, írott jelentés azonban nem készült el valamennyiről e Döbrentei-féle értesítés időpontjáig s így az Erdélyi Muzéum e legutolsó füzetében nem is volt kinyomatható. Minthogy az említett folyóirat e füzettel megszűnt, nem maradt más hátra, csak hogy Döbrentei röviden tájékoztasson a végső eredményről s az addig elkészült, mindössze három bírálatot közzétegye.

A végső eredmény az, hogy a mértéket egyetlenegy pályamű sem ütötte meg, tehát egyiknek sem adhatták ki a jutalmat. Tanakodik is a jelentés rajta eleget, miért nem jelentkezett oly talentumú drámaíró, amilyet vártak : azért-e, mert még nem talált nálunk elég theoriákat? vagy nem nevekedhetett fel szebb nyelv s kritikai ismeretek hallásában? avagy elhallgatott valahol egy Genie, elkedvetlenítve játékszíneink vándorállapotjától ebben a maga szebb lelkeit nem becsülő hazában? vagy tán számára nem ért még meg a kor? Mennyi akaratlan, keserű humor egy rakásban !

«A pártosság tüze» c. darab I. felvonása azonban megnyerte a bírák tetszését, mert «legtöbb dramaturgiához» az tudta kötni a gondolatokat ; jeligéslevelét felbontották s 1817 júl. 8-án levélben szólították fel a szerzőt, Tokody Jánost, hogy ilyen és olyan szempontok figyelembevételével dolgozza át s küldje be újra darabját, akkor aztán majd meglátják, minő jutalomra érdemesíthetik. Tokody azonban, bár újból megsürgették, soha többé nem jelentkezett.

Legkésőbb 1817 júl. 8-ra tehát Tokody darabján kívül a többire nézve negatív eredménnyel dőlt el a pályázat sorsa, arra az egyre nézve pedig mindörökre függőben maradt.

Minthogy Döbrentei jelentéséből a pályaműveknek csak száma (12) derül ki, címüket azonban nem sorolja elő, még azt sem tudhatjuk egész bizonyossággal, vajjon Bánk bán csakugyan megérkezett-e a pályázatra (bár az bizonyos, hogy Katona elküldte). Nincs ugyan rá semmi ok, hogy kételkedjünk benne ; jobban mondva : az a körülmény, hogy a jelentés nem emlékezik meg róla, nem elég ok a kételkedésre. Magának a sokkal tökéletesebb végleges szövegnek a sorsára visszagondolva, nincs azon semmi csodálni való, hogy e primitívebb kidolgozású Bánk bánnak a bizottság nem adta ki a jutalmat. Aki ezt lehetetlennek tartja s ennélfogva inkább felteszi, hogy Bánk bán részt sem vett a pályázaton, az sem a későbbi idők tanulságait nem veszi figyelembe, sem Bánk bán korábbi szövegét nem ismeri. Az, hogy bírálatot nem tettek közzé róla, tisztára a bírálók késlekedésén s az Erdélyi Muzéum megszűnésén múlt. A bírálatban épúgy lehetett volna kifogások mellett elismerés, amint pl. a Bolyai Farkas darabjairól közzétett bírálatban, míg pl. a meg ugyan nem jutalmazott, de mégis legkedvezőbben fogadott Tokody-féle darabról közölt bírálat voltakép csupa merő kifogás.

Van azonban egy eléggé meggyőző érvünk amellett, hogy Bánk bánnak ott kellett lennie a pályázaton. Rakodczay Pál vetette fel a kérdést, hogy hogy nem jutott senkinek eszébe efelől megkérdezni magát Döbrenteit, aki csak 1851-ben halt meg. Ez időpontig azonban a Katona-irodalom még alig indult meg s fel sem merült semmi kétség a pályázat körülményei felől. Én inkább azt kérdem : miként lehetséges az, hogy Döbrentei, aki csak 1851-ben halt meg s így tanuja volt már Bánk bán sorozatos nagy sikereinek, tanuja a Katona iránti érdeklődés megindulásának, nem állt elő *önként* a maga adataival? S felelek rá így : ha Bánk bán nem érkezett volna meg a pályázatra, akkor Döbrentei legkésőbb e remekmű negyvenes évekbeli nagy sikerei idején nyilatkozattal előzte volna meg a várható vádat, sőt valószínűleg sajnálatát fejezte volna ki afelett, hogy a pályázó művek közül Bánk bán akkor kimaradt s így nekik nem volt módjukban, amit bizonyára megtettek volna, méltó kitüntetésben részesíteni. De ő hallgatott ; pedig, hogy a kinyomtatott Bánk bánról s így előszavának az erdélyi pályázatra vonatkozó passzusáról legkésőbb 1821 nyarán tudomást szerezhetett, azt alább meg fogjuk látni.

Hallgatott, nyilván azért, mert Bánk bán igenis jelen volt a pályázaton s ő csak örülhetett annak, ha a pályabírák akkori magatartását senki sem szellőzteti. Ha Csányi János 1840-iki adata igaz, akkor még egy felelősség terheli Döbrenteit. Csányi szerint u. i., ki mint főügyész jóideig Katona hivatali főnöke volt s a nyilvánosság előtt először tett közzé életrajzi adatokat róla (a Társalkodóban), a költő halála (1830) után atyja Katonának 3 színművét (Monostori Veronka, Jeruzsálem pusztulása, Ziska) adta át Trattner—Károlyiéknak esetleges kinyomatás végett, azok Döbrenteinek adták tovább s azóta nála hevernek. Ezt sem olvasta Döbrentei? Tudtunkkal sohsem reagált rá.

Ne legyünk azonban fölöttébb szigorúak a bírálóknak (kiket egyébként Döbrentein kívül nem ismerünk) hibáztatásában. Ők nem a viszonylag legjobb drámát akarták megjutalmazni; előre kimondták, hogy csak «nevezetes drámai produktum», vagyis mint ma szokás mondani: abszolut becsű pályamű kaphatja meg a jutalmat. Bánk bán nekünk, s végleges alakjában, az; de ki tagadhatja, hogy első kidolgozásában még nem volt az, csak válhatott azzá s hogy a bírálóktól oly, a Bárány Boldizsáréval vetekedő, jóakaratú figyelmet, mely a remekség rejtett feltételeit kibányássza abból a külsőségeivel oly könnyen elriasztó első változatból, nem lehetett várni és kívánni. Még ha az egyes bíráló (aki, mint láttuk, otthon, magában olvashatta át) talált volna is benne kiemelni valót, annak tétovázó ösztönét bizonyára elnyomta volna az «egész gyűlés» kedvetlensége s bosszankodó vagy épen gúnyolódó megjegyzései, sőt nevetgélése egyik-másik helyen; különösen elvehette a kedvüket az Előversengésnek a «recensens»-re vonatkozó azon kérdése, hogy «miféle Marha az?» Hiszen ők épen recenzensi (bírálói) tisztjükben voltak eljárandók!

Bánk bánt egyedül, elvonultan olvasni is nehéz, társaságban felolvasni (amaz első szövegében!) teljesen céltalan vállalkozás; kivált ha a társaság minden tagja elsősorban bírálni s nem, megérteni akar. Aki nem hiszi, ám tegyen kísérletet s olvassa fel olyanok előtt, akik még sohasem olvasták, az első változat prológusát (az egész korábbi szöveget közzétette Császár Elemér az Irodalomtört. Közlemények 1913-iki évfolyamában) s aztán egzaminálja meg őket, vajjon mennyit fogtak fel belőle.

Hogy pedig a bírálók közül épen Döbrenteit tegyük felelőssé, arra semmi okunk és jogunk, hacsak nem az, hogy egyedül az ő nevét ismerjük az «egész gyűlés» tagjai közül. Később majd találkozunk még vele.

Ami végül a Döbrentei jelentése végén közzétett három bírálatot illeti, azok elseje Tokody darabjáról, másodika Bolyai Farkas 3 szomorújátékáról, az utolsó egy Kun László c. darabról szól. A végső sorok szerint pedig még egy, Losonczi Bánffy István c. játék kritikája elkészült ugyan, de a hely szűk volta miatt már nem volt kiadható. Eszerint tehát a beküldött 12 darab közül csak a most felsorolt ötről jelent meg bírálat, egy hatodiknak a címe említtetett meg, a többi hatról — s köztük Bánk bánról — nem készült el ekkorára, s valószinűleg soha, az írásbeli jelentés.

Említettem fentebb, hogy Katona talán más színműveket is beküldött a Bánk bánon kívül. Mások is gondoltak már arra, hogy mikor a Tudományos Gyűjtemény 1821 áprilisi számában megjelent értekezésében Bánk bán királyné-gyilkosságával kapcsolatban mintegy példaként emlegeti Zács Feliciánt, Bélát és I. Andrást, Árbuczot és Kun Lászlót, talán saját, megannyi tervezett szomorújátéka tárgyaira gondol. Nos, ha elolvassuk Döbrentei jelentése végén azt a bírálatot, mely a Kun László c. pályaművel foglalkozik s idézeteket is közöl belőle, valóban kísértetbe jövünk feltenni: hátha Katona

küldte be ezt a darabot! Sok minden látszik ez ellen szólani; egyebek közt Jókainak az a megjegyzése is (a Pesti Napló 1899-iki Bánk bán-kiadása előtt), hogy e darabot annakidején Kisfaludy Sándornak tulajdonították: viszont az egész darab koncepciója, a királyhű nádor hasonló hazamentő szerepe a király idegen környezetével szemben s némely idézetek és más apróságok tanusága Bánk bán szerzőjére látszik vallani. Ez a feltevés, ha igazolható lenne (mire itt nem vállalkozhatok), alkalmas volna megmagyarázni valamit, amit különben nehezen értünk meg: t. i. Katona nagyon személyes jellegű, szenvedélyes kifakadását a drámabírálatok csúfondáros hangja ellen, a már többször említett 1821-iki értekezésében. Ez a bírálat u. i. többhelyt kíméletlenül iróniKus. Már pedig tudtunkkal Katona sohasem kapott bántó, csúfondáros bírálatot a maga címére a nyilvánosság előtt. Ha Kun Lászlót ő írta, ez a bírálat megértetné az említett kifakadást.

Bánk bán kiadása (1820 nov. közepe) előtt, mint láttuk, Katona nem értesült a kolozsvári pályázat sorsáról s így ezt a Kun Lászlóról szóló bírálatot sem ismerhette addig. Mihelyt azonban műve nyomtatásban is megjelent, azok között, kiket egy-egy példánnyal megajándékozott, akadhatott olyan tájékozottabb olvasó, ki ismerte Döbrentei jelentését s figyelmeztette reá Katonát. Ő akkor aztán előkeríthette az Erdélyi Muzéum utolsó füzetét, megtudta belőle a becsvágyát bizonyára bántó valóságot, Bánk bán mellőzését, olvashatta a Kun Lászlóról közlött bírálatot s ha csakugyan az övé volt e darab, minden oka meglett arra a nagy felindulásra, mely említett értekezésében oly nagyszerű méltatlankodással tör utat magának.

Az a gyanúm, hogy «Jegyzés»-e tévedésére s a kolozsvári pályázat rég eldőltére őt Kisfaludy Károly figyelmeztette. Ezzel Bánk bán sorsának egyik legérdekesebb fejezetéhez jutottunk el.

*

Kisfaludy Károlyhoz való viszonyáról kevés adatunk van. Az eddig ismeretesek némi megszerzésével e viszony alakulását a következőkben vázolhatjuk.

Katona rég elszakadt már a színháztól, mikor Kisfaludy népszerűsége megindult és legott tetőpontjára hágott. Pesten tartózkodása első éveiben volt közvetlen kapcsolata a színházzal, melyet bőven ellátott fordított vagy átdolgozott darabokkal. A pesti színészet megszűntével, 1815 után, tudtunkkal nem is írt több drámai művet, sőt már 1813-ban, Ziska c. darabja előszavában, mintegy önként búcsút látszott mondani drámaírói pályájának. Ugy látszik, az erdélyi pályázat ébresztette fel újból becsvágyát: megírta, elküldötte Bánk bánt (talán többedmagával) Kolozsvárra s várta az eredményt éveken keresztül. Közben megkapta Bárány Boldizsár Rostáját s attól, de saját tökéletesebbre törekvő lángelméjétől s tragikus tárgya nagyszerűségétől is tovább ösztönöztetve, javítgatta Bánk bánt a már ekkor színháztalan Pesten.

Egyszerre csak, 1819 május elején, Pestre érkezett 18 előadást felölelő vendégszereplésre a székesfehérvári színtársulat. E közvetlen érintkezés ismét felpezsdítette benne a drámaköltő vérét, bizonyára elment minden előadásra s tanuja lehetett *A tatárok*, meg *Ilka*, Kisfaludy ez első népszerű darabjai nagy sikerének. Oly értesülések szerint, melyek hitelében nincs okunk kételkedni, valószínűleg ekkor határozta el magát arra, hogy a kolozsvári pályázat eredményét tovább nem várva, előadatja Bánk bánt. Elvégezhette rajta a végső simításokat s átadta kéziratát a fehérváriaknak. A társulat beterjesztette

a kéziratot a cenzornak, az színrehozatalát nem, csak kinyomatását engedélyezte. A nagy verseny, a nemes vetélkedés, a bízvást remélt siker ezzel elmaradt. Bánk bánt, az ő «elsőszülöttét», az elsőt, melyet joggal és büszkén vallhatott a magáénak, soha, egyetlenegyszer sem láthatta színpadon! Ellenben a fehérváriak további vendégszereplései idején: 1819 szeptember—októberében, s 1820 tavaszán és őszén untig gyönyörködhetett A tatárokban, Ilkában, Stiborban, Szécsi Máriában, Kemény Simonban s azonkívül ugyancsak Kisfaludy Károlynak néhány vígjátékában is. Többet ezek közül azon melegiben már nyomtatva is módjában volt közelebbről megismerni, sőt még 1820-ban A tatárok és Ilka német fordításából is okulhatott.

Neheztelve állt félre s megírta — mikor, mikor nem? — Ilka bírálatát. E bírálat nem csúfondároshangú, de erős és oly meggyőző, amilyen csak lehet az igazi szakértő elemző művelete egy gyönge művön. Magának írta-e, vagy egyenest Kisfaludy számára, ki akarta-e adatni (talán a Tudományos Gyűjteményben), terjesztette-e baráti körben, vagy magától terjedt? — nem tudjuk. A legfontosabbat azonban most már tudjuk: *Kisfaludy Károly olvasta ezt a bírálatot*, olvasta pedig, még mielőtt Bánk bán megjelent: 1820 március első felében; rajta kívül mások is olvasták, nagy felháborodással s készültek is megfelelni rá.

Kisfaludynak néhány Gaal Györgyhöz írt leveléből derülnek ki ezek. A Bécsben élő Gaal György 1820-ban Ilka és A tatárok németre fordításával foglalkozott s Kisfaludy ebben az ügyben levelezett vele (németül). 1820 márc. 14-én megírja neki, hogy Ilkáról egy recenzió *jelent meg*, de nem azokat a hibákat ostorozza, melyek miatt ő, Kisfaludy, joggal aggódhatott, (miből kitetszik, hogy a recenzens soha sem gondolkodott az irodalom ezen ágáról, t. i. a drámáról!), hanem oly hibákat, mikre Kisfaludy még álmában sem gondolt. Ezt mondja pl. ez a recenzió: «Micsoda cikornyás érzés az és az akkori időhöz illetlen, amit Alexis Ilkához szól», stb. A recenzens nagyon goromba s nem érti, mi tetszhetett ezen a darabon olyan nagyon a publikumnak. «Meg kell azonban vallanom — írja Kisfaludy — örömömre szolgált, hogy mindazok, akik ezt a *kéziratot* olvasták, nevetve dobták félre s hangosan méltatlankodtak. Már többen ajánlkoztak, hogy a még egészen ismeretlen recenzensnek megfelelnek, én azonban soha egy sort sem válaszolok reá. Érzem, hogy dolgozásomban nem nemtelen ösztön vezérelt, s míg öntudatom emel, felőlem akár rekedtre kiabálhatja magát a rágalmazás és irígység».

Kéziratról volt hát szó (bár előbb a «megjelent» alapján nyomtatványra gondolnánk), melyet többen is elolvastak (köröztek egymás közt). A kéziraton a bírálat szerzője is meg volt nevezve, de az a név még teljesen ismeretlen volt addig («noch ganz unbekannt»). Tömérdek kérdést lehet felvetni itt is, mint csaknem minden — sajnos, igen gyér — adatnál, mely Katona Józsefre vonatkozik: saját neve volt-e a kéziraton, vagy álnév? ha a saját neve (amint valószínű): *az* lett volna még addig egészen ismeretlen, még Kisfaludy előtt is? Tehát ekkor olvasta vagy hallotta volna életében először a Katona József nevet? Korábban nem ismerték egymást? Hát akkor mikor ismerkedtek meg s ily elidegenítő kezdet után hogyan? Mert hogy ismerték egymást, az a további adatokból kiviláglik. Vagy pedig Katona csak mint író volt még addig ismeretlen nevű?

Bármily feleletet adjon is valaki ezekre a kérdésekre, az az egy bizonyos, hogy a recenzió, melyről e levélben Kisfaludy Károly szól, azonos Katona József Ilka-bírálatával. Bizonyítja ezt a belőle szószerint idézett kifogás a

cikornyás érzésről s több más egyezés, melyekre itt nem térek ki; bizonyítja Kisfaludy márc. 13-iki s április 11-iki levele is, melyekben Ilka szövegének a német fordításban oly megváltoztatására kéri Gaal Györgyöt, amit csak Katona Ilka-bírálata sugalmazhatott neki.

A bírálat kétségkívül bántotta Kisfaludyt. Nemcsak idézett leveléből tűnik az ki. Márc. 14-én értesítette Gaal Györgyöt az Ilka-recenzió feltűnéséről: másnap, 15-én írja első levelét Kazinczy Ferenchez, mintegy a nagytekintélyű irodalmi vezérnek várható, kedves válaszától remélve balzsamot a bírálat által ütött sebekre. Megküldi neki a A tatárokat, Ilkát és Stibort; tudja ugyan, hogy azok gyenge művek, mégis reméli, hogy a mester méltányolni fogja a buzgó tanuló első zsengéjét. Senkit sem kérhetne fel — úgymond — nyugodtabb szívvel bírónak, mint a Tekintetes urat, «kinek az *Irígység és rágalmazás* tőrjei annyiszor leperkettek (!) mellyérül»; észrevételeit híven fogja követni. Kazinczy két hét múlva válaszolt neki: szokása szerint lelkesen fogadja az új tanítványt, drámáiról azonban nem mond ítéletet, mert a dramaturgiában nem érzi magát eléggé otthonosnak, ennélfogva csak jambusaira tesz egy-két megjegyzést. Ha tehát Kisfaludy arra számított, hogy az Ilka-recenzióval szemben Kazinczy kedvezőbb ítéletével nyugtathatja meg magát: e válasz csalódást hozott neki.

Gaal Györgyhöz írt levelének azt a kijelentését azonban, hogy soha egy sort sem fog válaszolni arra az Ilka-bírálatra, úgylátszik, megtartotta s ha bántotta is a dolog, nem torolta meg. Erre vall ugyanis az a tény, melyről Toldy Ferenc értesít (A magyar költészet kézikönyvében), hogy tudniillik Katona József «Kisfaludy Kisfaludy Károly úrnak, szíves tisztelete és állandó barátsága jeléül» egy tiszteletpéldányt dedikált Bánk bánból. Ez bizonyára nyomban a mű megjelenése, 1820 november közepe után, történt. Odáig tehát Katona semmi jelét sem tapasztalhatta annak, hogy Kisfaludy neheztel reá. Megerősít ebben az a körülmény is, hogy Katona alig vette át alügyészi hivatalát Kecskeméten, még 1820 decemberében a következő sorokat írta Kisfaludynak: «Hivatalomnak oskolai módon kezdetében sincs annyi időm, hogy annak rendi szerint egy levelet küldhessek. Ime, igéretemnek következtében egynémely magam sorsú verseket küldök. Ha a Tudós Világban valami előfordul, kérem tudósítását, főképp a Dramaturgiára nézve. Ha hírt hall Bánk bánról, e Levelem általadó Demeter Úr által Barátom Uram írni ne terheltessen». (Darnay Kálmán gyüjteményéből közzétéve A Társaság 1916-iki 5. számában.)

«Ha hírt hall Bánk bánról!» Vessünk itt közbe egy futólagos megjegyzést, Kisfaludyra való tekintet nélkül. Bánk bán, mint Hajnóczy Iván megállapította, 1820 november 15-én jelent meg a könyvpiacon, Katona pedig két hét múlva, már november 30-án hazaköltözött Kecskemétre! Épen akkor távozott el tehát Pestről, mikor műve terjesztése s hatásának megfigyelése érdekében Pesten, az irodalmi élet központjában, kellett volna maradnia! Valóságos szerencsétlenség az, hogy polgári pályája szerencsés fordulatának épen erre az időpontra kellett esnie! Másokhoz kénytelen fordulni, hogy műve fogadtatásáról megtudjon valamit. Uj hivatala gondjai közben e folyvást Pestre (Bánk bánra) tapadó várakozás izgalmai és türelmetlensége sokat megértetnek abból az ingerült és indulatos lelkiállapotból, melynek egy híres értekezésében nem sokkal utóbb oly nevezetes nyomait örökítette meg.

Az idézett rövid levél első bizonyos tanuja annak, hogy Katona személyes ismeretségben volt Kisfaludyval, hiszen már korábban tett igéretére céloz, menti magát, hogy nem írhat rendes levelet s tőle kér híreket egyebek közt

Bánk bánról, még pedig valószinűleg a «Tudós Világban» való fogadtatásáról. Az sem lehetetlen, hogy Bánk bán említett tiszteletpéldányát maga vitte volt el Kisfaludyhoz (hazautazása előtt) s ha elébb nem, hát akkor ismerkedhetett meg vele személyesen s tehetett neki igéretet, hogy a tervezett Aurora számára ő is küld egy-két verset vagy egyebet.

Vagy nem tudta tehát Kisfaludy, hogy Katona írta az Ilka-recenziót (ez esetben álnév alatt került a kezébe), vagy ha tudta, akkor Katona előtt hallgatott felőle.

Kettejük viszonyában itt most, épen a legkritikusabb helyen, megszakadnak adataink s egyszerre, minden átmenet nélkül, harsannak fel előttünk a Tudományos Gyüjtemény 1821 árpilisi füzetében Katona híres tanulmányának («Mi az oka, hogy Magyar Országban a' Játékszíni Költő-mesterség lábra nem tud kapni?») nyilvánvalóan Kisfaludyra célzó hatalmas kifakadásai. Közben történnie kellett valaminek kettejük között.

De lássunk némi ízelítőt az említett kifakadásokból. Miután megállapítja, hogy a mi színházi közönségünk nem jó alkotású, hanem nemzeti dicsekedéssel teljes hazai drámát követel, így folytatja:

«Most hát támadjon Egy, a' ki e' mód szerént írjon, már Magyar ország mindjárt megtalálta Fénikszét — az egész Nemzet' nevében fel áll Egy, a' ki kötelességének tartja (Hazája' dicsőítésére) a' nagy lelket, és szép-ízlést dobolni, a' nélkül, hogy még lenne valahol egy csekélyebb Valami, mellyel amazt öszve hasonlítva, lehetne *nagynak* és *szépnek* mondani. — Vissza rezzenti ez az egyszerre való erőszakos fellépése Egynek a' Másikat induló szándékától; mert tellyességgel meglehet győződve, hogy soha el nem tépheti amannak kizáró Privilégiumát; és mivel az ember olly gyáva, hogy mindenik előtt szebbnek tetszik önnön tökélletessége, mint azé, a' kit illy (Deus ex machina) módon maga eleibe hágni szemlél, inkább el áll (a' Dramaturgiáról szóllunk) szándékától, mintsem egy csekélyebbnek Véltt mellett második személlyé tétettessen».

Van, aki nem hiszi, hogy Katona az idézett helyen Kisfaludyra célozna (így Rakodczay Pál az Irod.-tört. Közlemények 1906-iki évfolyamában) s úgy véli, inkább afféle darabokra gondolhatott itt Katona, mint pl. Dugonics Báthory Máriája. Azonban itt világosan *egy* személyről van szó s ez csak Kisfaludy lehet, kitől Pesten alig több mint egy év leforgása alatt (1819 májusától 1820 októberéig, a székesfehérváriak előadásában) 7 új darab került színre, melyek közül öt s még azonkívül három elő nem adott darabja nyomtatásban is, kettő pedig német fordításban is megjelent.

Honnan ez a nagy változás Katona részén Kisfaludyval szemben? 1820 decemberében még zavartalannak látszik hozzávaló viszonya (mert Kisfaludy nem bolygatta az Ilka-bírálat kérdését) s 1821 áprilisában már ország-világ előtt így támad ellene! Mi történhetett hát időközben?

Csak találgatásra vagyunk utalva. Legtermészetesebbnek az a feltevés látszik, hogy Kisfaludy válaszolhatott decemberi levele kérdezősködésére, de olyan módon, hogy azzal maga ellen hangolta Katonát. Felvilágosíthatta «Jegyzés»-e tévedéséről (a kolozsvári pályázat elintézése dolgában), hírt közölhetett vele arról, hogy a «Tudós Világ» Pesten mily közönnyel, vagy épen ellenszenvesen fogadta Bánk bánt, sőt bírálatot is írhatott neki Bánk bánról, ezzel viszonozván az ő egy évvel azelőtti Ilka-recenzióját.

Mindez eléggé megmagyarázná Katona említett cikkének most már alig tartózkodó, szenvedélyes hangját s esetleg épúgy, mint a Kun Lászlóról Döb-

rentei jelentésében közzétett bírálat, indokolhatná Katona személyesnek tetsző lázadozásait a nálunk szokásos kritizálás ellen.

Hogy Kisfaludy magára vette az idézett támadást, azt igen valószínűvé teszi egy Kazinczyhoz írt, alább bemutatandó levele.

Fentebb említett első levele óta időközben csak egyszer kereste fel újból levéllel a széphalmi mestert: 1820 dec. 28-án, Aurorája tervét közölve vele s támogatását kérve hozzá. Kazinczy válasza arra eléggé feszes, kimért hangú volt: folyvást csak Tekintetes Urnak szólítgatta. Ennek ellenére Kisfaludy most, Katona cikke után, 1821 május 13-iki levelével mintegy ismét az ő kebelén keres menedéket, s újból megpecsételi tanítványi ajánlkozását:

«Nagyérdemű férjfiú! Kedves barátom! Engedd az érdemetlennek, hogy ezen hangon felszóll hozzád, és baráti szívét, melly érdemeidet egész tellyében érzi, ujonnan ajánlja, és szerény, 's gazdag melyedbe felvenni óhajtja; a nagy lelkek szép sajátsága az, a merész kezdőt ápolni; téged is, barátom ezen nemes tulajdon bírt, ifjonti Munkámnak méltatására, örvendek, ha dolgozásim bizonyíthatják, hogy téged vettelek például, és téged érteni, követni, legfőbb szorgalmam. *Nekem se rózsas pállyám — mindenfelől emelkednek irigyek*, kik lelket letipró szerekkel ostromolnak, ámbár fényre nem vágyok . . . Az az író világban legsajnosabb tapasztalás, hogy ritkán találtatik egyenes szív, melly epe, vagy méz nélkül ne közlené érzeményeit! Te Kedves Barátom! ki a köznél fellyebb állsz, kinek annyi viszontagságok nyilt tekintetet adának, Te légy ezentúl szent oltár, mellyre leteszem áldozatimat — ítélj munkáimról, és a te javalásodnál híven megállok.»

Erre adott válaszában (1821 május 29) már nem Tekintetes Urnak szólítja őt Kazinczy, hanem «Édes Kevélységem»-nek.

Kisfaludy Károly azonban derék s jó ember volt. Talán érezte is Katona felsőbbségét maga fölött a «dramaturgiában». Jól esett elpanaszolnia pályája töviskeit Kazinczy előtt nagy általánosságban s támogatást keresni nála, mikor — mint ez esetben látni — önbizalma megingott a támadás súlya alatt. De Katonával ezúttal is aligha éreztette neheztelését. További viszonyukról ugyanis már csak azt az egyet tudjuk, hogy az Aurora 1822-iki (első) kötetében Katona Józsefnek is kiadta egy versét, a *Vágy* címűt. Ez alighanem egyike azon «egynémelly magam sorsú versek»-nek, melyeket fentebb idézett, 1820 decemberi levele kíséretében küldött volt fel Pestre Kisfaludynak.

Gyöngyösi és Zrínyi, Kisfaludy Károly és Katona József: a korszerű tehetség és az időtlen lángelme párhuzamos jelenségei két, egymástól messze eső korban. Sem Gyöngyösi, sem Kisfaludy Károly nem tehetett róla, hogy a másik kettő a maga korában nem érvényesült. Kisfaludy neheztelhetett Katonára az Ilka-bírálatért Bánk bán megjelenése előtt, még inkább zokon vehette tőle a nyilvánosság előtti erős támadást Bánk bán megjelenése után. Bosszút ő nem állt rajta, legalább a *Vágy* kiadása ez események után nem arra vall. Hogy azonban ezek után épen neki nem volt különösebb oka Bánk bánt propagálni s hogy Katonában a maga babérjainak «irígy» tépdesőjét látta, s hogy Katona támadása neki, aki vetélkedés nélkül vált népszerűvé, rosszul esett: az az emberi lélek s az irodalmi hétköznapok ismerője előtt — sajnos — nagyon is érthető.

*

Kisfaludy Károly minden bizonnyal elolvasta Bánk bánt, ítéletének azonban semmi nyomát sem ismerjük. Rajta kívül a kor nevezetesebb s Kazinczyval is érintkező írói és tudósai közül még csak egyről tudjuk, még pedig

saját nyilatkozata alapján, hogy olvasta Bánk bánt, s ismerjük róla fölöttébb lehangoló, sőt bántó ridegségű ítéletét is. E férfiú Pápay Sámuel, ekkor veszprémmegyei táblabíró s gróf Eszterházy Miklós uradalmi ügyésze; 1808-ban A magyar literatura esmérete címen adott ki egy igen nevezetes irodalomtörténeti kézikönyvet s körülbelül attól fogva élénk levelezésben állt Kazinczyval. Nála, Pápán, 1821 június 15-én, két író-vendége jelenlétében, szó esett Bánk bánról; ezt utóbb elolvasta s júl. 20-án Kazinczyhoz írt levelében megmondta róla ítéletét. A társaságnak, mely a levélből s más adatokból következtethetőleg Bánk bánt szóba hozta, tagjai: Pápay Sámuel, Döbrentei Gábor és Sebestyén Gábor.

Döbrentei! 1820-ban elhagyta Erdélyt s még ez év folyamán több helyen — Széphalmon is — látogatást tévén, novemberben Pesten telepedett le, kezdett beszövődni az itteni irodalmi életbe s kivált a színészet ügye iránt érdeklődött. Ő, aki az erdélyi pályázat intézője volt, valószínűleg észrevette Bánk bán megjelenését (épen Pestre költözése hónapjában!). Egy «Külföldi színjátékok» c. vállalat megindítását tervezte s abba első darabul A vétek súlyát szánta saját fordításában. Müllnernek ez akkoriban nagyhírű darabját, a Schuld-ot, Katona is lefordította A vétek címen (játszották is Pesten a fehérváriak 1819 jún. 1-én) s Döbrentei, ki a saját fordítása kiadásáról elébb a pesti Trattnerrel, majd a kassai Wiganddal tárgyalt, bizonyára tudomást szerzett e Katona-féle fordítás létezéséről is. Külföldi színjátéka I. darabja épen akkortájt hagyhatta el a sajtót, mikor az említett napon Pápay Sámuelt Pápán meglátogatta. Ott látta ugyanis kész könyvét először. E kiadvány lehetett társalgásuk első, aktuális tárgya, róla s vele szemben az «eredetit» kívánó erdélyi pályázatra s a Katonától is lefordított «Schuld» kapcsán, meg a Tudományos Gyüjteménybeli értekezés friss emléke alapján (áprilisban jelent meg!) fordulhatott a szó Bánk bánra, melynek Jegyzés-e mitsem tud a kolozsvári pályázat eldőltéről. Döbrenteinek itt alkalma nyílt visszaemlékezni a pályázaton résztvett darabra s bizonyára nem sok jót mondhatott róla.

Sebestyén Gábor, Pápay másik vendége, ez időben Veszprém vármegye tb. alügyésze volt. Maga is írt színműveket s nagy becsülője volt az «eredetinek». Ez is ok lehetett Bánk bán szóbahozatalára. De ismerhette is Katonát: 1808-ban és 1809-ben Kecskeméten tanult, majd a jogot Debrecenben végezvén s gyakorlati éveket is töltvén ott, Pesten gyakornokoskodott tovább a kir. táblánál; 1819-ben letette az ügyvédi vizsgát s azután telepedett le Veszprémben. 1808—1809-ben Katona ugyan Szegeden járt iskolába, de ha akkor nem, hát Pesten ismerhette őt meg. Tudhatta ő is, hogy Katona is lefordította a Schuld-ot, sőt lehet, hogy említett előadásakor még Pesten volt.

Ekként minden ok közrejátszott, hogy Bánk bánt szóbahozzák. Pápay még addig nem olvasta, de idézendő levele egész gondolatmenete arra vall, hogy elolvasására e beszélgetésből nyert ösztönzést.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy ez összejövetel mindhárom részese, valamint Kazinczy is, kihez Pápay 1821 júl. 20-iki levele szól, előfizetője volt a Tudományos Gyüjteménynek s ekkorára már valamennyien olvashatták Katonának ott megjelent áprilisi cikkét.

Pápay Sámuel levele, miután Döbrentei és Sebestyén látogatásáról s a Külföldi Színjátékok megjelenéséről értesítette Kazinczyt, ekként folytatódik:

«A' Vétek Súlya valóban remek magyarul is. Utánna csupa kiváncsiságból, elolvasám Bánk bánt is, a' Tudom. Gyüjteményben a' Dramaturgiáról értekező Katonától. de bosszúsággal vetém el. A' Censura ezt, úgy hallom,

eltiltá, 's ez jól esett, ámbár tudom, nem azért tiltatott el, a' miért én boszszonkodám».

A cenzura politikai okokból tiltotta el Bánk bánt: világos tehát, hogy Pápay «tiszta irodalmi» okokból «boszszonkodék»!

Érdekes különben, hogy levele ezután minden átmenet nélkül Kisfaludy Károly magasztalására tér át: «Kisfaludy Károly szerencsésebb lépéseket tesz Dramaturgiánkban, 's neki becsületére szolgál az eredeti dolgozás is». Ime, a kor irodalomtörténésze nyiltan szembeállítja őket egymással, Kisfaludy javára s ezzel nemcsak leghitelesebb dokumentumot ad kora dramaturgiai éretlenségéről, hanem elárulja egyúttal bosszús Katona-ellenességének egyik rejtett indítékát: Katona Józsefnek ama dramaturgiai értekezésben nyiltan kifejezett vetélkedő becsvágyát, mely «inkább eláll szándékától, mintsem egy csekélyebbnek véltt mellett második személlyé tétettessen». A «Tudom. Gyüjteményben a' Dramaturgiáról értekező Katonát» említi Pápay: okvetetlenül olvasta is azt az értekezést, azért szól Katona után mintegy ösztönszerűleg Kisfaludyról, azért szolgáltat neki igazságot az elsőséget oly «bosszantó» önérzettel követelő Katona ellenében.

Katona e sokat emlegetett cikke szerezhetett ugyan néhány olvasót Bánk bánnak, de nem titkolt, szenvedélyes önérzetével ugyanannyit (vagy híresztelés által még többet) el is riaszthatott tőle. Mert hogy ki az a Kisfaludy Károly, azt már nagyon sokan tudták; de hogy ki az a Katona József, mi jogon merészli a nyilvánosság előtt szinte az egész magyar drámairodalmat s a legnépszerűbb drámaírót megtámadni s mire alapítja a maga követelőző nagy önérzetét, mely színházat, irodalmat, kritikát, cenzurát, mindent felelőssé tesz, csupán mert (így foghatták fel) maga elüttetett a verseny lehetőségétől: azt alig tudhatta valaki s csak akkor tudhatta volna meg igazán, ha Bárány Boldizsár, Arany János és Gyulai Pál odaadásával mélyed bele Bánk bán tanulmányozásába. Nemcsak az elmélyedést, de a puszta elfogulatlan olvasást is akadályozta a bosszankodás, mely a «már ismert nevű» írókat (mint Pápayt is) elfogta e «még teljesen ismeretlen nevű» drámaíró nagy önérzete láttára.

Kazinczy válaszolt Pápaynak, de csak levele itt nem idézett, a Bánk bánkérdéstől független részére. Huszonegy kötetre menő egész levelezésében sehol többé elő nem fordul Katona József neve. Ha olvasta Bánk bánt, az ő «boszszonkodása» még nagyobb lehetett a Pápayénál: az ő szemében oly nyelv, mint a Katonáé, magával az irodalmi műveletlenséggel lehetett volna egyértelmű.

Egyet azonban sejthetünk. Azt az ominózus értekezést mindenesetre olvasta ő is a Tudományos Gyüjteményben. Már pedig van abban egy mondat, amelyet, ha Katona nem reá célzott is vele, Kazinczy magára vehetett. Ugyanis a mondott helyen Katona a magyar kritika csufondáros modorát ostorozza s ahelyett tanító, felvilágosító bírálatot óhajtana, mert különben — úgymond — «a' Parnaszusra könnyen szamárháton nyargalhat az ember».

Nos, jól emlékszünk reá, minő címképpel jelent meg 1813-ban a nyelvújítást csúfoló *Mondolat:* Kazinczyt ábrázolta a kép, amint szamárháton rugtat neki a Parnasszus oldalának. Akarattal tette-e Katona, vagy csak véletlenül szólt úgy? Mindegy! Kazinczy érzése szerint csak a Mondolatra célozhatott ama helyen s ennél gorombábban megsérteni, fájdalmasabb meggyaláztatásra emlékeztetni alig lehetett volna a «szent öreget», nem is szólva az értekezés különös, bárdolatlan stílusáról, mely magában véve elég lett volna, hogy Bánk bán írójától visszariassza őt.

Kazinczynak sem lehetett ezek után különösebb oka, hogy Bánk bán sorsa iránt érdeklődjék, elfogulatlanul olvasnia pedig csaknem lehetetlenné vált.

*

Hát Kölcsey Ferenc vajjon olvasta-e? Az a gyanúm, hogy igen.

Körner Zrínyijéről 1826-ban írt híres bírálatának egy helyén felveti a kérdést, hogy vajjon a lángelmének illik-e törődnie elmélettel, holott «az Aristotelesek a már kész mesterművekből abstrahálták theoriájokat?» Feleletéből a következő rész érdekel bennünket :

«Én magam is úgy hiszem, hogy a genienek nem mindig kell az Aristoteleszekkel gondolni, . . . de csak mégis kell valamikor ő reájok is figyelmezni, ha mindjárt csupa illendőségből is : mert a tizenkilencedik században, európai nagy nemzetekhez közel, theoriai tudatlansággal s készületlen, szilaj természet kirohanásával dicsekedni, ha szabad mondanom, nagyon későn jövő dicsekvés. Alkalmasint jeruzsálemi András királyunk idejében állott volna az a maga helyén, ma már némely gonoszok azt is láttattak magoknak észrevenni, hogy az ily dicsekedő uraknak írásain a theoriai tudatlanság és készületlen természet jól kitetszik ugyan ; de az a szilaj szó s az azzal együtt járó élet és tűz, Múzácskájoknak egyetlenegy lebegésén sem leve láthatóvá».

Azt hiszem, Kölcsey itt Katona Józsefre céloz. «Jeruzsálemi András királyunk ideje» nem olyan közkeletűleg megbélyegzett, híres barbár korszak, hogy a XIX. század műveltségével szemben alkalmi ok és célzat nélkül leginkább reá lehetne borzadva visszamutatni. Ellenben II. Endre korának ily barbár színben emlegetése igenis lehet sebző célzás Bánk bán írójának theoriai műveletlenségére, drámatárgyának korát bélyegezvén meg a költő helyett, a költő címére. Egyébként is Tudományos Gyüjteménybeli értekezésében maga Katona látszik bizonyos tekintetben durvának minősítni azt az időszakot, mikor annak mai módra való ábrázolása ellen ekként tiltakozik : «azon magyar Nemesség, melly hajdanában véres fogakkal, mint megannyi Tribunus Plebis az ő dörgő Vetojával, tisztes Királya elébe toppant, és ügyetlen nyak-rántással azt mondá : nem úgy megy az Király Uram ! most nem állíttathatik ki nevetséges nyögéssel».

De hát dicsekedett-e valaha Katona «theoriai tudatlansággal s készületlen, szilaj természet kirohanásával?» Dicsekedni ugyan nem dicsekedett, de nem egyszer tett magáról visszás iróniájú, önbecsmérlő nyilatkozatokat, miknek a vámját rendszerint megszedte egy-egy másokra irányított csípős megjegyzéssel. Valahányszor a nyilvánossághoz szólt vagy készült szólani, könnyen kísértésbe jött becsvágyának ily visszájára fordított kifejezést adni : tettetett kicsinyléssel szólani magáról s mintegy ártatlan elszólással kilőni a nyilat másfelé is. Ez önbecsmérlő, de rejtve másokat is megkarcoló irónia, e Janus-arcú gúny, miből mintha Biberachnak is ajándékozott volna valamit, Katona egész egyéniségéhez képest nyersebb, szögletesebb volt, semhogy finomságával megnyerővé válhatott volna. Önbecsmérlését könnyen a «készületlen, szilaj természet» dicsekedésének, futólagosnak szánt pajkos szúrásait könnyen furkósbotnak nézhette, érezhette a csak némileg elfogult olvasó, mindkettőben pedig önérzetének nem — ami valójában lenni akart — travesztált játékát, hanem parlagias, faragatlan elméncségét, visszás «feszelgését» szerethette látni. Ugy tetszik, e kettős irónia volt az ő lírai visszahatása és elhelyezkedése abban a maga szempontjából fonák világrendben, mely a mesterkedő vagy sablonos középszerűt, nyelv, stílus és formai készség innyen-

ceit vagy idomulóit elébe helyezte a durvább, de természetes és csak a maga törvényén élő egyéni őserőnek, a ráspolyt az ércnek, a modort a léleknek. Éreznie kellett, hogy különb mindeniknél, különb a legfelkapottabbnál, de nem tud, nem tanult meg úgy forgolódni : sem formaságaival a pallérozottabb, sem koncepcióival az átlagosabb ízlés világában, mint azok; hogy sem Kazinczyval «selypíteni», sem a színpad uraival karzati botokat «dörömböztetni» nem tud ; s éreznie kellett, hogy mindamellett annyi jellembeli finomságot, annyi lelki előkelőséget, mint ő Bánkban, oly egyszerű és mégis titokzatos mélységű nőiséget, mint ő Melindában, oly fejedelmi asszonyi kiszámítottságot, mint ő Gertrudban, senki azok közül elképzelni, annál kevésbbé előteremteni, de még csak készen kapva felfogni sem tud. Minthogy pedig minden érzelgősség hiányzott belőle, főkép pedig az, mellyel az emberek sajnálni és sajnáltatni tudják magukat, nem sopánkodott, hanem gúnnyal ütötte el sérelmes helyzetét, melynek egész súlyát a maga erős öntudatában valószínűleg még megmérni sem jutott eszébe. Becsvágya nagy kudarca fellángoltatta ugyan benne a méltó indulatot : ekkor írta meg híres értekezését a magyar drámaírás meddőségének okairól, de azután úgy tudott élni Kecskeméten, mint akivel semmi baj sem történt.

Említett önirónia már a pályázatra beküldött Bánk bán-változat Előversengésében megnyilatkozik, melynek végén feltevés-szerűleg az olvasóval mondatja magáról, hogy «No, ért a hajdú a harangöntéshez». Viszont ugyanott a cenzor és a recenzens is megkapja előre a magáét, főkép ez utóbbi durván : «Gutát, Komám, miféle Marha az?» (Csak képzeljük el a kolozsvári pályabírák — recensensek — megdöbbenését, mikor ezt hallaniok adatott a «gyűlés»-beli felolvasáskor !). Egyébként is az egész Előversengés e sajátságos, nehézkes dévajság modorában van megírva : «tele ifjú vére gőzzével, negéddel és feszelgéssel» — mint később maga mondja. Mások állandóan így ítélhettek hasonló modorú helyeiről.

Mikor — 1818-ban — csekély számú verseit, talán kiadást tervezve, összeszedte, ahhoz is ily különös modorú előszót írt «E verseimhez» címzéssel. Elég lesz utolsó sorait idéznem : «Gördülj elmegyümölcs ! bárha fanyar vagy is, hisz már a magyar elnyelni *tanult* fanyart». Ép így üt egyet magán is, máson is a kis gyüjtemény első versében, *A Múzsához* kiáltozván segítségért ; vége ennek is borsos : «Hisz nem én vagyok — Csak magam, a ki rád — Kurjogat, oh kegyes — Múzsa ! holott soha — Még nem is ismeréd». Borsos, de a szórója ennek is el van dugulva egy kissé : rázogatni kell, míg egészen kihull és . . . csíp.

Valamennyi műve közül azonban 1821-iki, már sokszor említett dramaturgiai értekezése a legfontosabb az itt felvetett szempontból. Azt olvasták legtöbben, abban vitte Bánk bán eltiltatása ügyét is a nyilvánosság elé. Kölcsey is bizonyára olvasta s a tudatlansággal való dicsekvés vádját is arra látszik alapítani. Álljunk meg kissé huzamosabban ez értekezés modoránál, mert benne van Katona arcképe : félreérthetőleg s torzúl az elfogult kortársak, lángoló határozottsággal a megértő, higgadt utókor számára.

Nos, ebben is beleütközünk egy-egy önbecsmérlő bemutatkozásba : «Én magam (mint egy *parlagi ember*) csak azokról bennem rémlő képzeleteket *mázolok*» (*azokról* : t. i. drámáról, dramaturgiáról) ; «Te Kedves Nyelv ! mellynek ügyéről itt *fűzfám alatt talán fűzfamódon* okoskodtam» ; «Ha egyenesebb vala Szónk, mint szeretnék, mond (mondd), hogy mi *mezőről való* vagyunk — igazat szóllottunk». Ha Kölcsey olvasott valamit Katonától, ezt mindenesetre olvasta, s a «parlagi», a «fűzfa alatt okoskodó», a «mezőről való» (rusticus) jel-

zőkben, miket Katona halmoz magára, könnyen láthatott «theoriai tudatlansággal való dicsekedést».

Bizonyára készpénznek vehette Katonának ily általánosító, magát az emberi gyarlóságok részeseként a legrosszabb feltevésnek is kiszolgáltató (pedig csak rhetorikai szerepű, az argumentálást könnyítő) nyilatkozatait: «És mivel az ember olly gyáva, hogy mindenik előtt szebbnek tetszik önnön tökéletessége»; «Minthogy az ember csak ugyan olly embertelen, hogy örömest szeretné a' Dicsőség' palástyát a' más nyakából lerántani (noha éppen ez a' vetekedéssel bélyegezett érzés az, melly mindent elémozdít)»; «a' ki a' szép észnek áldoz (értsd: aki a kíváló tehetséget bírálja), áldozzon az erőtlennek is akkor, midőn a' soha meg nem fojtható titkos szózatnak *(a' Káron-örvendezésnek)* egy kis rostálgatással tömjényt gyűjt»[1] (vagyis az erőtlennek titkos örömére hibáit is feszegesse a kíválónak). A theóriai tudatlansággal való dicsekedés tetejébe ezek alapján az elfogult önhittség, a rosszmájú irigység és kárörvendezés koronáját is feltehette Katona jellemképére a már egyébként is ellene hangolt olvasó. Egy másik lapját elolvasva pedig, könnyen kimondhatta a szentenciát, hogy imé, ez az irigy, vetekedő ember, aki még a kritikát is felszólítja, hogy segítsen vetélytársát lerántani, maga nem tűr kritikát: «a' ki gyermekemet bántya, engem' bánt»; «ha az Elme-szülemény tépettetik, a' Szülő maga kap siláphoz». Katona ugyan csak a gúnyolódó recenziókra gondol, de ha idézett mondatait s a nálunk szokásos bírálatokról szóló egész passzusát kritikus olvasta s az a kritikus épen az első igazi, Kölcsey volt, abban efféle kijelentések aligha ébresztettek rokonszenvet Katona iránt. — Mikor pedig Katona Bánk bán eltiltásáról szólva, az övéhez hasonló királygyilkos drámai példákra hivatkozik és szabad haraggal súlyosbítja kifejezéseit, ilyeneket mondván: «Mikor Hamlet Angliában le-döfheti a' megkoronáztatott Korona-tolvajt: akkor Forgács ne vághassa agyon a' megkoronáztatott Hiteszegettet (Kis Károlyt)?» — Kölcsey ajkára könnyen feltolulhatott a megbélyegző szó: «szilaj természet kirohanása», mert a tragikus tárgy védelme csaknem a királygyilkosság védelmének tetszhetett.

Katona önérzetének a jelei egyébként lépten-nyomon megvillannnak — a nagy kitöréseken, rejtett vagy félreérthető célzásokon kívül is: «nem minden emberhez fér . . . egy adakozó Mecenás után való csúszkálás»; «a jó bornak nem kell cégér»; ha az író passzionátus, nem pedig csak kenyérkereső, «már akkor jöhet a' Földalól egy Recensens, még se állíttya meg munkájában».

S az a Katona, aki színpadhoz nem juthatván, csak az olvasóktól s köztük elsősorban az íróktól remélhette elismertetését; s aki maga tudta legjobban, mily kevésre becsülik még nálunk a színészt, a drámát és a drámaköltőt: csaknem megvetni, fitymálni látszik az «írót» a drámaköltő mellett! Ő nem históriát ír, az ő művében nem «az érzéketlen toll» beszél, ő maga Bánk bán, ő maga Zách Felicián, ő nem törődhet azzal, mit enged ma mondani, írni a cenzor: hogy lehessen ő Bánk, hogyan Felicián, ha közben a mára kell gondolnia; «ha — úgymond — e' gondolat, hogy *csak Iró vagyok*, ki ver élemből?» Az író (az elbeszélő) kívül áll a maga tárgyán, személyein: ő, a drámaköltő, lélekben azonosúl a maga személyeivel. A drámaköltésnek (e legobjektívebb költői teremtésnek) ily lírailag szubjektív koncepciója mostani tárgyunktól függetlenül is rendkívüli figyelmet érdemelne, mert remekműve fentebb megvilágított kettős jellegének ebben van a végső gyökere; itt azonban önérzetet

[1] Valószínűleg sajtóhiba, *gyujt* helyett.

emelő, páthoszra hevítő következményeire kell rámutatnunk. «Ez én magam vagyok — én, a' 13-ik században élő hatalmas Bánk, kinek tenyerébe koronák tétettek le — én Zách Feliczián, a' ki megfertőztetett magyar becsületéért egy Királyi Ház-népet akar eltörölni». Mily felséges hevület, mily legmagasabb rendű költő-méltóság lobog e nagyerejű sorokban! Hol marad az «érzéketlen toll», az elbeszélő íróé, e mögött az «Élet-halál' Ura», «hatalmas, királyi» Bánk — maga Katona — mögött, kinek «nagysága meghomályosíttya a' Királyi Házét», s «kinek lépései alatt reng Magyar Ország»! Önérzet? becsvágy? Igen, a legméltóbb, a legnagyszerűbb, mely valaha magyar költő lelkét hevítette. S e gócpontból, ez égő csipkebokor lángjától meg kellett volna világosodnia minden olvasója előtt, és helyes értelmet, jogosítványt kellett volna nyernie az értekezés minden apró-cseprő «dicsekedésének», félreérthető, ügyetlen, goromba vagy pajkos célzásának, vetélkedő irigységet, kárörvendést sejtető borostás humorának. De megfordítva történt, s a fonák humor fonák értelmezésbe vonhatta bele az idézett nagyszerű kitörést is s a *csak* író az önhittség legfelső paroxizmusaként foghatta azt fel. Kivált ha az az író «recenzens», kritikus is volt, mert ugyanaz a szubjektív koncepció, mely Bánk bánt Katonával azonosítja, tiltja el magától a gúnyos, fölényes, a többet tudást fitogtató kritikát is: «mivel elménknek élő személyekben eléállíttatott képei (t. i. drámai alkotásaink) minden másféle munkáinknál nagyobb szeretetet gerjesztenek bennünk»: ha ezeket bántja valaki, akkor a szülő (a szerző) «maga kap siláphoz».

A «theoriai tudatlansággal való dicsekedés» jelei mögött, imé, ily komoly, ily méltóságos költői önérzet fojtott tüze lappang, 's a «készületlen szilaj természet kirohanása» az ihlete gyökeréig megsértődött költő legnagyszerűbb kitörésével azonos.

Ily vulkánikus forrongás közelében természetesen ritkább az említett Janus-arcú irónia dévaj játéka; de azért az idézett visszás önbecsmérlések példái között itt is kiszalad egy-egy nyíl más, nem vélt irányba. E nyilazó kedvről van egy érdekes megjegyzése ugyanezen értekezésében. Utal arra, hogy még a külföld legbölcsebb kritikusai sem állják meg, hogy ne rugjanak az írón legalább egy keveset; hogy tegyen hát fel többet a magyar író a magyar kritikusról, «kit úgy is *önnön magáról* (!) elegendőképpen esmér, hogy könnyebb a' Lelkének, ha csak egy kis pajkos fullánkot ki szalajthat is»? Kiszalajt ezúttal is egyet-kettőt: «a' Parnassusra könnyen szamárháton nyargalhat az ember» — s ez (mint mondtuk) Kazinczynak szólhat; «a' Reménységet kibérleni csak Ismaeliták tudják, és — mások»: ez meg alighanem Kisfaludynak. De van több is, számunkra már nem eléggé érthető.

Kölcsey azonban csak 1826-ban írta a fentebb idézett sorokat. Odáig még egy közleményét olvashatta Katonának a Tudományos Gyűjteményben, még pedig azt, mely «A Kecskeméti Pusztákról» címen jelent meg e folyóirat 1823 áprilisi füzetében. Abban is feltűnhettek neki a komoly, sőt tudós tárgyhoz nehezen illő, bohókás előkészületek, melyekben mások után önmagát állítja pellengérre. E cikk elején ugyanis efféléket mond. Sokat összeolvasgatott, de beléúnt, hogy mások könyveiből írjon: «ottan pedig a' hol csak a' molyoknak szabad járni, hamar felfricskáznák oda ütött orromat». Igy elintézvén azokat, kik a kecskeméti puszták történetirodalmában elődei voltak, következik itt is az elmaradhatatlan: önmaga fonák bemutatása. Bevetődött — úgymond — egy olyan helyre, ahol épen a Tudományos Gyűjteményről folyt a beszéd «a' mellybe akárki is minden költség nélkül hírül teheti, hogy ő is él a' világon».

Erre ő, mint «a' hírnek sereghajtó barátja» «szokott hirtelenkedésével» közbevágott, hogy gyujtsanak fel hát egy templomot, így majd csak híre fut neki is! Utóbb azonban meggondolta magát: hiszen úgy is ott van már jegyzetei között egy felgyujtott templomnak — a pusztaszerinek — a története, okosabb lesz azzal előhozakodni. Erre következik aztán a voltaképeni tanulmány: az említett templom s a puszta története.

Kölcsey csak ízetlen elménckedést láthatott ebben a bevezetésben. Ő nem érezte ki s vajjon kiérezhette-e valaki a kortársak közül, mennyi komoly bántalmat rejt e bohókás játék, s visszás formában mennyi igazságot! De aki ma meggondolja, hogy immár két év telt el azóta, hogy a Tudományos Gyüjteményben irodalmi s főkép dramaturgiai viszonyainkat jellemezve, mintegy utolsót kiáltott a nagy nyilvánosság előtt a maga ügyében is, és hogy azóta arra sehol semmi visszhang nem válaszolt: annak elszorúl a szive, mikor Katona, imé, torz tréfával újból hírül teszi, «hogy ő is él a világon»; az megérti, mi lappang e játék alatt; tudja, hogy Katona nem «sereghajtó barátja» a hírnek, de a hírvágy igenis, még most is égeti; a templomfelgyujtás ötletében pedig azt a keserű gondolatot látja kacajra fordítva, hogy ilyesmivel talán több hírre juthatott volna, mint remekművével.

Szükségtelen tovább idéznem Katonát. Különben is az a műve, melyből még hasonló kétélű, fanyar mókákat idézhetnék, Kecskemét története, jóval később, csak halála után, 1834-ben, látott napvilágot. Most pedig, Kölcsey fenti nyilatkozatával, még csak 1826-ban járunk.

Azt hiszem, elég valószínűséggel állíthatjuk a mondottak megfontolása alapján, hogy Kölcsey az idézett helyen Katonára céloz. S ha csakugyan olvasta Bánk bánt, akkor ezenkívül még egyszer mondott róla ítéletet, akkor következő nyilatkozatába is bele van foglalva s beleértendő Bánk bán is. A komikumról szóló tanulmányában (1827) mondja ezeket: «mind ez óráig, melyben e rendek íratnak, drámai próbáink közül a komoly szemben még *egy sem* tűnt fel, mely a kritikusnak, mint kritikusnak, figyelmét megérdemelné; a vígban pedig egyedül Kisfaludy Károly az, kinek a Múza mosolygott». Hihető-e, kérdi Bayer József, hogy Kölcsey, ha tudomással bír Bánk bánról, megírhatta volna ezt, amit most idéztem? Az előadottak alapján, sajnos, hihető.

*

Nem folytatom tovább. Eleget láttunk.

Bánk bán lassú érvényesülésének főoka a remekműben magában rejlik. Túlzásig menő drámai objektivitása színpadra és pedig csak kíváló színészek kezébe predesztinálja: viszont lélektani részletezése tanulmányszerű belemélyedést, olvasást igényel. Lélektani remeklésének tömérdek finomsága nehezen érvényesül a vastag vázlathoz szokott színpadon, viszont olvasva csak élénk színpadi fantázia előtt tárja fel drámai kiválóságát. Csak olvasás és előadás sokszoros, egymást támogató körforgása értethette meg apránként egész rendkívüliségét. Ahhoz idő kellett.

Míg Katona élt, a cenzor tilalma folytán a színpad támogatása teljesen hiányzott számára s tisztán olvasókra utaltatott. Oly elmélyedő olvasásra azonban, amilyet kíván, csak különös jóindulat vállalkozhatott s *az* hiányzott Katonával szemben a kor tekintélyesebb íróiban. S hogy ennek Katona semmi sablonnal meg nem férő, szinte a különcségig rendkívüli, eredeti és szokatlan egyénisége legalább oly mértékben volt okozója, mint említett kortársai elfogultsága, azt a felsorolt adatok, azt hiszem, kétségtelenné tették. Legtöbbet

ártott magának 1821-iki híres értekezésével, melyben az ő nagy s mai belátásunk szerint teljesen jogos önérzete és vetélkedni kívánó becsvágya szenvedélyes kitörésekben mutatta be magát, de egyúttal szokott önbecsmérlő dévajságával akár annak a feltevését is megengedve magáról, hogy «örömest szeretné a' Dicsőség' palástyát a' más nyakából lerántani». Ez értekezésében sérthette meg egy célzással Kazinczyt, idegeníthette el a recenziókról szóló passzusával Kölcseyt, bántotta meg vehemens kifakadásokkal Kisfaludy Károlyt, ki őt már korábbi Ilka-bírálata miatt anélkül is irígyének tartotta. Ez értekezésében látszott dicsekedni állítólagos parlagi tanulatlanságával, minek — aki olvasta — már csak nehézkes, darabos stílusa miatt is sietett igazat adni. Az értekezés tárgyi igazságai háttérbe szorultak azon benyomás mellett, hogy itt egy — a többség tudomása szerint — csak most fellépő író követel magának elsőséget a drámaköltészetben s érezné sértve magát, ha a népszerű Kisfaludy mellett második személlyé tétetnék meg; hogy itt egy «szilaj és készületlen természet» «rohan ki» minden és mindenki ellen, amiért a cenzor valami Bánk bán című darabját a színről eltiltotta. Hadd lássuk hát azt a híres Bánk bánt! — mondhatta egyik-másik olvasója, de már akkor elfogultan, sőt e követelőző önérzet miatt bosszúsan vette kezébe s csakhamar «jóleső érzéssel» helyeselte a cenzori tilalmat.

«A' Tudományos Gyüjteményben a' Dramaturgiáról értekező Katona» ismertebbé vált, mintsem a «Bánk bán szerzője», s bár alkalmas lehetett volna arra, hogy hírt adjon ez utóbbiról: önérzetének, becsvágyának, nemes vetélkedő ösztönének félreérthető s valóban torzul értelmezett megnyilatkozásaival tekintélyesebb író kortársait ellene hangolta.

Kegyetlen, súlyos félreértés!

Bánk bán érvényesülését legfeljebb csak késleltette valamivel, Katona Józsefre azonban s egész drámairodalmunk jövőjére nézve végzetes csapás lett a cenzura tilalma. Az vette el a költő kedvét a folytatástól, az bénította meg alkotó ösztönét, az fosztott meg bennünket további, hasonló remekektől. «Hogy tanuljon, és miért írjon az Iró, ha nincs szín, hol írásának örülhessen?» — kérdi ő maga.

Megmaradt volna még számára kora jelesebb íróinak s kritikusainak az elismerése. Abban sem lett része. «Ha a' Madár láttya, hogy hasztalan esik fütyürézése, élelméről gondolkozik, és — elhalgat.» Úgy lett.

Horváth János.

PERCMUTATÓ.

A nagy lapon percmutató lettem,
Az életet végig elsiettem.

Vágytam néha kismutató lenni,
Órák között boldogan pihenni.

Vágytam néha nagymutató lenni,
Idő úlján andalogva menni.

De az órán percmutató lettem,
Mindent, mindent, mindent elsiettem.

Egy perc volt az életem, halálom,
S egy másodperc volt a boldogságom.

Falu Tamás.

TESTVÉREK.

KÁDÁRNÉ az ablakban állt. Valakit a szemével kísért a verandától az utcaajtóig. Tekintete meleg sugarakkal vette körül a távozót. Hanem egyszerre eltünt arcáról a mosoly. Valami kellemetlen érzés futott át lelkén s felhőt borított rá. Arca egy szempillantás alatt ijedt, haragos kifejezést öltött. Szívében heves harcok folytak, látni lehetett arcán a viaskodást. De végre is sikerült az ijedtséget lelkének legbelsőbb sikátorába szorítani. Amikor kis húga belépett, már csak a szigorúság merev vonala maradt vissza arcán.

Kis húga, Klára, tizennyolc éves volt. Az intézetből csak most került ki, de az álszendeséget, amellyel a zártfalak között felnevelt leányok olyan gyakran lépnek ki az életbe, már lefujta arcáról az első tavaszi szellő és leperzselte az első nyár heve. Szemében tettetés nélküli nyiltság és bátorság lobogott.

Nénje, Bertike, csak öt évvel volt idősebb nála, de már hat éve volt férjnél. Ez az öt évi korkülönbség, vagy talán méginkább a házasságban eltöltött hat esztendő szinte áthidalhatatlan távolságot teremtett a testvérek között, akik pedig nemcsak külsőre, hanem belsőre nézve is hasonlók voltak egymáshoz. A távolság nagyságát még növelte az a függő viszony, amelyben Klára nénjével szemben állott.

A Bertike férjhezmenetele utáni évben ugyanis édesanyjuk is meghalt s a tizennégyéves gyermekleány nénjéhez került. Ő taníttatta, ő gondoskodott ruházatáról és mindenről, amire szüksége volt. Igy aztán a testvérek közötti barátnői viszonyt lassanként bizonyos anyáskodó viszony váltotta fel, — Bertike részéről az anyák éleslátása, Klára részéről pedig a gyermekeknek feltétlen bizalma és tisztelete nélkül. De azért szerették egymást ; csak mindakettő érezte, hogy egy kissé fonák helyzetben áll a másikkal szemben.

Bertike most is a szigorú mama szerepét vette fel. Kutató tekintetére Klára szeméből is eltünt a vidámság, amellyel belépett.

— Mit akarsz azzal az emberrel? — szólott Bertike hugához.

— Én? Semmit. Igazán semmit !

— Miért kísérted ki egészen az utcaajtóig? A veranda ajtóban elbúcsúztunk, neked az ajtóig kellett menni?

— Hát kimentem. Máskor te szoktál kimenni.

Ez igaz volt. Erre nem lehetett mit mondani. De Bertike lelkét sokkal jobban fúrta valami, semhogy a kellemetlennek igérkező beszélgetést abbahagyhatta volna.

— Mit beszéltetek olyan sokáig az utcaajtóban? — kezdte újra.

— Sokáig beszélgettünk? Nem vettem észre!

— Nem vetted észre? Azt sem vetted észre, hogy Domokos a füledhez hajolt? Mit sugdosott neked Domokos?

— Semmi különöset.

— Semmi különöset?

— Semmit.

A vallatásnak ez a módszere nem kecsegtetett sikerrel. Bertike taktikát változtatott. Kerülgető kérdések helyett egy ténybeli állítással támadt reá.

— Semmi különöset? Hát akkor miért csókoltad meg?

— Én? Én nem csókoltam meg.

— Láttam. Itt az ablakban állottam, mindent láttam. Hiába tagadod!

Klára kinézett az ablakon. Valóban az utcaajtóig lehetett látni. Csak bizonyos fokú beismeréssel tarthatta magát.

— Én nem csókoltam meg. Ő csókolt meg engem.

— Kétszer!

— Csak egyszer.

— Hosszú csók volt!

— Hosszú.

— És te engedted?

— Engedtem.

— És nem szégyelled magad?

Ez a kérdés felelet nélkül maradt. A felelet, mely a leány ajkára akart tolakodni, már kihívás lett volna. És ezt most nem akarta. Hallgatott, de azért nem szégyelte a dolgot; szemét nem sütötte le, nyiltan szembenézett a nénjével, dac nélkül, de készen a védekezésre minden támadással szemben.

— Mit akarsz ezzel az emberrel? — kezdte Bertike újból.

— Semmit — volt a felelet.

— Semmit és mégis engeded magadat csókoltatni?

— Szeretem Lacit, ennyi az egész.

A válasz halk volt, de határozott. Bertike a halk hangból meghátrálásra következtetett. Azt hitte, most ütnie kell a vasat, amíg meleg.

— Szereted azt a léha embert, azt a részegest?

— Egy félév óta nem iszik már.

— Ezt a szoknyavadászt, aki mindenik asszony után fut, aki cigányleányokkal szeretkezik, aki . . .?

— Az mind csak pletyka.

— Aki minden második asszonynak házassági ajánlatot tesz, pedig hites felesége van.

— Válik tőle. Eddig nem törődött a válópörrel. Megelégedett azzal, hogy külön élnek. De most már sürgeti a dolgot. Az első tárgyalás már meg is volt, nemsokára ítéletet hoznak. Kimondja a bíróság a válást; az asszony hibájából — tette hozzá kellő nyomatékkal.

— Egyszóval minden rendben?

Klára minden felindulás nélkül válaszolt:

— Igen, minden rendben.

Bertikét ez a nagy nyugalom kihozta a sodrából. Gúnyolódó hangnembe csapott át.

— Csak egyről feledkeztek meg édesem; arról, hogy maga még kiskorú. A házasságkötéshez a gyámok beleegyezése szükséges. Mit gondol, ez is rendben van?

— Azt hiszem, hogy...

— Soha édesem! Soha! Érti? Soha!

— Akkor kénytelen leszek az árvaszéktől kérni a beleegyezést.

Bertike gúnyosan elnevette magát.

— És azt hiszi, hogy nekünk nincs annyi befolyásunk az árvaszéknél, hogy oktalan lépésének ne tudjuk útját állani? Gondolkozzék csak édesem!

Klára csakugyan gondolkozóba esett. De gondolkodásának eredménye egészen más lett, mint amit nénje várt.

— Bertike — mondotta igen halk, megfontolt hangon — ha minden igaz ok nélkül az utamba álltok, ha megakadályozzátok boldogságunkat, én kompromittálom magam Domokossal. — Kicsi szünetet tartott, aztán folytatta: — Én végigküzdöm becsületesen ezt az egész harcot; rajta leszek, hogy titeket is meggyőzzelek; de azon a napon, amikor az utolsó fórum is elutasít, én Domokoshoz költözöm.

Bertike az ijedtségtől nem tudott szóhoz jutni. Erre nem volt elkészülve. Szemeiből megeredtek a könnyek.

— Klára, kicsi, jó testvérem, hogy mondhatsz ilyet? Ilyen szörnyűséget! Hát erre ki tanított? Ő rontotta meg ennyire lelkedet? Klára, kicsi leánykám, térj magadhoz!

Keserves sírásba fultak szavai.

De a sírás sem használt. Klára nénje vállára borult, együtt sírdogáltak, de nem engedett a jogából: — Szeretem Domokost — Domokos szeret engem — ezt ismételte folyton.

Bertike mégegyszer összeszedte minden erejét. Tudta, hogy kegyetlen dologra vállalkozik, de meg kellett lenni. Arca beleszápadt. Lelke tele volt ijedelemmel attól, amit mondani készült. Lesütötte a szemeit.

— Szegény, kis Klárám, mennyire sajnállak most, hogy a lelkedbe láttam. Te mégsem lehetsz a Domokos Laci felesége!

Klárát, aki újabb támadással szemben vértezve volt, ez a meleg, fájdalmasan zengő hang zavarba hozta.

— Miért nem lehetek?

Bertike várt egy keveset. Nehezen tudta magából kiküzdeni a szót, de csak kiküzdötte.

— Domokos Laci az én szeretőm!

Mint kriptából, úgy jött fel a hang s mint halotthoz, úgy szólott tompán, élettelenül, minden ellentmondást letörve, minden reménységet elsorvasztva. Talált. Klára a szívéhez kapott.

— Istenem, Bertike, hát igaz ez? Igaz ez Bertike? Hogy te az ő . . . Nem! Nem lehet! Nem igaz! Laci nekem mindent megmondott. Ezt nem mondta meg. Azt mondotta, hogy nincs több meggyónni valója. Bertike, úgye csak tréfa volt? Ugye csak azért mondtad? Lásd, nem haragszom, de mondd, hogy tréfa volt . . .

Úgy tépte, szaggatta a nénje ruháját, annyira kétségbe volt esve, annyira meg volt alázva, hogy Bertike egy pillanatra megriadt cselekedetétől. De most már késő, gondolta magában. Hiába tagadná le, úgyis kitudódnék.

A kő el volt dobva. Zuhant, zuhant, tört és rombolt. Nem lehetett megállítani, vagy visszahívni. De nem is akarta. Talán jobb lesz így. Igy kellett lennie. Most már nem gondolt semmi mással, csakhogy húga részére biztosítsa ennek a keserves, lealázó, megsemmisítő pillanatnak a gyümölcsét. Valamivel emeltebb hangon ismételte:

— Domokos az én szeretőm volt — s aztán eltompítva hozzátette — még tegnap is.

Részvéttel, szánakozó szeretettel emelte húgára a szemét. Mint valami nagy beteghez, gyöngéd akart lenni hozzá. Simogatta, babusgatta. Anyja, testvére, barátnője szeretett volna lenni egyszerre. Most már nem választotta el őket egymástól semmi. Igy állottak volna, ki tudja meddig, ha tekintete véletlenül az ebédlőszekrény tükörbetétjére nem esik. A tükör segítségével a nyitott ajtón át a szomszéd szobába látott. S ott, a szomszéd szobának ajtajában meglapulva, emberi formájából kivetkőzve, egy férfit látott: a férjét. Egy pillanat századrésze alatt felismerte a helyzetet. Az ura mindent tud, mindent hallott. Csak azért áll még ott, csak azért nem sujt le még most reá, mert többet akar hallani, részleteket akar megtudni, meg akar bizonyosodni. Az életösztön villámgyors reflekszével jöttek működésbe a szemmozgató izmok, hogy rémült tekintete férjének hiúz tekintete elől kitérhessen. Bertike érezte, hogyha most a tükörben a szemük találkozik, akkor neki menthetetlenül vége van.

Mit tegyen most?

Lába gyökeret vert. Szívverése és gondolatai megállottak. Borzalmas pillanatok voltak. Pillanatok az örök kárhozatból. Az elkárhozott lélek nem vergődik jobban a kínok örvényén, mint ahogy ő vergődött. Lélekzete megakadt s úgy tetszett neki, hogy megállt az idő s a gyötrelmes percek örökkévalósággá nőttek.

Bertike hármójuknak terhét hordozta. Férjének és húgának fájdalma is az ő lelkén nyilallott keresztül.

Nem nézett hátra, nem nézett a tükörbe és mégis látta az urát az ajtóban dermedten, villámütötten. Látta, hogy ott áll mozdulatlanul, mert nem bír megmozdulni; némán, mert a kétségbeesett üvöltés nem bír kitörni kiszáradt torkán; tanácstalanul, mint aki mindent tud már, csak épen azt az egyet nem tudja, hogy mit csináljon.

És Bertike, mikor gondolatai elszabadultak és vad rohanásban

kezdték kergetni egymást, szerette volna, ha azok a legyökerezett lábak megindulnak és az ökölbe merevült kezek torkonragadják. Egy pillanatra elsötétedett körülötte minden, érezte, hogy hull, hull, hull valami feneketlen mélységbe . . . Azután a lába földet ért, csak azért, hogy újabb rémképek jelenjenek meg előtte.

Klára a karjai között vonaglott. Erősen tartotta ugyan magát, de belsejének nem parancsolhatott. Ott minden érzés és minden gondolat lázongott. Sehogysem tudott tisztába jönni sem magával, sem helyzetével, sem Domokos Lacival, sem a nénjével. Egy lépést sem tudott előremenni. Folyton a kiindulópontra kellett visszatérnie: Domokos Laci megcsalta őt, rútul rászedte. Miért hazudott? Hogy tudott hazudni abban a szent pillanatban, amikor a lelke összeforrott az övével. Szeme kiégve meredt a semmibe. Nagy, szent hite, amellyel a szívét odaadta annak az embernek, úgy összetört, hogy megmentésére gondolni is lehetetlen volt. És mégis arra gondolt. Igyekezett emlékezetébe visszaidézni a Domokos Lacival folytatott beszélgetést. Az akarat parancsára sorban megjelent minden emlék, minden parányi kis szó. De egyik sem szólt Laci mellett, mindenik ellene tett bizonyságot. Háromszor egymásután megkérdezte tőle: nincs semmi több? Háromszor egymásután kérte: *most* mondjon el mindent, ne hallgasson el semmit — és Laci képes volt háromszor egymásután azt mondani: mindent elmondottam, a legnagyobbat és a legkisebbet is. — És még tegnap is, még tegnap is! . . .

Bertike szinte lépésről-lépésre követte húgának a gondolatát. Tudta, hogy amit csak halkan súgott oda, az a «még tegnap is», az fáj legjobban. A három kis szócska körül vergődik és vérzik húgának a lelke. Hármójuk közül őt sajnálta legjobban. Egy megváltó szó után keresett, de egyet sem talált emlékezetében.

Csak állt, állt megtörten, mintha a leszakadó égboltozat omladékait tartaná fáradt vállán. De nem bírt összeroskadni, csak állt, emelve a kínos helyzetnek minden terhét azzal a nyomasztó érzéssel, hogy az ura az ajtóban, a kis húga a karjai között, hozzá hasonlóan egy-egy összeomlott világ romját hordozzák és mind a ketten egy varázsigére várnak, amelyikre legalább a földre roskadhatnak.

Klára lelkében kérdés-kérdés után vetődött fel. Eddig csak Domokos Lacira gondolt. Haragja és fájdalma őellene lázongott. Nénjét, a bűntársat, egészen figyelmen kívül hagyta. Most gondolatai egy fáradt lépéssel tovább vitték. A szemrehányások özöne emelkedett fel bensejében nénje ellen. Hogy süllyedhetett le ennyire? Ha nem szerette az urát, miért ment hozzá; ha kiábrándult belőle, miért nem hagyta ott, miért nem vált el tőle; ha Domokos Lacit szerette, miért nem állott oda az ura elé becsületes, nyílt arccal: én mást szeretek, nem lehetek a maga felesége. A keserűség kitört belőle.

— Bertike, hogy voltál erre képes? Hogy nem gondoltál az uradra, kis fiadra, hogy tudtad így megcsalni a . . .

Ki akarta önteni mindazt a keserű, vad, zivataros érzést, ami benne tombolt, de szavai belevesztek Bertike éktelen kacagásába . . . Bertike kétségbeesetten kacagott. Lelkének egész heroizmusát összeszedte, hogy le ne rogyjon és nevetése hangos zokogásba ne törjön ki. De erőt vett magán. Kíntól vonagló ajakkal kacagott, kacagott tovább. Egész fizikuma reszketett belé. A pohárszéken a finom poharak táncolni kezdtek, összecsendültek a nagy kacagásra . . .

Klára értelmetlenül tekintett fel. Bertike a nagy, jó kedvtől még mindig fuldokolva, szavakra, szótagokra tördelte mondatait.

— No, te jól adod. Hát csakugyan elhitted azt az ostobaságot, amit az előbb mondottam? Hát feltételeztél rólam ilyen aljasságot, ennyi gazságot? Mit gondolsz, hogy mertem volna ezután az uramnak a szemébe nézni? Na, ez nagyszerű, hogy te ezt elhitted ! Te buksi, te, ha nem szeretjük az urunkat, elválunk tőle, de nem csaljuk meg, nem követünk el ilyen csúnyaságot. Hát nem vetted észre, hogy csak próbára akartalak tenni? Meg akartam tudni, hogy igazán szereted-e azt az embert, vagy csak gyermekes fellángolás az egész? De meg kell adni, jól kiállottad a próbát ! — És nevetett egyre fokozódó erővel, mint aki sikerült tréfát csinált.

Klára még mindig nem értett az egészből semmit. Sőt ! Bertike szavai még jobban összezavarták kuszált gondolatait. De amint félrenézett, az ebédlőszekrény tükrében ő is meglátta Kádárt halálsápadtan, görnyedten, villámtól sujtottan. Mindent megértett. Akaratlanul, ösztönösen, talán nem is azért, hogy a nénjének segítsen, hanem valami ellenállhatatlan kényszer alatt ő is el kezdett nevetni, hangosan, színpadiasan, de a jó kedvnek hűséges látszatával.

— No, te alaposan megtréfáltál. Hogy is jutott eszedbe ilyesmi? Haragszom rád te, te, te rossz ! Micsoda színésznő lett volna belőled ! — Az utolsó szavakat talán egészen komolyan gondolta.

Bertike a helyzet fölé kezdett emelkedni. De még nem állott egészen biztosan. Még egy mély lélekzetvételre volt szüksége. Úgy tett, mintha az uráról mitsem tudna. Folytatta tovább a megkezdett játékot.

— Gyere a karomba te hős szerelmes. A vizsga nagyszerűen sikerült. Hát csakugyan olyan nagyon szereted azt a Domokos Lacit? Akkor áldásom rátok. Csak jönne az uram, hogy a gyámúr beleegyezését is megszerezzük! — Azzal tréfásan, anyáskodó szeretettel körülcsókolgatta a húgát. Nem győzött betelni a nézésével, magasztalásával. Egyszer aztán «véletlenül» szembe fordult az ajtóval és megpillantotta az urát.

— Jöjjön csak, Sándor, jöjjön. Épen jókor érkezett. Bemutatom magának a Domokos Laci kis menyasszonyát ! — Hogy az ura nem mozdult, tovább kelepelt a kelepelője : — Úgy nézzen erre az intézeti szendére, hogy hat hónap alatt meghódította a legfélelmetesebb gavallért ; de nemcsak meghódította, hanem erősen is tartja ! Próbálja csak valaki elvenni tőle, kikaparja a szemét. Jöjjön hamar és egy gyámi csókkal adja áldását a kisleányunkra !

Kádár hol jobbra, hol balra nézett. De a két, mosolygó, zavartalan arc az utolsó, rossz gondolatát is legyőzte. Tréfa volt az egész, talán egyúttal az ő ugratására is. Ő is beállt a táncba. Eltorzult vonásai mosolyra igazodtak. Hozzájuk lépett.

— Gyere, te szöszke, hadd csókoljalak meg. Igazán gratulálok. Domokos Laci derék ember; ha a felesége is megbecsüli. No ne ellenkezzél, ilyenkor egy rokoni csók kijár.

Klára kacagva síklott ki az ölelésre tárt karok közül. — No, hát titeket is könnyű falhoz állítani. Hahaha! Hát csak nem hittétek el, hogy ezt a korhelyt, ezt a szoknyavadászt, ezt a házasságszédelgőt szeretem? Hiszen még el sem vált a feleségétől, aztán meg csaknem apám lehetne... No, hát még sem hittem volna, hogy ilyet gondoljatok felőlem. Hahaha! — Hangosan kacagott, mintha nevetőgörcsöt kapott volna.

Az újabb, váratlan fordulatra Kádár kedvetlenül fordult hátra. Becsapta az ajtót s távoztában valami affélét mondott: Asszonynéppel sohasem jöhet tisztába az ember!

Bertike magához ölelte kis hugát, aki a hosszú, hangos kacagás után csendesen zokogni kezdett...

Nikodemusz Károly.

ŐSZI ALKONY.

Tekintetem borongva száll tova..
A domb hajlása lányos, lágy, finom,
Mint lehanyatló bágyadt liliom
S hozzásimúl az erdők bársonya.

A köd csak csipke rajta, omló bő fodor,
De bent a mélyben nyugtalan gomoly.
A domb mögött az árnyék még fogoly,
Kileskel néha. Torz, sötét, komor.

Az őszi ég sovány, megsárgult arcán
A nap, mint véres, gyulladt szem lezárul.
A szél-kigyó sziszegve int a fárul.

Ott fent, mint szürke ifjú, lila lány,
Egymást ölelve lejt a köd, az árny...
A völgy borzongva vak sötétbe ájul.

Réz Gyula.

ERDEI KIHÁGÁS.

I.

A FŐSZOLGABÍRÓ bosszankodva forgatta az imént jött friss Belügyi Közlönyt.

— Megint egy papirosrendelet! — dünnyögte magában. — Odafent elgondolnak valamit, idelent végtelen irka-firka lesz belőle, minden haszon nélkül.

A kályhában nagyokat durrogott a fa. A főbíró felállt, kinyujtózott, aztán odament a kályhához. Egy darabig ott állt csendben, nekitapasztva hátratett kezét a cserépoldalnak. Nézte Miklayt, az öreg járási irodatisztet.

Miklay bácsi vígan pöfékelt és gömbölyítgette a konceptuspapírra a miszerinteket és nevezetteket. Olykor megállt, nagyot fújt a pont után és eltünődött, hogy vajjon megint lemagyartalanozza-e a főszolgabírói hivatalt az elsőfokú ítélet stílusáért az alispán.

Tünődésében a főszolgabíró zavarta meg:

— Most pedig elintézzük a Kosár Mihály ügyét. Irja Jani bátyám!

Körözvény. Kosár Mihály parragi születésű, 40 éves, róm. kath. földművesnapszámos parragi lakos általam mint rendőri büntető bíró által erdei kihágásban 240.000 K pénzbüntetésre elmarasztaltatván, ismeretlen helyre költözött. Megkerestetnek . . .

— Engedelmet kérek, de így nem jó lesz. A multkor is szidást kaptunk a megkerestetikért.

— Irja csak, Jani bátyám! Régen elfelejtik már a mai kormányt, amikor ez a hivatalos stílus még mindig élni fog! No, hogyis? Igen. Megkerestetnek — nagy emmel — az összes társhatóságok, miszerint nevezett után működési területükön a nyomozatot bevezetni, eredmény esetén a parragi járás főszolgabíróját, mint rendőri büntető bírót értesíteni szíveskedjenek. Dátum, aláírás. Adja ide! Kinek lehet ez ellen kifogása? Elég magyaros volt az ország a háború előtt, pedig mindig így írtunk.

— Az már igaz! — lelkendezett az irodatiszt. — Mind a hatvanhárom vármegye így írt, mégis együtt volt az egész.

Kopogtattak az ajtón.

Miklay bácsi nagyot kiáltott:

— Szabad!

Hórihorgas ember lépett be, félig városias, félig parasztos ruhában. Alázatosan köszönt, de a két úr csak motozott az írások

között feltekintés nélkül. Később kérdezte meg a főbíró, illendő váratás után :

— Mit akar?

— Kosár Mihály vagyok, könyörgöm.

Egyszerre kapta fel a fejét a főbíró is, meg az irodatiszt is.

— Az ám ! — kiáltott a főbíró. — Hogy a ragya verje meg magát. Nem tudott tiz perccel hamarébb jönni?

— Siettem, könyörgöm, ahogyan birtam. Mondták a faluban, hogy keresnek az urak. Ha keresnek, hát szaladok, mondok. Tudom, hogy sürgős a dolguk . . .

— Hol járt hat hétig?

— Követ fejtettem a svábokkal.

— Hol?

— Bogdányban meg Budán.

— No jó, hát rendben volna a dolog. Azért az őszi erdei ügyért fizet 240.000 koronát. Ez a büntetése.

Kosár Mihály elfehéredett. Forgatta a sapkáját :

— Ezért jöttem vissza ? !

Miklay bácsi odaszuszogott elébe :

— Akár visszajött, akár nem, a törvény keze így is, amúgy is eléri magát. Itt van az írás, hogy kurrentáljuk. Épen most akartuk elküldeni.

— Azért a bizonyos kis erdei dologért? — fordult a főbíróhoz Kosár Mihály.

A főbíró bólintott.

Kosár Mihály felvágta a fejét :

— Azért ez sok. Fellebbezek.

— Nem lehet. Elmulasztotta a terminust. Melegiben kellett volna, de maga elment.

— Elmentem, mert el kellett.

— Barátom — vont vállat a főbíró — most már vagy lefizeti a pénzt, vagy leüli. Harmadik eset nincs.

— Egész héten nem kerestem annyit a kőfejtésnél. Még két hétbe se . . .

— Mondtam már, hogy leülheti. Akkor nem kerül semmibe.

Kosár Mihály nem felelt. Forgatta a sapkáját és nézte a padlót keményen.

A főbíró a Belügyi Közlönyt forgatta. Miklay mérgesen írt a sudari körjegyzőnek valami utasítást. Utasíttatik, miszerint az összeírást mihamarabb foganatosítsa, különbeni fegyelmi eljárás terhe alatt.

A paraszt végre megszólalt :

— Isten áldja főbíró úr !

— Hohó ! — kiáltottak egyszerre ketten is. — Addig nem lehet ám elmenni, míg el nem határozza magát : Vagy fizet, vagy ül !

Megcsóválta a fejét erre a beszédre Kosár Mihály.

— Pedig nem lehet egyiket sem, főszolgabíró úr!

A főbíró mérgesen csapott az asztalra.

— Ne beszéljen össze-vissza, mert menten lecsukatom! Fizet, vagy leüli, erre feleljen!

Kosár Mihály megint csak azt mondta, amit az előbb:

— Egyiket sem tehetem, nagyságos uram!

— Megkergült?

— Nem kérem alássan. Hanem, ha már itt tartunk, megvallom, hogy nem fejtettem én követ Budán, meg máshol sem. Odaát voltam! — mondta Kosár Mihály és a jobb hüvelykujjával a hátamögé bökött.

— Az oláhoknál? — meredt rá a főbíró.

— Csakis. Szatmárba.

— Engedély nélküli határátlépés — pislogott szaporán Mihály bácsi.

A főbíró intett neki, hogy erről majd később esik szó. Kosárnak meg ezt mondta:

— Azért, hogy Szatmárba járt, még fizethet vagy ülhet!

Hamiskásan hunyorított erre Kosár.

— Igen, kérem, de nem jöttem ám vissza csak magamba . . .

— No?

— A sógoromat hoztam át, a feleségem öccsét. Mert hogy elnéztem Debrecenben meg máshol is azt a sok átszökött oláh katonát, akinek olyan jó dolga van itt nálunk, azt gondoltuk az asszonnyal, minek szenvedjen az oláh katonaságnál az a szegény Lajoska. Hát átmentem és meg is találtam Szatmárba. Hogy felbíztattam, rá is állt hamarosan, csak még egy oláh pajtása volt vele, az is szabadulni akart, könyörgött, hozzam át őt is. No, mondok, nyavalya essen az ármádiátokba, gyertek, ha belénk nem lőnek a határon. De hogy napszámot szereztem közben Szatmárba, vártunk, míg letellik a dolog, akkor aztán átjöttünk.

— És maguk csak úgy sétálnak ide-oda a határon?

A paraszt csodálkozón nézett rá:

— Hát mit csináljunk, kérem alássan?

Erre igazán nem volt mit felelnie a főszolgabírói hivatalnak. Csakugyan, hogyan respektáljunk olyasmit, ami sem az égen, sem a földön, sem az emberek szívében nincs meg és nem is lehet meg . . . Mit számít az a pár homokba ásott kőoszlop?!

Mit csináljunk, kérem alássan . . .

A főbíró végre megtörte a csendet:

— Olyan jó dolga van magának Kosár Mihály, hogy két embert is áthoz egyszerre vendégnek?

— Kitanultam én, nagyságos uram ennek a dolognak a módját — nézett fel a földről a paraszt a főszolgabíróra. — Debrecenben sokat beszéltem átszökött katonákkal. Azok mondták, hogy nem az én nyakamon lesz a sógor; a csendőrök beviszik a városba és ott él majd.

Dolgozhat, csak a rendőrségen kell jelentkezni neki időnként. Várom is már, hogy a főszolgabíró úr elküldje a csendőröket értük.

— Meglesz az is. Azonban előbb azokat is, meg magát is elítélem engedély nélkül való határátlépésért.

— Azért hát megint fizetek?

— Azért ülni fog, Kosár Mihály. Elzárásra ítélem.

Miklay bácsi Kosár felé bökött a pipával :

— Örüljön, hogy egyvégtibe leülheti a két kihágást !

— Örülök én kérem, jegyző úr. Benne vagyok az örömbe. Hanem még egy kis dolgom van, azért szabódtam az előbb is. Ez lesz akkor a harmadik kihágás, ha elvégzem . . .

— Figyelmeztetem, hogy itt ne bolondozzon ! — szólt a főbíró eréllyel.

— Nem bolondozok én, nagyságos uram ! Úgy van az kérem, hogy a Lajoska igen kívánja az Emerencet.

— Miféle Emerencet? — kiált fel a főbíró csodálkozva.

— Az egy bizonyos kérem, Szatmárba. Börvelyi Emerence.

— . . . ia — bökte bele a járási irodatiszt. — Itt hivatalban van, Kosár Mihály, nyögje ki csak egészen : Emerencia.

— Emerencia, kérem alássan. Ő lenne a harmadik kihágás.

— Igen kívánja a Lajoska? — kérdezte nevetve a főszolgabíró.

— Emlegeti nagyon. Azt mondja, ha ő, — már mint a sógor — itt van magyar részen, az Emerencia sem maradhat Szatmárba, merthogy az oláh rész mostanába.

— Szóval maga mégegyszer át akar szökni a határon a leányért?

— Igenis, nagyságos uram.

— Hát abból semmi sem lesz atyafi ! Ahhoz, hogy a leány állandó tartózkodásra átjöjjön, beköltözködési engedély kell a kormánytól. Azt pedig maguk nem kapnak.

— Nem?

— Nem hát. Van itt idevaló ember elég, egyik a másik szájából veszi ki a falatot. Keressen idevaló leányt a Lajoskájuk !

— Azt nem lehet nagyságos uram. Egy hold földet kapok, ha áthozom az Emerencet. Annyit ad a sógor.

— Magyar részen?

— Magyaron. Tanyasi volt az apjuk, azt a tanyát szelték ketté az új határral, aki az övék volt. Most nekem adja a sógor a jussát, mivelhogy Magyarországon városban kell neki élni. Vedd el, Mihály, azt mondta. Cserébe hozd el az Emerencet.

— Hm . . . Ostobán csinálták maguk ezt, Kosár Mihály. Tüstént áthozhatták volna magukkal, akkor már itt is volna.

— Ott még nem búsult érte a Lajoska. Nem is igért semmit. Itt meg már nagyon húz a szíve utána.

— Meg a magáé is a hold föld után !

— Húz, kérem alássan.

— Vigasztalódjon: így is, úgy is visszatoloncoljuk a leányt, ha átjön. Nem maradhat Magyarországon.

— A sógor meg nem mehet vissza, nagyságos uram! — riadt meg a paraszt.

— Nem is küldjük, mert az katonaszökevény. A leány azonban csak maradjon odaát. Ezt rendeli a törvény.

— Embertelenséget rendel akkor, nagyságos főszolgabíró úr! Az asszonynak az ura mellett a helye.

— Hiszen nem felesége még!

— Magyar részen az lesz, mert itt nem katona már a sógorka.

— Nem lesz idejük a lagzira. Kiviszik a leányt, ha beszökik.

Kosár Mihály elhallgatott erre. Hogy vihetik ki, mikor az is magyar, meg magyar az ország is. Azt a hold földet pedig meg kell kapni mindenáron. Eszébe jutott most valami a nagy szorongásban.

— Az oláh katona itt maradhat, nagyságos uram? Annak terem kenyér, a magyar leánynak nem?

A főbíró elrestelte magát. Valóban így van, a magyar leány itt való tartózkodására nincs jogalap, az oláh katonaszökevényére, akinek semmi köze nincs e világon Magyarországhoz, van. Az itt élhet bántódás nélkül a kevéskenyerű magyarok nyakán.

— Menjen ki az előszobába! — mondta végül is a parasztnak — kigondolunk valamit a maga dolgában.

Kosár Mihály megköszönte szépen és kiment. Leült odakint.

— Érdemes körözvényt írni?! — dohogott Miklay bácsi, hogy a paraszt becsukta az ajtót — meg sem száradt a tenta, már itt van a gazember. És még azt merik mondani, hogy lassú a közigazgatás Magyarországon! Repülőgépen sem járhatna gyorsabban.

A főbíró hátradőlt elgondolkozva.

— Élet... élet... lehet téged valaha is utolérni jogszabállyal? Lehet paragrafusokba foglalni? Megmerevíteni rendeletekkel?... Kosár Mihály kihágást követett el, valóságos erdei kihágás után a gonoszságok erdejében való kihágást... És itt, az emberi szörnyűségek erdejében készül elkövetni a harmadik kihágást... Ki büntetheti meg ezért? A sógorkának igaza van, annak a szegény Emerenciának is igaza van, Kosár Mihálynak hold földdel pecsételődik meg az igazsága... és mindnyájukon túl igaza van a jogszabály szellemének is, mikor az emberözön ellen védi egy fuldokló ország boldogtalan népét. Micsoda semmivé törpül ilyen életparancsokban az a sokat emlegetett közigazgatás, magyarlelkű szegény szolgájával...

Vétkes-e, aki a szörnyűségek erdejében tilalom ellen is utat mer vágni magának?

Ott volt a főbíró előtt a közigazgatási körözések lapja. Albán legényt, jugoszláv szökött katonát köröz a zalaegerszegi rendőrkapitányság, mert megugrott a rendőri felügyelet alól. Szerb katonát keres Szeged, oláht Debrecen. Ezek mind itt élnek vigan, Börvelyi Emerencia azonban

román állampolgár, nem kívánatos idegen. Mert itt született, ettől az úgynevezett határtól öt percnyire. Kell-e ezen sokat gondolkozni?

Beszólította Kosár Mihályt.

— Maga meglett ember, katona is volt, úgy-e?

— Voltam kérem, az infanteriregement numero fünfbe.

— Ide vigyázzon ! Amit most nekem elmondott az átkozott sógorról meg az oláh katonáról, azt én nem hallottam, érti, Kosár Mihály?

— Igenis értem.

— Azt se hallottam, hogy át akarja hozni Szatmárból azt a leányt. Nem is akarom hallani soha, hogy áthozta-e, érti-e?

— Értem, köszönöm alássan.

— Azzal azonban, hogy a fülem így bedugult, megsértettem a törvényt, pedig annak az őrizetére vagyok itt. Érti, amit mondok?

— Nagyon értem.

— Hát maguk most helyreigazítják ezt a sértést a törvényen, mert a maguk kedvéért és jóvoltáért esett meg. Két ideszökött oláh katonát kivisznek innen, ez lesz a helyreigazítás.

— Igenis, nagyságos uram.

— Ez az egyezség köztünk. Két magyart behozott, két oláht kivisz. Így megbékül a törvény, maga is megkapja a holdját, a sógor is az Emerenciáját ; mindenki jóljár. Áll az egyezség?

— Áll, nagyságos uram.

— Hanem arról, hogy két oláht kivittek, hírt akarok ám. Mert ha nem kapok hamarosan, kitoloncoltatom az Emerenciát, magát meg lecsukatom, Mihály. Jó lesz ez így?

— Nagyon is, főszolgabíró úr. Eligazítok én mindent parancs szerint.

— Akkor most elmehet. Az erdei dologban majd aztán beszélünk !

Kosár Mihály kiment nagy köszönettel.

Most felállt Miklay és odaszuszogott a főbíró elé :

— Engedelmeddel főbíró uram, ez volt az igazi hivatali stílus, amit most csináltál. Ilyet nem tudnak odafent Pesten !

A főbíró szerényen mosolygott.

— Hja, Jani bátyám, idelent van a közigazgatás súlypontja. Azok odafent azt teszik, amit a törvény előír, mink meg azt, amit ezeknek a szegény ördögöknek az élete parancsol. Közigazgatunk ; nem ahogy rendelik, hanem, ahogy lehet, Jani bátyám.

II.

— Valami Sóvágó Lajos akar beszélni a nagyságos főbíró úrral — kukkant be az irodába pár nap mulva az altiszt. — Beereszthetem?

— Eressze be, István ! — bólintott a főbíró és elővette a parragi jegyző jelentését.

Sóvágó Lajos tisztességtudóan lép be a szobába.

— Mi baj? — kérdi a főbíró.

— Eljöttünk kérem alássan, hogy megtettük a nagyságos úr parancsát.

A főbíró feltekintett az írásból.

— Micsoda parancsot?

— Azt, akiért maradhat az Emerenc.

— Emerenc? . . . Áhá, igen ! A Kosár Mihály ügye — mondta a főbíró Miklay bácsi felé. És nyomatékos hangsúllyal tette hozzá : Az *erdei kihágás !*

— Erdei . . . erdei . . . — bólintott Miklay bácsi. — Ez a sógorka.

— Hát áthozták a leányt, Sóvágó?

— Jelentem alássan, áthoztuk. Itt van kint, elhoztam, hogy baj ne legyen, ha a nagyságos úr keresné. Behívjam?

— Behívhatja — mosolygott a főbíró a legény igyekezetére. — Lássuk, megérte-e a nagy szívfájdalmat, meg a hold földet — gondolta magában.

Megérte. Egészséges, erős, szép barna leány volt.

— Maga az Emerencia?

— Igenis, Börvelyi Emerencia. Köszönöm a nagyságos úr szíves jóságát.

— Kosár Mihályt hol hagyták? Neki kellett volna eljönni !

A legény a leányra, az meg a legényre nézett.

— Nem jöhet kérem — mondta halkan a leány.

— Miért ne jöhetne?

— Mert meghalt kérem alássan. Oldalba lőtték, amikor átjöttünk.

— Ki? Hol? — ugrott fel a főbíró.

Sóvágó Lajos vette át a szót.

— Azt nem tudjuk megmondani, kérem. Lehet, hogy magyarok voltak, lehet, hogy románok. Nem láttuk a sötétben.

— Mégis, hogy történt a dolog?

— Jöttünk nesztelenül, kérem alássan. Nem is egy csapatban, hanem egymásután. Egyszercsak lőttek valahonnan, négyszer. Levágódtunk, a sógor meg szaladt. Aztán csak lövéseket hallottunk. Amikor csend lett megindultunk. Meg is leltük a sógort egy fa tövében.

— Innen, vagy túl a hátáron?

— Nem igen néztük azt kérem a nagy ijedelemben. Csak tanakodtunk, hogy haza merjük-e hozni a sógort? Úgy gondoltuk, otthagyjuk és megjelentjük a dolgot a nagyságos főszolgabíró úrnak.

A főszolgabíró végigsimított a homlokán.

— Nehezen lehetett a magyar oldalon, mert eddig nem kaptam semmiféle jelentést . . . Szegény Kosár Mihály !

Sóvágó Lajos csak állt a leánnyal csendesen. Hallgatott Miklay bácsi is, kivette szájából a pipát, nézett maga elé.

A főbíró felállt, járt fel-alá a szobában, majd odaszorította fejét a hideg ablaküveghez.

— Nagyságos uram — szólalt meg a legény — az értünk járó két oláht átvittük becsülettel.

A főbíró megfordult.

— Hogyan?

— Lerészegítettük őket és zsákbarakva, külön-külön átcipeltük. Be a faluba nem mehettünk, hát ott tettük le a zsákokat, amerre járni szokott a román patruj. Beléjük botlottak bizonyosan.

— Menjenek ki! — intett a főbíró, — menjenek Kosárékhoz . . . Izenek majd, ha szükségem lesz magukra!

Börvelyi Emerencia megköszönte a főszolgabíró úr különös jószívét és hálálkodott Sóvágó Lajos is. Elmentek.

A főbíró visszaült a helyére. Tenyerébe hajtotta a fejét és egy kitolakodó könnycseppel birkózott. Végül is győzött a csepp, lebuggyant a főbíró nadrágjára.

Miklay bácsinak a pipája aludt ki. Jó még, hogy a keze erősen tartotta a pipaszárat, különben észrevétlenül lehullott és eltört volna a pipa. Miklay azonban tartotta erősen, mert gondolatában valakik hátán verdesett vele és az volt a vágya, hogy felrobbantsa a világot.

Valahogy, mintha álmában hallotta volna a főbírót:

— . . . Mégis csak a rendeleteknek van igazuk, Jani bátyám! A rendeletek vigyáznak az életre, ez az igazság! Ha az erdei kihágás miatt lecsukjuk azt az embert, ma is él. Ha jogosulatlan határátlépés miatt fogatom le, akkor is él . . . Halálát okoztuk azzal, hogy szabadon hagytuk . . . Vétket követtünk el az emberi szörnyűségek erdejében magunk is, Jani bácsi! És ez több, mint kihágás, mert emberéletbe került . . .

Jani bácsi megrázkódott:

— Jót akartál, főbíró uram és lásd, a jóságod összehozott egy legényt egy leánnyal.

— Többet szerettünk volna tenni, mint amennyit az élet ma megenged! — sóhajtotta a főszolgabíró és szedte a fogasról kabátját, kalapját. — Telefonáljon, Jani bátyám, hogy nézzék végig Kosár után a határmentét!

Miklay bácsi telefonált. Aztán előszedte a kihágások lajstromát, megkereste benne a Kosár Mihály-féle erdei kihágási ügyet és különös gondosságú írással írta oda a kivezetésbe: Terhelt elhalálozván, töröltetett.

Kilián Zoltán.

ÁCS GEDEON BUJDOSÓ ÉVEI.

/Feljegyzések a magyar emigrációból./

JÚNIUS elején barátai, kik Freund műmárványgyárában dolgoztak, beszerezték maguk közé. A munka rendkívül piszkos és egészségrontó volt. «Idegenek közt — írja Ács, — talán nehezebben esett volna, de a legtöbb munkás a gyárban magyar volt s a két első legény, Mészáros Imre és Podhraczky, könnyebb s aránylag jól fizetett munkával barátságosan segítették. Néha beszélgettek otthonukról, munkaközben Podhraczky énekelt: «Hej, keserű lapuba», «Azért, hogy én grófné vagyok», stb. kedvenc dalait, vagy hallgatva gondolkoztak, néha el-eltréfálgattak a gyár bohóbb legényeivel. A munka reggeli 7 órától este 6-ig tartott (néha még rendkívüli órát is dolgoztak) s oly piszkos volt, hogy félórai mosás után is kék, zöld, vagy rózsaszínű maradt a kezük. S a mérges festékek néha gyomorcsikarást okoztak; de «legiszonyúbb» augusztus közepe táján volt a munka, midőn a hőség néhány napig 90—101 fok (F) közt váltakozott árnyékban s néhány nap alatt háromszáz ember halt meg napszúrásban.

Büszkén írja Kinizsynek: «... Jelentem, hogy már 5 hét elmult s még sem dőltem ki, nem is készülök. Egy hétig inaskodtam három dollár fizetéssel. Azóta darabszámra dolgozom s az első pár hétért kaptam tizennégy, a másik kettőért tizenöt és fél dollárt. Hívtak, öltsek megint reverendát, tanítóságot is igértek s hogy fizetésem biztosítják, de jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok ...»

Karácsonykor utoljára kapta fizetését a gyárban, mely megszünt élni s ismét kereset nélkül maradt (1853). Egész tele azzal telt el, hogy eredménytelenül foglalkozás után szaladgált. De még csak gyári munkát sem kapott. Ekkor alakult tudniillik a *Know-nothing* politikai párt, mely rajta volt, hogy idegen ne jusson kenyérkeresethez.

Végre február 28-án, László barátja hívására, *Syracusebe* utazott s itt is töltötte a tél végét; a tavaszt s nyarat Ithakában, az ősz elejét ismét Syracuseben; aztán Bostonba tért.

Az 1854-iki évet különben így foglalja össze: «A gyári mérges munka testi egészségemet rontotta meg, az ithakai rideg élet jókedvemet s egészségemet ölte meg s midőn Bostonba kerültem, október 21-én már csak romja voltam önmagamnak!»

* * *

Ezt az időszakot úgyszólván csak a Kinizsyhez írt levelekből ismerjük, melyeket később belemásolt naplójába. Kinizsy előbb Londonban időzött s «kígyót-békát kiáltott» leveleiben Pulszkyra, «mint a többi itt élő magyar, kiről Pulszky elhagyatottságában gondoskodott». Mert «a pénzecske kártyára, borra s kárpitos ágyra ment s ha elfogyott a 14 font s újabb 14 fontja nem ugrott helyére, ki lett volna oka egyéb, mint a nagyorrú Pulszky!»

Kinizsyt 1854 elején dr. Kelemennél találjuk. «Rémítő búskomorságban»

«halálról beszélt s ami még gonoszabb, mindenkire zúgolódott, méltatlanul sértve azokat is, kik azt nem érdemelik». «Nincs ember a milliók közt, — panaszolja, — ki a száműzött fájdalmát értse s útjából csak egy göröngyöcskét is elgördítsen, hacsak önhaszna nem készti». Ács pedig komoly, gyöngéd szavakkal dorgálja a «gyermekhuszárt». «Meg kell ismernünk, hogy ők (az amerikaiak) irányunkban mégis több részvétet mutatnak, mint a többi hatalmasb keresztyén nemzetek. Íme, ezt olasz, lengyel, német ügyesen tudná használni anyagi jobbléte eszközlésére s ha mi nem használjuk, ennek sem a yankee az oka. Aztán ők megszokták a hontalan látását s a legtöbbnek hitványsága eléggé bosszantja őket; így ha hidegebbek is hozzánk, mint mi voltunk a lengyelekhez, — az egyetlen hozzánk vándorolt politikai emigrációhoz, — ezt nem lehet csodálni... Számtalan kivándorlott száll partra évenkint, a legtöbb hirdetve, mikép őt patriotizmusáért üldözték ki honából s elnyomatás elől menekült ide a szabadság honába, dominiumokat áldozván elveiért stb. Ilyest az amerikai mindennap hall s mindennap lát zsarnokság elől futó Pythagorasokat, Alcaeusokat, Cosciuscókat s mindennap lát hitvány fickókat, kik magukat martyroknak adván ki s álérdemeikért örökös nyugdíjat követelnek az itteni philanthropoktól és a kapott pénzen dőzsölnek a Shakspere-hotelben».

Június 16-án már megint a magyarokat kell Ácsnak megvédenie. «Gondolja meg, mennyit lenne képes tenni *maga*, szükségben levő barátaiért? A legtöbb magyar itt olyan állapotban van, hogy «Bajtárs, sajnállak!» mindaz, amit társainak adhat. De embereink között sok van, ki nemesszívű s tenni kész, amennyit tehet, azt jól tudom. Csak a maga ismerősei közt nem ilyen-e László? Michaelovich? Bujdosó társai közt elég becsületest találhat, csak akarja!»

Syracusében töltött idejéről nem sokat tudunk. Állást keresett s aligha kapott. 1854 április 4-én búcsút vett Lászlótól s *Ithakába* ment mérnöknek. Azaz még amerikai társai, kik «köztársasági címkórságból civil-engineer»-nek nevezték magukat, sem voltak mérnökök. Ő pedig egyszerűen «axman», azaz karófaragó.

A Cayuga-tó partjára vasúton ment, de a jég miatt Springportban kellett egy napot töltenie. Kinézett az ablakon s a szép tóra bámult. A tó közepén egy kicsi zöld sziget állt s annak a közepén néhány szép fa, mely Byron *Chilloni fogoly*ának sorait juttatta eszébe, annak zöld kis szigetét s három árnyas fáját a középen. A *springporti* vendéglős és vendégei, miután megtudták, hogy magyar, mindenképen kedveztek neki. Az öreg fogadós maga szolgálta ki ebédnél, néha vállát simogatta s még a csínos szobalány is kezdte kényeztetni. Városokban — egy-két jobblelkűt kivéve — a nép már régen feledte őket; «falun a rokonszenv tovább tart».

Másnap megérkezett Ithakába, mint Odysseus régen, tízévi bujdosás után. De íme, őreá kutya sem ismert reá és senkisem mondta: Isten hozott! A vidéket úgy írja le, mint vadregényes tájat, «yankee-Balatont», hegyi patakok, zuhatagok seregével (!) és csinos mezei lakokkal. «Holdvilág s minden van itt, ami egy Kinizsy-féle költőfiút boldoggá tehetne. De nekem e költői szépségű helyen A+B-t kell tanulmányoznom, a zuhatagok szélén cölöpöket vernem, a patakokban térdig gázolnom s mi több, lelki szemeim más, — magyar Ithakára függesztvék».

Egy csínos és igen csöndes fogadóban lakott, a Clinton-houseban. De egyetlen magyar nem volt a városban, kivel anyanyelvén beszélhetett volna s ez az — írja pár héttel később syracusei pihenéséből —, ami őt annyira megtörte Ithakában.

De — úgy látszik — nemcsak a magyar beszédet nélkülözte, hanem általában oly műveltebb egyént, akivel némi közösséget érezhetett volna. A mérnökök, kikkel együtt dolgozott, durvák és faragatlanok voltak, akiknek körében — úgy találta — csak «elbarbárosodik» s akiknek tréfáit, szórakozásait egyáltalán nem tudta élvezni. «Nekem nincs nagyobb kín, mintha nincs körülem senki, kiről mondhatnám: «Ime, ez embert szeretem!»

«S maga is mérnökké lenni vágyna?» — kérdi Kinizsyt (április 13). Erre hamar leír egyetmást egyheti tapasztalataiból. «Tegnap reggel a nehéz tranzitót, egyéb mérnöki szerrel együtt cipelve, reggel nyolckor megindultunk iszonyú sárban s a szó teljes értelmében hegyen-völgyön, tüskénbokron keresztül, minden negyven-ötven lépésnyire kerítésen, új töltésen, mocsáron, patakon keresztülgázolgatva, folyvást mentünk tizenegy és félóráig. A tranzitót, öten lévén, váltva cipeltük egy-egy mértföldnyire s aztán helyette rudat, láncot, fejszét stb-t. Egyik kabátzsebben szegeket viszek, mérnöki szalagot, krétát; másikban hírlapba takart kenyérszeletet vagy pár crackert ebédre. A mérnöki, azaz herkulesi csizmákat még nem szoktam meg s nehéz bennük gyalogolnom, kivált mikor néhány fontnyi sár is ragad rájuk. E napon a segédmérnök reám s az egyik ujonctársamra azt bízta, hogy jókora karókat s egy rakás cölöpöt faragjunk... Mikor ez megtörtént, láncoltunk, vertük be, számoztuk a karókat s mindezt e gyönyörűséges sárban. Azután tovább mentünk s egy combig érő patakon átgázolva, fölmásztunk egy ötvenhatvan lábnyi magas új töltésre, stb. Nem rajzolom az egész napot, mely hasonló munkában telt. Nyolc óra után értünk haza; én sebesült lábakkal, mert a lóbőrcsizma még az első napon törésekkel ajándékozott meg. S ez így megy mindennap. Reggeli előtt már az irodába kell menni, azt valamelyikünk, legtöbbnyire én — mint alsórangú —, kiseperjük, tüzet rakunk, stb. Amint téged ismerlek, bizonnyal mondhatom, a legelső napon kidőlnél, ha egyebet nem tennél is a puszta ki- és begyaloglásnál. E munkához épkézláb, fiatal s *félparaszt* fiú való... Fizetésem a munkanapokon egy dollár, máskor = 0. Ez annyi, hogy miután a fogadóst és szép negrolány-mosónémat kifizettem, egy garasom sem marad s még e csekély fizetés is bizonytalan, stb.»

(Április 24.) «Azt jóslod, kidőlök?! Dehogy dőlök! Már kezdek nekitörődni s estvénként, mikor hazaballagunk, egyike vagyok a legkevésbbé fáradtaknak, bár legtöbbet én szaladgálok». (Május 12.) «A mérnök egyenes úton megy, mint a Leining s ha boglya van előtte, átmássza vagy átfúrja, de meg nem kerüli. A fát kivágja, a vizet átgázolja vagy ússza». (Július 8.) Két hétig *Aubrun* körül jártak. Ugy éltek, mint a sátoros cigányok s ezeknél barnaságra sem voltak alábbvalók. (Július 27.) A mérnökségről utóbb lemondott, de míg fizetését meg nem kapta, még egy ideig tovább dolgozott, amit jobbik tenyere «mintegy öt első- és két-három másodrangú töréssel bizonyíthatott». Még az evéstől, alvástól, de főleg a nevetéstől is elszokott. Olvasni sem szeretett. Keze csupa hólyag volt a fejszenyéltől, — válla sebes a mérnöki szerszámok cipelésétől...

«Szívem hasonlít órámhoz, mely négy hónapig állott s most megindult ugyan ismét, de alig hallhatólag kopog s meg-megáll, aszerént, amint kedve tartja». «A maga szíve pedig olyan bűbájos susták-féle. Azt maga mosóasszonyok, szobacicusok, ragyás, csempeszájú, valódi s álmellű kisasszonyoknak ajándékozgatja, elveszti, kilyukasztja, elrepeszti, lecsorbítja, megfelezi s mégis mindig megvan s pedig teljes sustákértékiben... De csak tartsa forgásban. Majd eljő az idő, mikor a láda fenekére borítandja a rozsda s penész.»

Ime: ebben az időben írja Kinizsynek legpajzánabb leveleit. (Ez akkor volt, midőn E. Mitchell földbirtokos (ír főurak ivadéka), a magyarok nagy pártfogó barátja, kinek házában Szerényi és Mészáros is nevelősködött, Kinizsyt néhány jóbarátjának s amerikai missnek lovaglási órákra ajánlotta s a szépbokájú «csafrinka» missek ugyancsak «blockírozták» Kinizsy szivét.)

De nem lett volna tökéletes e társaság Fráter Alajos nélkül, akit Ács különösen kedves humorral mutat be:

«Az öreg barna volt, mint egy cigány s bajuszát orra alatt kissé kiette a moly. Frakkot, köcsögkalapot világért sem viselt volna. Többnyire atillában járt még New-Yorkban is, vagy piros bélésű pitykés ujjas *puruszli*ban. Ehhez tollas magyar kalapot tett, ha utcára ment, vagy pedig piros fezben járt, mely delejtűként inkább vagy kevésbbé deklinált a pólustól, aszerént, amint az öreg jókedve az északi jéghegyekhez vagy az aequatorhoz közeledett. Pirostarka zsebkendője, melyet mindig nadrága oldalzsebében hordott, szinte időmérő volt. Rossz időben csak egy arasznyira pirult ki a zsebből, derűs napon térdét verte sarka, ha pedig sikerült csínyt követnie el . . ., olyankor a pirostarka kendő bokáját verte . . . Vagy félrevágta sipkáját, hátraszegte nyakát, csípejére tette kezét, s kivágva jobbik lábát, rikkantgatott: «S hej! körülnézem magamat. S hejh! nem találom páromat!» — Jó fiú volt az öreg s olykori affektált gravitása dacára vidám természetű és — mikor nem iparkodott mélységesen bölcselkedni, — elég tiszta, józan esze volt. Körmondatok bőségén magával a derék Sancho Pansával mérkőzött s stílje oly népies magyaros volt, hogy költőink újabb iskolája kincseket szedhetett volna ajkairól. Ezenfelül kimeríthetlen sokaságát tudta a népdaloknak, melyeket cigányos kunkorral és kacskaringgal szokott dalolgatni. Ilyenkor megállt hetykén, ballábra súlyozva magát s a jobbat lőcsként meggörbítve; csibukjából hegedűvonót rögtönzött és balkarjából hegedűt s ráhúzta amúgy bunkósan . . .»

Gyakran tréfáltak vele. Ács megénekelte «lábatlan és átkozott rímű versekben számos furcsa, valóságos vagy ráfogott kalandjait» s ezeken nagyokat kacagtak kóbortársaival a *Három magyarhoz* címzett csapszékben, mely egyszersmind osztrigaszalón is volt.

De míg így tréfálództak, pénzük mindinkább fogyott. «Sokszor olvastam cifra verset — mondja Ács —, bölcs értekezést, szent prédikációt, mely a szegénység magasztalására volt írva. Nem tudom, nem szónokoltam-e magam is valaha e versről: «Boldogok a szegények, mert övék . . .» stb. Ha ezt tettem, világos, hogy akkor jobb kabátom volt, mint jelenleg s nem kellett szemlét tartanom nadrágaim fölött, hogy a legkevésbbé rosszat ünnepinek nevezzem ki . . . Most a szegénység nem látszik oly költői tárgynak . . . S nemsokára odajutok, hogy mikor Mr. Walter a szegénység boldogságáról beszél, szónoklatát ekként végezhetendi: Egyszóval, keresztyén Atyámfiai, a szegény oly boldog, mint Mr. Ács, ott a karzaton, ki leginkább hasonlít Krisztus Urunkhoz, ki ekkép szólt: a rókának van barlangja s az ég madarának fészke, de az ember fiának nincs helye, hová fejét lehajthassa. — S az egész gyülekezet irígy csodálattal nézend rám, mint a keresztyénséghez illő szegénység leghűbb reprezentánsára».

Ithakából, miután pénze nagyobb részét megkapta s elbúcsúzott kedvenc helyeitől, a zuhatagoktól s halmoktól, — *Syracuse*-be ment, hol a Temperance-house-ban lakott, László szomszédságában, mint «gentleman, azaz lebzselő egyén». Dolga nem volt, jobban mondva foglalkozása nem akadt, de felüdült az ithakai nagy hallgatás és lelki nyomor után. Körülbelül három hétig

maradt itt, aztán elment Lászlóval a binghamhotei új vasút megnyitási ünnepélyére s végül «megtöretvén az Úr sajtoló vesszeje alatt», — fölszedte sátorfáját s *Bostonba* indult szerencsét próbálni.

* * *

1854 őszén már ott «sürr-forr» *Boston* girbe-görbe utcáin. Kinizsy pedig rövid tartózkodásra Londonba ment s onnan érdekes levélben jellemzi a londoni magyar emigrációt. «Annyira romlott — írja —, hogy fogalmad sem lehet róla. Semmi dolguk s egymásra pletykáznak, kígyót-békát kiabálnak, egymást pofozzák. Párt többé nincs, hanem kölcsönösen egymást jó és becsületes honfinak vagy honárulónak, kémnek, gaznak nevezik. Egyik a koronát árulta el, másik miatt embereket akasztottak, harmadik pénzt szedett Amerikában a hon számára s azt maga költötte el, stb.» Londonban ugyanaz történhetett az első időben, mint Viddinben és Sumlán, hogy a lebzselő egyének tűntek föl leginkább és legkellemetlenebbül, míg az érzékenyebb és becsületesebb magyarok szerényen meghúzták magukat. Igy Kinizsy is a valónál rosszabb képet kapott róluk.

1855 nyarán Ács Mitchellékhez ment az öreg Mészáros Lázár látogatására, ki Szerényi halála óta Flushingben lakott. Itt Ács kedélye az öreg tábornok társaságában hosszú időre felüdült. Reggel, ebéd után s este elszivarozgattak a tornácon, miközben az együtt töltött ázsiai napokról beszélgettek. Mészáros kertészkedett s fáradhatatlan szorgalommal pusztította a curculiókat s egyéb bogarakat. Dohánya már elpusztult minden őrzés és ápolás dacára, most pedig a török, oláh és a Szontágh Gusztávtól kapott magról kelt magyar dinnyék forogtak veszélyben. «Csak nézze — panaszkodott méreggel az öreg —, ott a yankee-kertész dinnyeföldje s amerikai magról kelt dinnyéi! Az istenadta nem is igen tud a dinnyetermeléshez s veteményével alig gondol s nézze meg, van-e dinnyéjén curculio és bug? Alig van egy-kettő! s az enyim rendben tartva, tisztán, de hiába! Most megöltem egy rakás bogarat, de meglássa, egy pár óra mulva száz jő helyére». S hozzátette, féltréfával, félbosszúsággal: «Itt politikával van szaturálva még a curculio is. Know-nothing valamennyi... hogy a kosz lepje meg!... Nem bántja a bennszülött dinnyefajt, csak a szegény külföldit; hm! hogy a kosz lepje meg!...»

November 13-án Cambridgebe is ellátogatott Ács, melyet röviden így jellemez: «Itt jártam a vörösfalú collegium, szemüveges diákocskák, tudós professzorok, por, sár és laposság városában. Gubás cíviseket, kálomista és pápista varjakat és makrapipát óhajtanék bele s az amerikai nagyfalu Debrecenhez hasonlítana». Ez alkalommal felkereste a híres görög régészt, Feltont s Mrs. Lowell írónőt is, ki nagy magyarpártoló volt férjével együtt. Mr. Stearnes unitárius pap ajánlólevelével megismerkedett több kitünő lelkésszel, többek között Mr. Ellis Gray Loringgal, kinek leányát, Annát, tanította is (1856). De mivel privátórákból nem tudott megélni, felolvasásokat kezdett tartani a római irodalomból és művelődéstörténetből. S ezt három éven át folytatta. Tartott rövidebb lélekzetű felolvasásokat is. A magyarhoni unitáriusokról is akart értekezni, de R. W. Emerson lelkész, a kitünő filozófus és költő, lebeszélte, attól tartva, hogy nem lesz elég közönsége.

E szellemes szónok igen érdekelte Ácsot, minek eleven nyomát találjuk naplójában

«Emerson felolvasásokat tart — írja — azon kápolnában, melyben pap korában, mielőtt társainak bigottizmusa miatt lemondott, szokott szóno-

kolni . . . A hallgatók buzgóbbai már jó egy órával előbb beülnek s a legjobb helyeket elfoglalják, nemcsak magoknak, de letartják később jövő ismerőseiknek is. Nevethetném, midőn helyért nézek szét s látom, hogy egy hat egyénre számított padban csupán két vénkisasszony ül, ki azonban crinolinejével úgy szétterpeszkedik, hogy nincs lelkem megszólítni őket . . . látván e fortély mire való. Emiatt még ritkán kaptam csak némileg tűrhető helyet is és következőleg néha a felolvasásnak felét sem értem. Emersont különben is nehéz érteni, még született angolnak is. Ő igen eredeti gondolkodó, kinek gyönyörű eszméi, igen szép ötletei vannak s azokat költői, többnyire epigrammai alakba önti. Azonban ezen eszmék igen lazul függenek össze s gyakran egyik a másikkal homlokegyenest ellenkezik. Bármi tárgyat tűzzön is ki Emerson, ő arról sohasem beszél rendszeresen ; csupán szökdel a thema mellett jobbra-balra. Egyik barátjától tudom, hogy ő olvasás közben a neki megtetsző maximákat, paradoxonokat stb. kiszemeli s azokat koronkint fölmerülő saját ötleteivel együtt fiókokba hányja. Mikor a fiókok telnek, az azokban levő szeletkéket összeférceli s kész a lecture. Ez igen hihető. Valamennyi fölolvasásakor egy híres kúnsági orvos jut eszembe, kiről mesélték, hogy szobájában egy cérnára pár száz praescriptio volt fölfűzve s ha beteg jött, ő a praescriptiókból egyet találomra leszakasztott s azt átadta a patiensnek . . . Emerson eszméi, melyek gyönyörűek egyenkint, ily cérnaszálra fűzvék, melyet ő néha *Mezei elet*nek, néha *Munkák s napok*nak vagy egyéb néven nevez. A cérnáról ő össze-vissza tépi a fölfűzött gondolatokat s szórja hallgatói közé. Amellett, hogy ily szökdelő modorban beszél, azért is nehéz őt érteni, mert stylje Carlyle-os s olvasása is tördelt, szándékosan akadozó. Periódusainak legnagyobb része epigrammiasra van hegyezve s különösen a legeslegutolsó szóra — melyet épen legkevésbbé várna a hallgató — van vetve az egész mondat elmessége. Ezen utolsó szót ilyenkor Emerson sajátságos akadozás után löki ki s erre néha lehetetlen nem kacagni, ha t. i. értette az ember, de az a bibe, hogy — kivált idegen — nem veheti ki tisztán a fogak közt előlegesen porrá őrlött s hosszú dadogás után hirtelenséggel kibökött szót.

Emerson épen nem szép ember. Hosszú ugyan, de vékony is és előre görbülő, arcának egyik fele nagyobb a másiknál. A régi írók szerint a vígjátéki és bohózati álarc Athenaeben torzítva volt ugyan, de mindig jellemzően s p. o. az emersonos aránytalan arc, melyen egyik szemöld magasra volt emelve, másik lekonyítva, fürkésző, kandi, kotnyeleskedő egyént ábrázolt. Emersonnak szemei a szüntelen éles fürkészés következtében efféle állapotra jutottak. Azonban, ha nem szép is, arca mégis vonzó és szemeiből éles ész villog. Hangja pedig gyönyörű.

Hallgatósága Boston legműveltebb egyéneiből áll s erősen hiszem, nincs értelmesebb közönsége egyetlen felolvasónak is a föld hátán. Utóbbi alkalommal ott volt Th. Parker, Amerika legtehetségesebb papja s vele egy rendkívül tudós öreg kisasszony, Miss Stevenson, kivel beszélgetni mindig félek, oly szörnyen tudós. Mellettem ült a világhírű dr. Jackson, az aether orvosi használatának feltalálója s vele kellemes kis kövér neje és művelt leányai, Emerson nagyon is nem szép, de tudós nejével s leányával, a zöldségen élő Helénnel. Túl rajtok néhány író, szónok, művész s a massachusetti kormányzó Banks.»

Említi Emerson egyéb aforisztikus előadásait is, megjegyezve, hogy gondolatmenetét kivonatban adni nagyon nehéz. Majd nagy érdeklődéssel közli azokat az angol kritikákat, melyek a *The Conduct of life* megjelenése alkalmával (1860) irgalom nélkül bántak el Emersonnal. «Mr. Emerson is a small

yankee-Montaigne, but a Montaigne without spontaneousness, without genius, without profound sagacity . . . He makes books out of books . . .» És mint az amerikaiakban általában «boundless arrogance», féktelen arrogancia van benne. «Prófétát játszik» — fűzi hozzá Ács magyarázatul. De midőn egyik folyóirat megjegyzi, hogy még sohasem hallottunk szerény amerikairól: — «Hát W. Irving? . . . H. W. Longfellow? . . .» — kérdi Ács. Sőt Emersont is megvédi, mert abban, amit az amerikaiak róla mondanak, sok igaz van ugyan, de kérdés, így beszélnének-e, ha megelőző művében (*English traits* 1856) «John Bullnak itt-ott keményen nem tapintott volna bibéjére». — «Egyébként nem árt, hogy odaát fésülik, mert new-englandi imádói, kik most azt képzelik, Emersonhoz Plato beállhatna inasnak, túlságosan füstölik orra alá a temjént.»

1856 október 26-án a nagy *elnökválasztásnak* s az azt előkészítő hetek általános forrongásának igen eleven képét rajzolja Ács: «Kolompos demagógok sietnek vasúton városról-városra, státusból-státusba, végső s csattanós hatású beszédeket tartani a tömegeknek. Naponkint új, meg új, több ölnyi hosszú, szörnyen csíkos csillagos zászlók tünnek föl utcasarkokon, hirlapok kiadóhelyein, gyűldék ablakain, köz- s magánépületeken. Estvénkint ezrek gyalogolnak föl s alá az utcákon harsogó zenével, melyben a világ legöregebb dobjai puffognak; zászlók, bolondos képekkel s föliratokkal ékes, rúdra tűzött transparentekkel, hip-hurrákkal. Mindegyik párt tart fáklyásmeneteket s aztán gyalog jönnek a különböző osztályok botokra szegzett lámpácskákkal, cifra díszszekerekkel. A város részenkint kivilágítva s a röppentyűk száma véghetetlen. A restauratioi irodalom Amerikában leggazdagabb s a «kivirult a tulipán» féle verseknek milliói jelennek meg. A lapok telvék piszkoló s dicsekvő cikkekkel s egyik párt a másiknak jelöltjét pápistának, agglegénynek, nőszöktetőnek, gyávának, zsiványnak, tolvajnak kiabálja, a magáéra pedig Epaminondas, Uticai Cato, Washington minden erényét aggatja. Keppler és Tycho nem számoltak annyit, mint egyes szerkesztő ilyenkor s mindegyik kimutatja csalhatlan számokkal, mikép az ő jelöltje bizonyos többségre számíthat. Egyébkor is szükséges lenne egy politikai szótár, mely a pártneveket s gúnyneveket magyarázza, de ilyenkor új pótszótár kellene, mert választás előtt ezer új gúnyszó születik, melyet a világ nem érthet. Ilyenkor a nem-, életkor- s foglalkozási különbözésnek vége s mindenki csupán politikus. Politikáról álmodnak, politikáról ébrednek, politikát eszünk s iszunk és üng, kabát, csizma, női virágos kalap, abroncsos szoknya és kackiás cipellő mind politikai illattal párolog. A pap politikai predikatiót mond, a kar politikai zsoltárt énekel, a hallgatóság politikai imát mond, a színész politikai célzatokat nyom a szerelmes Romeo s Júlia szájába, maga az omnibusló politikai zászlócskát visel füle mellett. Még a mindenható dollárnak is politikai pengése van ilyenkor s a «yankee doodle» nótájára cseng.

Én pedig emlékezem a régi restaurationalis napokra, a gomblyukon hordott piros rózsákra, a harsogó éljenekre, a cifrázott cigányzenére s egykori nemes társaim honfiúi kebelből vagy néha — fájdalom — hordóból merített lelkesülésére s szívem fáj! Harsoghat a zene ablakom alatt s a síketítő hurráhzás! Világolhat ezer fáklya s röppentyű és döröghet az ágyú! Fülemben a rég hallott éljenek emléke zúg s szemem homályosan látja a fáklyafényt a beletoluló könnycsepp miatt!»

Közben letelt az «obligát öt év» s most már elnyerhette volna az amerikai honpolgárságot is. «Mi nagyszerű volt ez eszme előttem egykor — írja — midőn még nem tudtam, mily alávaló jelleme van a déli státusbeli rabszolga-

tartó polgárnak! Míg nem tudtam, mily gyáva törvények alá görbíti nyakát az északi szabad polgár, kötelezvén magát, hogy a szolgaságból megszököttet üldözi és kiadja, ő, a szabadsággal örökösen büszkélkedő! Most polgárrá lehetek, ha akarom; de szégyellek azzá lenni s magamat «fugitive slaw-law» kötelezése alá adni. Húzom, halasztom a dolgot, míg lehet s azt tartom, polgárrá csak akkor leszek, ha biztos kilátásom lehetend, mikép szavazatom által én is segíthetem a szenvedő rabszolgák felszabadítása ügyét.» Egyelőre azonban úgy érezte magát Amerikában, «mint magányos kalaráb, mely esetleg nő tulipánágyban.»

A lefolyt öt év alatt elég alkalma volt megismerkedni e nemzet jó és rossz oldalaival. «A jó bizonyára túlnyomó benne s mégis gazdagság, hivatal, hír a főcél náluk s ennek áldoznak hazafiságot és minden szebb elvet.» E «babkarótestű» missekben s «dollárszemű» kupecekben, vallásos farizeuskodókban «nincs ifjúi nemes enthuziazmus, csak haszonvágy és vastag önzés». «Nincs köztük gyermek, csak rövid ember s rövid hölgy.»

Egyébiránt az, ki nem gyermekkorában választ új hazát, elégülve soha sincs és sötét színben lát sokat, miben tán nem ütköznék, ha csak utazó lenne. «Későn találtam jönni, de ha századot töltenék is e nép közt, folyvást idegen maradnék s olykor Jézusként szeretnék korbácsot ragadni . . .»

Legkeservesebben érezte száműzött, árva voltát az *ünnepeken.*

«Pünkösdkor a nap morzsányira sem különbözik egyéb vasárnaptól s legkisebb ünnep-kinézése sincs. Virág sincs senki kalapján, kezében senki sem hord piros rózsát, sem mellén. A nép nem ünnepiesebb, nem vígabb, mint egyébkor. A pünkösdi rózsa itt nem hajlik az útra, mint a magyar népdalban, híre sincs még a jámbornak! S ha nincs pünkösdi rózsa, miről tudja a szegény legény, hogy piros pünkösd vasárnapja van? Ünnepben kétszeresen fáj a szívem honomért! . . .»

«S karácsony ünnepe? Egyike a legszebbeknek, otthon, a forrón szeretett honban.» Míg az amerikaiaknál csak tél-ünnep, inkább családi, mint valláso összejövetel, melytől a puritán — vak gyűlöletében — mint pápistás ünneptől valósággal borzad. Igaz, hogy Irving, Dickens és más népszerű írók fölszólalása óta a karácsony ünneplése mellett a műveltebbek kezdték mindinkább megülni e napot Amerikában is. A törvényszékek nem tartottak üléseket, az iskolák zárva maradtak, a boltok egy része szintén s némely templomban istentiszteletet is tartottak. Ismerősök s barátok egymásnak ajándékokat küldtek s «azon iparkodtak, hogy a karácsony némileg európai színt kapjon». De mi volt ez szegény magyarnak? Valamely ünnepen Ács találkozott egy Villám nevű honvéddel, ki hajdan a pápai református kollégiumban inaskodott s igen eredeti fiú volt. Ez búsan csóválta fejét: «Uram, az ünnep sem olyan itt, mint nálunk és alig lehet megkülönböztetni a köznaptól. Nálunk húsvétban, pünkösdkor, karácsonyban úgy tetszik, mintha minden ember új testet és új lelket fasszolna az Úristentől; itt pedig a yankee még ilyenkor is csak a régi rongyosban jár, mely könyökén lyukas és térdén foltos». «Villám az Úristent montúrkomisszáriusnak nézi! Mily jól esnék, ha a mindenható montúrkomisszáriustól új testet és lelket fasszolhatnék e napon, mert a mostani, fájdalom, kopni kezd.»

(Vége következik.) *Rédeyné Hoffmann Mária.*

ELVEK ÉS MŰVEK

Tisza István levelei.[1] A most megjelent újabb kötet Tiszának 1915 első felében írt leveleit tartalmazza, továbbá ezek illusztrálására néhány hozzá írt levelet, több külügyminiszteri utasítást, memorandumot, meg Tiszának, valamint Erzbergernek, akkor német birodalmi képviselőnek, naplószerű feljegyzéseit. A kötetnek úgy, mint előzőinek is, megvan a becse úgy belső történeti, mint külpolitikai szempontból. Ez utóbbi vonatkozásban különösen érdekes olvasmányt nyujt. Tisza István, egész ember lévén, amihez hozzányúl, az mind mélyen emberi érdeket nyer, még a kicirkalmazott diplomáciai jegyzékek is. Minő élénken látjuk például Berchthold grófnak a külügyek vezetésétől való visszalépését az ő közbelépése folytán! Tisza nem volt megelégedve Berchthold erőtlen, következetlen működésével s mikor egyszer a királyhoz készült, az előszobában találkozva Berchtholddal, megkérdezte, mit szólna hozzá, ha ő a királynak megmondaná, hogy a külügyek élére erélyesebb, határozottabb embert óhajtana? A grand seigneur-szerű Berchthold gróf erre nevetve, mint «jó fiú», válaszolta: igen megköszönné, őmaga sokszor mondta már a királynak, hogy nem való erre a hivatalra, de *neki* nem hiszi a király, Tiszának inkább el fogja hinni. Tiszának el is hitte, amit különben, úgy vette észre Tisza, Ferenc József amúgy is tudott (hogy t. i. Berchthold nem való a külügyek vezetésére) és miután Tisza nem vállalta, az ő jelöltjét, Buriánt, nevezte ki külügyminiszterré. Az előttünk levő kötet élesen megvilágítja, hogy Burián Tisza megbízottja, helyettese, szinte alárendeltje volt a külügyi székben, Tisza ír számára jegyzéktervezeteket, ő ad neki utasításokat, ő követel egyszer precízebb, máskor erélyesebb fogalmazást Burián jegyzékeit illetőleg. Tisza ezt a hatalmát Magyarország érdekében használta fel s Magyarország érdekében irányítá nem egyszer a külügyi politikát olyképen, hogy a szövetséges német diplomatákkal ellentétbe került. 1915 első fele hozta meg az olasz háborút s készíté elő a román támadást. Mindkét veszedelemmel szemben a német kormány nagy koncessziókra volt hajlandó Ausztria-Magyarország testéből. Tisza becsülettel védte az osztrák tartományok egységét is, ameddig lehetett; utóbb hajlandó volt Ausztriának olaszoktól lakott részeiről lemondani, csak Triesztet nem adta; Romániának Bukovina egyik felét ajánlta fel. Eldöntetlen és manapság alig is dönthető el, használt volna-e a monarchia ügyének, ha Tisza *előbb* határozza el magát az olasz engedményekre, valamint azon sem igen törhetjük most fejünket, hogy Romániának a mi oldalunkon való fegyveres közbelépését megnyerhette volna-e olyan politika, mely a hazánkbeli románoknak nagy koncessziókat tesz, ezen koncessziókat szinte idegen államok garanciája alá helyezi, esetleg egész Erdélynek autonómiát ad. Mert ilyenféléket követeltek nem annyira a románok, mint az ő nevükben a német diplomácia.

Ilyen és hasonló kérdésekre, mondom, ma nehéz felelnünk. Az utóbbi évtizedben a világnak legalább a formája kissé megváltozott; nemzetek, kisebbségek és államok viszonyait ma már másként látjuk és ezen mai álláspontról Tiszának nemzetiségi és nemzetközi tárgyalásmódja idejét multnak tűnik fel. A trianoni cezura óta semmit sem folytathatunk ott, ahol azelőtt abbamaradt és így Tisza István politikáját sem. De annyit megmondhatunk a nemzetiségi politikánk hibáit firtató külföldnek, hogy a nem-magyar nemzetiségeknek melegebb szívű barátja alig volt, mint Tisza, az «erőskéz» embere. Érdemes megnézni e kötet leveleiben is, miként óvja az oláhok, horvátok, ruthének önérzetét, emberi jogait, nehogy azokon az adminisztráció túlzásai, felelőtlen egyének könnyelműsége sérelmet ejtsen. Lelke mélyéig felháborítja a kémeket szimatoló katonák

[1] Gróf Tisza István összes munkái. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 4. sorozat. 3. kötet. Budapest, 1926.

általánosító vádja, mintha *minden* ruthén paraszt áruló volna s érdekükben többször erélyesen fellép a katonai kormánynál.

Általában ebből a kötetből még az előzőnél is hatalmasabb, szélesebb sugárban ömlik ki Tiszának meleg emberszeretete. Az emberi életnek megbecsülése, az emberi méltóság szolidáris érzékelése ez nála. Az a Tisza, aki merevül elzárkózik a felmentési protekciós iratok özöne előt, hercegnek és szegény asszonynak megírja, hogy ma minden egészséges fiatalnak künn a helye, amint az ő egyetlen fia is künn van, idős testvére lövészárokban kapott súlyos sebet — ugyanez az ércember idejének tekintélyes részét arra fordítja, hogy a főispánoktól beküldött jegyzékeket a hadisegély kifizetéséről áttanulmányozza és a bennük talált vagy csak sejtett igazságtalanságokat felderíttesse, jóvá tétesse. Megdöbbenéssel olvassa, hogy «a vármegyei tisztikar kezdeményezésére állapíttatott meg az egy családnak nyujtható segélyösszeg maximuma 80 fillérben», mert, írja szigorú levélben a főispánnak, «elitélendő ez az eljárás, mely a törvénnyel világos ellentétben megkárosítja a legszegényebb néposztály tagjait. Ma már nincs olyan zúga az országnak, ahol az átlagos férfinapszám 80 fillér legyen». Felháborodva konstatálja, hogy a kiskőrösi főszolgabíró egy hadbament feleségének hadisegélykérvényét azon megokolással utasitá vissza, mert «$^1/_{16}$, mondd egytizenhatod telke van. Hát igazán azt hiszik Pestmegyében, hogy $^1/_{16}$ telek jövedelméből meg lehet egy családnak élnie?»

A visszaéléseknek, a szegény ember elnyomásának minden esetét megvizsgáltatja, ahol ilyen, akár ismeretlen egyének leveleiből is, tudomására jut, s ahol a visszaélés bebizonyosodott, ott erélyesen kiharcolja az orvoslást. Van ezekben az *egyes* eseteket tárgyazó leveleiben valami hasonlóság a porosz királyok, I. Frigyes Vilmos és Nagy Frigyes rendelkezéseihez. Csak az a különbség, hogy ezek az abszolut királyok elcsaphatták magas hivatalnokaikat, holott Tisza egyebet nem ért el, minthogy *egy* esetet megorvosolt, a többi pedig tudomására sem jutott. Igen komoly dolgok ezek : mikor egy parlamentáris, alkotmányos országban, annyi autonómia hazájában épen a legmagasabb és leginkább elfoglalt köztisztviselőnek kell hogy eszébe jusson az eléje ötöd-hatodfokú revízió céljából beterjesztett iratok alapján, hogy Kiss Istvánné bölcskei lakosnénak csak $^1/_8$ telke, de két gyereke és beteg apósa van és mégsem kap részleges havisegélyt sem, vagy hogy Susák Jánosné szekszárdi lakosnál érdemes volna megállapítani, van-e gyermeke, mielőtt elutasítanák. Nem kevésbbé komoly dolog, hogy a miniszterelnökre várt annak megkövetelése, hogy a betegszállítóvonatoknál meleg tea és élelem legyen ; hogy épen neki kellett felfedeznie, mikor fogorvosánál volt, hogy a harctérről hazajött katonák ruháját dezinficiálják ugyan, de se be nem foltozzák, se ki nem vasalják. A miniszterelnök irkál hosszú leveleket a katonai hatóságokhoz, hogy bizonyos kórházakban nem elég emberiesen bánnak a sebesültekkel ; ő követeli, hogy mindenkit lehetőleg a szülőföldjéhez közel eső kórházba vigyenek ; ő harcolja ki a bécsi hadügyminiszteriumtól, hogy a monarchia nagy kórházaiban a különböző nemzetiségű katonák számára tolmácsokat alkalmazzanak ; ez az ügy annyira szivén fekszik, hogy utoljára még a tolmácsok fizetését is elvállalná kezelésére bizott alapokból. Leveleket ir azért, hogy az egyik kórház számára leszállított áron szerezhessen egy tót hírlapot : felháborodva értesül, hogy a mohamedán katonáknak sertéshúst adnak, az alantas katonai közegek visszaélései ellen folyton tiltakozik, de szemei akkor szikráznak, mikor magyar katonáknak magyarságukban ért sérelmeit panaszolja. Amint a monarchia politikájában is érvényesíti a magyar érdekeket, épúgy védi az utolsó magyar bakát, az utolsó magyar földmívest, a legszegényebb szegény magyar asszonyt, ő, akit a magyar emberek többsége gonosz magyarnak, kőszívű nagyúrnak tartott.

Az ő egyes eseteket orvosoló leveleinek szociális jelentőségét nem lehet azzal elintézni, hogy egyes esetek kijavítása nem hozza létre egy oly társadalom gyógyulását, mely szociális érzékhiányban szenved ; nem, Tisza István meleg szíve, Tisza István szegénységszeretete és társadalmi méltányossága nagy kincs volt még úgy is, hogy kevesen ismerték, hogy legtöbben félreismerték. A magyar történet nagyurait a hatalom gyakran keményszívűvé teszi : nem látják meg a lentjáró, lentélő szegénységet és nem fáj nekik annak folytonos fájdalma. Pedig megírta, a XVII. század első felében, Esterházy Miklós, hogy mikor nádor lett és Pápára elláto-

gatott, ott nagy dísszel fogadták, ágyúlövéssel, dobszóval és trombitával; de — úgymond — «ugyan tolong a sok megbántott ember reám, az úton is, ahol eljöttem köztök, a fákra, kertek sövényére és házakra hágtak fel és úgy kívántak látni, csak egy fán is meglátam tízig valót bennek. Ezek szegények a töröktől is sanyargattatnak s a magunk feléről is. S a sok hamisság alatt penig ugyan nyögtek szegények. Csak egy nap is talán száz rendbéli dolgot is igazítottam el». Megbántott szegénység, aki az Igazság állami képviselőjét, a Nagy Justitiariust, a lélekből, nem a betűből ítélőt, látni kívánja, mindig van; ma is, tegnap is, holnap is ott kapaszkodnak az út szélén, fákon és kertek sövényén, hogy lássák azt, kitől emberi szívet, emberi melegséget várhatnak. Tegnap még itt járt közöttünk, akit kerestünk: vajjon hányan ismerték fel, amikor dob- s trombitaszó hatalmi külsőségei mögött elvonult előttünk!

Hogy a szegénység Tisza Istvánt, a most közölt levelek Tiszáját, nem tudta felismerni, mikor elment mellette, *ez* a nagy problémája Tisza egyéniségének s egyúttal a magyar nemzeti létnek is. *Szekfű Gyula.*

Condivi: Michelangelo élete. Fordította **gróf Zichy Rafaelné.** Napkelet könyvtára 13. Budapest, 1926.

A Quattrocento érdeklődését úgyszólván kizárólag művészetelméleti kérdések foglalták le. A Trattatok nagy számával szemben a művészéletrajzok, minők Ghiberti önéletleírása és a Manetti-féle Brunellesco-életrajz, a kivételek sorába tartoznak. Megváltozik a helyzet a Cinquecentóval, midőn a fölébredt személyi kultusz nyomán egymás után látnak napvilágot a gyüjteményes művészéletrajzok, melyek sorát Antonio Billi és az ú. n. Anonimo Magliabecchiano nyitják meg (az előbbi 1481 és 1530, az utóbbi 1537 és 1542 között keletkezett), kiknek adatait Vasari Életrajzaiban, melyek első kiadása 1550-ben jelent meg, bőségesen felhasználta. Ebben a szerkezetileg jól felépített első kiadásban Vasari csak már elhunyt művészek életrajzát tárgyalja, az egyetlen kivétel a már életében a halhatatlanságra megérett titáni mester, Michelangelo, kire már kortársai félő tisztelettel tekintettek s akinek alkotásaiban és közkézen forgó költeményeiben a művészegyéniség, mint lelki probléma már életében kivetődött a nyilvánosságra.

Három évvel a Vasari-féle művészéletrajzok első kiadásának megjelenése után teszi közzé a mester hűséges, de kistehetségű és írói készséggel nem rendelkező tanítványa, Ascanio Condivi, Michelangelo életrajzát (Vita di Michelangelo. Róma, 1553) azzal a nyiltan bevallott célzattal, hogy másoknak a mester életére vonatkozó hiányos és téves adatait kiegészítse és kijavítsa. Ennek a megjegyzésnek az éle természetesen Vasari ellen irányul, akit azzal is vádol, hogy följegyzéseibe betekintve azokat felhasználta. Vasari azonban Condivi szemrehányására alig vetett ügyet, mert Életrajzainak 1568-ban megjelent második kiadásában Condivi időközben napvilágot látott Michelangelo életrajzát a forrás megnevezése nélkül bőségesen kiaknázta.

A Condivi nyujtotta Michelangelo-életrajz, bárha védelmi iratnak készült, mégis alapjában ment minden célzatosságtól. Benne a leghívebben tükröződik elénk a mester külső és belső élettörténete. Az adatok megbízhatóságát fokozza a szerző irodalmi babérokra nem áhítozó egyéniségének becsületes egyszerűsége s az a szoros, benső kapcsolat, mely őt «bátyányához», az immár 78. évét taposó Michelangelóhoz fűzte. Kétségtelen, hogy az életrajz javarészben a mester személyes közlésein alapszik. A benne található elég nagyszámú tévedést részben Condivi félreértéseivel, részben pedig azzal magyarázhatjuk, hogy az elaggott mestert helyenként emlékezete cserben hagyta vagy megtévesztette. A derék Condivi minden becsületessége és odaadása sem volt persze elegendő arra, hogy Michelangelo hatalmas egyéniségét valóban megértse, mert igaza van Goethenek: «Allerdings ist in der Kunst und Poesie die Persönlichkeit alles . . . Aber freilich um eine grosse Persönlichkeit zu empfinden und zu ehren, muss man auch wiederum selber etwas sein». Művének a legfőbb varázsa abban az élményeken alapuló keresetlen közvetlenségben van, mely az egész meglehetős nehézkesen és ügyefogyottan fogalmazott életrajzot átjárja. A szerző saját személyét sehol se tolja előtérbe, hanem önzetlen odaadással huzódik meg hőse mögött, kinek emléket akar állítani. Nem vezeti személyes hiúság, mint Vasarit, aki a mesterrel való kapcsolatának kezében levő bizonyságait önjelentőségének tömjénezésére használja fel. Attól is óvakodik, hogy miként Francesco da Hollanda,

saját gondolatait lopja a mester ajkára. Minden fogyatékossága mellett is Condivi életrajza Michelangelo életének költeményei és levelei mellett kétségtelenül legközvetlenebb forrása, melynek olvasása közben az élmény melegségével kapcsolódunk ennek a titáni művészegyéniségnek az élettörténetéhez.

Mindezekre a megjegyzésekre az a dicséretes vállalkozás szolgáltatott alkalmat, mellyel a Magyar Irodalmi Társaság Condivi Michelangelo életrajzának első magyar kiadását beillesztette a Napkelet könyvtára sorozatába. A fordítás munkáját gróf Zichy Rafaelné végezte odaadó gonddal és szeretettel. Csak érdemül kell betudni, hogy a fordítás az eredeti szöveg nehézkes, sokszor igen bonyolult mondatszerkezetét és primitív stílusát híven tükrözteti. A csinosan kiállított kis füzet használhatóságát a szöveg alatt közölt magyarázó jegyzetek s a Condivi jelentőségét megvilágító, irodalmi utalásokat is tartalmazó bevezetés csak fokozzák. A következő kiadásban a mester nevének írásában teljes következetességet ajánlanánk, mert a legtöbb olvasó magyarázat nélkül nem fogja tudni, hogy az életrajzban szereplő Michelagnolo helyett a címlapon s a bevezetésben miért szerepel Michelangelo, az a név, mely a közhasználatban is begyökerezett. Ugyancsak a második kiadásra való tekintettel jegyezzük meg, hogy Donatellónak a 40. lap 1. jegyzetében említett Dávid-szobra nem a Loggia dei Lanziban, hanem a firenzei Museo Nazionaleban van elhelyezve.

Amidőn örömmel üdvözöljük az első magyar Condivi-fordítást, egyben arra is figyelmeztetnünk kell, hogy a magyar irodalom továbbra is adósa marad még Michelangelónak. Költeményeinek és leveleinek a magyar fordítása még mindig hiányzik, pedig ezeken a sokszor megrázó vallomásokon át nyiladozik igazán a titáni mester lelki világa s csak ezek adják meg szubjektív lelkiségétől átitatott művei megértésének a kulcsát. Raffael objektív művészetének megértéséhez nem kell szubjektív kommentár. Michelangelo minden alkotása ellenben legszemélyesebb élményekben és érzésekben gyökerezik, melyeknek az alkotó a leghivatottabb interpretátora, aki, mint maga megvallotta, sohasem faragott mást, mint a saját fájdalmát, azt a fájdalmat, melynek emberfölötti terhe ott sötétlik egész költészetében.

Hekler Antal.

Kürthy György: Mars. Ennek a regénynek építménye mintegy két pilléren nyugszik; s mind a két pillér az emberiség közelmultjának egy-egy izgalmas élményére támaszkodik. Néhány éve, a Mars bolygó Föld-közelségének idején nagy lángra gerjedt e világűrbeli társunk tüzetesebb megismerésének régi vágya, s az izgékonyabb elmék már a rejtelmes «szomszédok»-kal való érintkezés felvételének lehetőségéről ábrándoztak. Ennél kevésbbé ártatlan ábránd volt az emberi társadalom másik kollektív élménye: az egyenlőségi utópiák megvalósításának hol itt, hol ott felbukkanó kísérlete.

Kürthy regénye realizálja amaz első utópiát: hőse Cox Frank csillagász, úttörőjévé lesz az úttalanság birodalmának, átröppen a Marsra. Ott viszont nemcsak realizálva, hanem minden vonatkozásában a végletekig fejlesztve találja a másik utópiát: a társadalom tökéletes elgépiesítését. Madách Ádámjaként járja a falanszteri Rend világát.

Ez a merőben képzeleti szakasza a regénynek határozottan többet ér a valódiságból és fantasztikumból kissé hamarkész írói fogásokkal egybeácsolt keretnél. Az ilynemű kozmikus kalandregények megírásának legfőbb nehézsége általában a reális és irreális elemek egybeolvasztásában rejlik. Wells ereje talán épen ez átmenetek boszorkányos ügyességű megoldásában van. Kürthy nagyobb apparátust hoz mozgásba s mégis csekélyebb illúziót kelt. Regényének «földi» része nagyon emlékeztet az amerikai filmtörténetekre; mozicselekvény folyik mozidíszletek között s még a párbeszédek is nem egyszer mozifelirat-ízűek. De lehet, hogy az olvasók többségét épen az első fejezetek rikítóbban színezett helyei kapatják majd rá a további, sokkal komolyabb érdekű szakaszok elolvasására.

Mikor a regény XI. fejezetében a hős légi útja után «földet» vagy helyesebben: Marsot ér — az író is új lendülettel fog hozzá a meséléshez, képzelme megszínesedik, előadása is biztosabbá s ezzel szuggesztívebbé válik. Itt nagyon ügyes a módszere is, többnyire naplófeljegyzésekben adja tudomásunkra hőse benyomásait, egymást mindjobban kiegészítő megfigyeléseit s a lelkében ezekre felelő érzelmi vissz-

hangot. Egy-egy naplórészlet mindig foglal magában annyi, lépésről-lépésre felvetődő érdekes kérdést, s mindig olyan ügyes ritardandóval zárul, hogy egyre kíváncsiabban sietünk a folytatás felé. S e mellett a radikális-racionalista világnézetű csillagász fokozatos kiábrándulásának rajza is jól sikerült, anélkül, hogy a szerző e tekintetben felesleges túlhangsúlyozásba, értekező kitérésekbe tévedne. Itt is közel jár a Madáchtól megrajzolt képhez: mint ahogy ennek falanszterében minden emberibb megnyilatkozás az «őrülés» színében jelentkezik, Kürthy géptársadalmában is mindazok, akikben az «egyéniség betegségének» tünetei kísértenek, kiközösítetteki[1] élnek a «Tökéletlenek Szigetén». Ezek szemében ott izzik valami, ami őket földi élőlényekre emlékezteti: az egyéniség, az ambíció, a lélek tüze. A regényben talán legvonzóbb annak rajza, ahogyan a földi jövevény az elviselhetetlenné mechanizált társadalmi közösségből ösztönösen egyre jobban belesodródik ebbe a rajongó, forradalmi lelkű szektába; aki a Földön az egyenlőségi eszmékért hevült, a Marson lázadóvá lesz az Egyformaság rabszolgasága ellen, az egyéni elkülönülés zászlaja alatt.

Természetes, hogy amikor Cox a Marson vett «lecke» után újra visszakerül a veszedelmes világűrbeli találkától félig elpusztult Földre, a regény cselekvénye megint átcsúszik a — mozivászon síkjára s «a romokon kivirágzó családi boldogság»-nak nem épen új motívumával záródik le.

Kürthy becsvágyát is szemmelláthatólag kevésbbé sarkalta a megindító s berekesztő mozzanatok írói megalkotása; ezekkel csak mintegy fejét-lábát akarta — amúgy vázlatosan — kitoldani a mű derekának. Azt viszont derekasan oldotta meg.

Rédey Tivadar.

Assisi szent Ferenc Kis Virágai. A nagy szent jubileuma elé magyar földről aligha lehetett volna méltóbb megemlékezéssel járulni, mint Tormay Cecilia fordításának eme kiváló ajándékával. Az alkalomszerűség kegyeletes érzelmi értékén kívül azonban Tormay Cecilia könyve magasabb értékek jegyeit is hordozza, amelyek a munka irodalmi életének biztosságát is megadják egyúttal.

A Fioretti lefordítása a legnehezebb irodalmi feladatok közé tartozik. Majdnem leküzdhetetlennek látszik ez a munka akkor, ha egy vérbeli modern író végzi. A Fioretti ugyanis csupa naivság, egyszerű érzéshangulat, primitív eseményesség, alázatos báj. A szavak telve vannak benne valami elemezhetetlenül finom és gyengéd érzetelemmel. Az események elbeszéléséből hiányzik az elemzés, a sűrítés, a cselekvés gyökeréig behatoló elmélyedés. Minden mozzanat a cél előtti megvalósulás átlátszó, külső világosságában ragyog és mégis az eseményeknek ugyanakkor van irodalmi szimbolikus belső menete, története is, amely nehéz és kényes alakúvá és szerkezetűvé finomítja, mondhatni bonyolítja az események és cselekvések lefolyásának ábrázolását. Azonkívül a Fioretti a legtisztább középkor, nemcsak témafelfogásban, az eseménykialakítás módjában, hanem nyelvben, stílusban, mondatképzésben, azaz az egész kifejezésben. A nyelv még igen érzéki erejű, a jelzőkészlet tipikus, a szemléletben bágyadt az elvonás, de erős a közvetlen, egyenes benyomás tartalma, az igékben vaskos a cselekvés és történés. És e nehéz, konkrét termésnyelv mögött, a kifejeződni nem tudás mélységében csodálatosan gazdag szimbolikusképzelet virágzik, amely a súlyos, testes nyelvanyagot csak a szimbolum hangulati távlatával tudja áthatni.

E sokoldalú nehézség tette szinte lehetetlenné a Fioretti lefordítását. A fordítók ugyanis vagy filológiai, vagy szépirodalmi álláspontra helyezkedtek. Az előbbi esetben feladták a művészi szempontot és a száraz tudós fordítást adták, az utóbbiban pedig vagy elvaskosították, vagy pedig egészen újszerűvé tették a Fiorettit, úgy hogy fordításukban elveszett az, amit Sabatier «parfum franciscain»-nek nevez. Ez volt a sorsa az eddigi magyar Fiorettifordításoknak is. Nem tekintve a kódexekben föl-föltünedező Fioretti-részleteket s a később elvétve megjelent kisebb fordításokat, Erdős René teljes fordítását az eredetitől távol vitte az, hogy benne a fordítót legyőzte a szöveg filológiáján átsikló író, Kaposy Józsefben, ki utána adta ki a Fiorettit magyar nyelven, a tudós elnyomta az írót s ezt nem tudta pótolni a fordítás szókincsének szinte öncélúan kiemelkedő magyarosságra törekvése.

Tormay Cecilia finom tudatossága, művészi könnyedsége s ha még szabad hozzátenni: a fordítást éléménnyé teremtő kegyeletihlete megoldotta a magyar Fioretti kérdését. Bizonyos, hogy

az ő fordítása után a Fioretti fordítása be van fejezve. A könyvön nyoma sincs a fordítás ízének. Egyenetlenségek, fáradt, lankadt részek is teljesen hiányoznak belőle. Mintha csak egy ihlet sodrában készült volna az egész munka. Nagy meglepetés a fordítás nyelvének kellemes, halk archaikuma. A kiváló író ezzel alávetette magát az eredeti szövegnek s így szerencsésen megvédte a könyv történeti időhangulatát. Régiessége azonban ment minden erőltetett régieskedéstől. Egyébként elfinomított, artisztikus stílusművészete itt középkori írói ízlékre emlékeztető alázatossággal szolgálja a szöveg szándékait s csak arra törekszik, hogy a nyelv távoli, ódon patináján, mint valami antik ékszeren az eseményeknek umbriai, régi fénye ragyogjon.

A fordítás megnyugtatja a filológiai igényeket is. A szöveg értelmének megvilágítását sok kimerítő, pontos jegyzet és magyarázat szolgálja.

A Fioretti alázatos, gyermeteg bája és naiv öröme talán különösen hat problémáktól súlyos, de el is gyötört oly sok tudós könyveink között. Nem tudom azonban, hogy nem épen ezért nyúlunk-e feléje akkora vággyal, mi, akiknek az öröm olaja felszáradt a homlokunkon! *Brisits Frigyes.*

Szabó Mária : **Appassionata.** A szerző első regénye *(Felfelé)*, mely a Napkelet Könyvtárban nem régen jelent meg, nagy és kellemes meglepetést keltett a hozzáértők körében. Ime egy új, fiatal író, akinek súlyos mondanivalói vannak, s aki ezeket nem tapogatózva, hanem érett művészettel tudja kifejezni! Igazi tehetség és komoly, értékes munka. Ezt a második regényét az erdélyi Pásztortűz közölte az idén folytatásokban s most kötetben is kiadta. Tárgya, mint az elsőé, egy erőslelkű úrileány harca az élettel és önmagával, csakhogy míg Horváth Ágnes nem hagyja el a földjét s szinte emberfölötti erővel védelmezi, Szentmiklóssy Mártának, az *Appassionata* hősének már nincs védeni valója. Apja gavallérsága s nagybátyja kapzsisága tönkrejuttatta. Fájó szívvel adja el erdélyi ősi házukat s öccsével, Pistával, kit anyja halála óta ő nevelt, a fővárosba költözik, hogy megkeresse a kenyerét. Szerencsére még apja életében iparművészeti iskolát végzett s mint lakástervező akarja fenntartani magát. Volt tanulótársa, Fejér Andor segítségére siet s beszerzi Verának, egy szegény úrileánynak divatszalonjába, ahol ő maga is dolgozik, ruhatervezőnek. A finomlelkű leánynak eleinte küzdenie kell a munkásnők gyűlölködésével, Vera és a rendelők szeszélyeivel, öccse rossz hajlamaival és új életének egyéb kellemetlenségeivel. Erős akarata, türelme és hódító, nemes egyénisége azonban győzedelmeskedik a nehézségeken. Munkásait meghódítja, az üzlet vezetését ő veszi a kezébe, elkényeztetett, de őt bálványozó kis öccsét anyai gonddal neveli. A fárasztó munkától könnyen megmenekülhetne. Gyerekkori játszótársa, a parasztfiúból lett szemorvos, Morvai István szereti és boldog lenne, ha feleségül vehetné, Andor is szerelmes bele, de Márta nem tud szerelem nélkül a házasság nyugodt révébe menekülni és tovább küzd. Ekkor áll be a nagy fordulat életében. Rokonai révén megismerkedik egy estélyen, melyen egy zongoraművész Beethoven Appassionatáját játssza, a gazdag Szécsy Lászlóval, a művészetért rajongó esztétikussal. Szécsy egy évvel ezelőtt megvakult s a leányt eleinte mély részvét, majd heves szerelem vonzza a szerencsétlen fiatalemberhez, ki szintén beleszeret az érdekes és nagyon szép leányba. Pedig nehéz otthagynia önálló, munkás életét s eddigi munkatársait, akik szeretik, de szerelme s az a meggyőződése, hogy Lászlónak nagyobb szüksége van rá, diadalmaskodik minden akadályon: Márta László felesége lesz s vele vidéki birtokára költözik. Férje azonban a vak ember önzésével zsarnokoskodik fölötte. Folyton maga mellett tartja, szellemi közösség helyett érzéki szerelmével narkotizálja s csak nagy nehezen bírható rá, hogy megengedje neki a korábbi fölkelést, hogy Pistával tenniszezzék. A lelkileg elkínzott fiatal asszonyt felüdíti ez a kis lopott szabadság s tenniszezés helyett Andor lakásberendező vállalata számára szobaterveket készít öccse szobájában. László, ki csak a felesége testi szépségét imádja, borzalommal gondol arra, hogy gyermekük legyen s durván tiltakozik még a dolog lehetősége ellen is, pedig Márta már anya. Közben megérkezik Berlinből Morvai, aki látva Márta boldogtalanságát, vállakozik László szemének megoperálására. Ez egy reggel fölfedezi Márta kis csalását s dühösen tépi szét felesége iparművészeti terveit, mire Pistában fölébred a rossz hajlam, s hogy megbüntesse és megkínozza sógorát, azt hazudja

neki, hogy Márta nem szép, az arca szeplős. Lászlón valóságos dühroham tör ki, feleségét nem tűri meg maga mellett s kínos bizonytalanságában nem hisz senkinek. Morvai, hogy véget vessen a tűrhetetlen helyzetnek, megoperálja, de az ideges ember nem tudja kivárni a kötés levételének határidejét, letépi szeméről a kötéleket és íme lát! Látja, hogy Márta szép, sokkalta szebb, mint ahogy elképzelte, tehát nem csalták meg. Látása azonban homályosulni kezd s csakhamar újra megvakul, most már örökre, de ez csodálatosképen nem bántja. Most lát egyszerre a maga lelkébe, látja rút önzését s igazi szerető szelídség és megértés tölti el a lelkét Márta végtelen boldogságára.

A regény, mint látjuk, egy önállóságra törekvő, erős női lélek rajzának indul, aztán egy szerelmes odaadásában teljesen felolvadó nőévé alakul. Az első tökéletesen sikerült s igen megkapó, a második, mintha kissé bizonytalanná válnék: Mártáról nehéz elhinnünk, hogy annyira rabszolgája lesz férjének, Szécsyről pedig még nehezebb, hogy finom, művészlelkű és művelt úriember létére úgy bánjék a feleségével, mint egy háremhölggyel. Meglepetésszerű lelki átalakulása kevéssé valószínű s nem oszlatja el abbeli aggodalmunkat, hogy nem fog-e visszaesni zsarnoki önzésébe. Ez a jellemrajz túlzott, épen úgy, mint első regényében a hősnő anyjáé volt. A szerző, aki mestere a lelki ábrázolásnak, az efféle elrajzolást könnyen elkerülhetné. Az iiyen jellemeket, bármennyire magyarázza is őket a regényíró, mindig hamisaknak és idegenszerűeknek fogjuk érezni. Márta lelkirajza azonban igen finom és pompás részletekben gazdag. Milyen szép: indulása a kiürült ősi házból, vagy ahogy meghódítja a munkásnőket, amikor tavaszi lázban megveszi egy virágárus leánynak minden virágát s felviszi műhelyben görnyedő társainak, vagy amikor meghatottan és gyöngéden visszautasítja Morvai házassági ajánlatát! Külön kell kiemelnünk első találkozását a vak Szécsyvel. Ez az újszerű megfigyelésekben gazdag jelenet, mely két különös lélek egymásra találását adja elő egy hosszú és érdekfeszítő dialógusban, talán legművészibb része a regénynek. Csak néhány szépségre mutathatunk rá, de a szándékosan részletező tartalmi vázlat bizonyára még többet sejtet a hozzáértő regényolvasóval.

Szabó Mária értékes könyve első munkájához méltó folytatás, melyre örömmel hívjuk fel szépirodalmunk minden komoly és kényes ízlésű barátjának figyelmét. *Szinnyei Ferenc.*

Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései. Fordította Bartoniek Emma. (A Napkelet Könyvtára, 12. sz.) A nemzet sorsára kiható, történeti nagy katasztrófák okainak, illetőleg a megelőző állapotoknak megismerése rendszerint gyászos tanulsággal jár. Politikai hibák, pártviszályok, egyesek és egész osztályok bűnei és mulasztásai szokták előkészíteni a sorsdöntő csapásokat. Igy volt ez a mohácsi gyászos csatavesztés előtt is. A négyszázados évforduló ujra ráterelte a figyelmet azokra a szomorú viszonyokra, amelyek közt ez a csapás hazánkat érte és amelyek a katasztrofális vereséget előidézték. A mohácsi vész korának szomorú viszonyait alig világíthatja meg valami jobban, mint azok a jelentések, amelyeket Burgio Antal pápai nuncius 1525 és 1526 folyamán intézett hazánkból Sadoleto pápai titkárhoz. A török elleni védekezést szívén viselő VI. Hadrián pápa, majd ennek utóda, VII. Kelemen Vio Tamás bíborost, utána pedig Campeggio Lőrincet küldte követül Magyarországnak a nagy küzdelemre való felkészítésére. Ezek mellett működött Burgio nuncius, aki 1523 közepe óta csaknem állandóan hazánkban tartózkodott és tőle telhetőleg igyekezett a nehéz feladatnak megfelelni. Mindent látva és mindenről értesülve küldte jelentéseit Rómába.

Ezek a jelentések, amelyek az eredeti olasz nyelven a Monumenta Vaticana c. kiadványsorozatban (1884) jelentek meg, igen nagybecsűek hazánk akkori szomorú viszonyainak megismerése szempontjából. Már Fraknói felhasználta őket «Magyarország a mohácsi vész előtt» című munkájában. A Napkelet Könyvtára most magyar fordításban tette mindenki számára hozzáférhetővé Burgio jelentéseit.

A nuncius felfogása, amely ezekben a jelentésekben tükröződik, itt-ott kétségtelenül szubjektív színezetű, amint ez nem is lehet másként. De a kép, melyet jelentéseiből hazánk akkori állapotáról nyerünk, mégis szomorúan hű. Burgio jól látta a helyzetet. 1525 ápr. 13-i jelentésében mily lesújtóan találóan írja: «Az emberek itt annyira gyűlölik egymást, hogy nyugodtan elmondhatom: azalatt a két év alatt,

amióta itt vagyok Budán, igaz barátokat még nem láttam a magyar király udvarában». S ugyanakkor: «Az országgyűlésen mindenki arról beszél, amiről jólesik, össze-vissza, minden rend nélkül». A pártoknak egymás ellen alakított szövetkezései, az igazságszolgáltatás hibái, a tekintély hiánya, az önzés, a sok szó — kevés tett, a király tehetetlensége plasztikusan tűnnek ki a jelentésekből. Ezeket ismerve, Burgio tisztában volt azzal, hogy — mint 1526 január 18-án írja — ez az ország nem képes magát megvédeni, hanem ki van szolgáltatva az ellenség kegyelmének és úgy fog kikerülni a háborúból, ahogyan az ellenségnek tetszik. Az utolsó napok fellobbanó lelkesedése ugyan mintha a nunciusba is némi bizakodást öntött volna; de, sajnos, ez a reménykedés hiú volt.

Burgio jelentéseihez függelékül Brodarics kancellár csataleírásának, Szerémi György munkájából a Lajos király haláláról szóló fantasztikus mendemondának, Sárffy győri várparancsnok Lajos király holtteste megtalálásáról szóló levelének, II. Lajos Batthyány F. horvát bánhoz a mohácsi ütközet előtt írt leveleinek, Sperfogel lőcsei bíró naplója részletének és a pápai konzisztórium 1526 szeptember 19-i ülése jegyzőkönyvének fordítása van mellékelve a kiadványban.

A fordítás, amelyet magyarázó jegyzetek kísérnek, jó s a jelentések olvasását szomorúan élvezetessé teszi. *y.*

Révész Imre élete. A debreceni ref. egyház szép kiadványban rótta le kegyeletes háláját egykori nagynevű lelkipásztora, Révész Imre (1826—1881.) iránt: születésének százéves fordulójára megíratta életrajzát.

A tíz fejezetre oszló, három képpel díszített terjedelmes mű általában hű képet ad a magyarországi protestáns egyház néhai vezető alakjának küzdelmes tevékenységéről s nagy tárgyilagossággal fejtegeti Révész érdemeit tudományos, politikai és egyházi téren. A mai nemzedék szempontjából nem fölösleges megemlíteni, hogy Révész hangoztatta először egy protestáns irodalmi társulat felállításának és a magyar protestáns egyháztörténelem megírásának fontosságát; az előmunkálatok is tőle valók. Másfelől annak idején főkép az a bátor kitartása keltett feltűnést, mellyel az önkényuralom korában a protestánsokra sérelmes rendelet visszavonása érdekében harcolt. Mint egyházi szónok, korának egyik legtartalmasabb igehirdetője volt. Prédikációin s nagyszámú kisebb dolgozatain kívül becsesek azok a monografiák (Erdősi János, Dévai Biró Mátyás, Kálvin élete stb.), melyekben tudós felkészültséggel a protestantizmus egy-egy kiválóságának jelentőségét állapította meg.

A mű borítékán a szerző nincs megnevezve. Csak az utószó árulja el a könyv keletkezésének azt az érdekes mozzanatát, hogy írója az életrajz hősének unokája, Révész Imre, az ismertnevű történetíró s debreceni ref. lelkész. A vérségi kapocs nem tette elfogulttá a szerzőt. Derék munkája annak bizonysága, hogy tapintattal a kegyelet s a tudomány érdeke szépen összeegyeztethető. *A. B.*

Pais Dezső Magyar Anonymusa. Egész középkori történetírásunknak kétségtelenül legnépszerűbb, legismertebb alakja Béla király jegyzője, az egyetlen e kori történetírónk, kinek szobrot állítottunk, s a latinul írók közül az elsők egyike, kinek művét magyarra lefordították. Úgy hisszük, népszerűségének legfőbb oka, hogy az ő munkája az egyetlen kerek és összefüggő elbeszélése a magyarság honfoglalásának, a magyar nemzet élete egyik legnagyobb fontosságú mozzanatának. Pedig Anonymus munkája, a Gesta Hungarorum, nem is olyan régóta ismeretes. A másik ránk maradt árpádkori magyar történelem, a Szent László korában készült Gesta, s XII. századi folytatásai, előbb a még szintén Árpádkori Kézai Simon mester, majd a Nagy Lajos-kori Kálti Márkus, végül a mátyáskori Thuróczi János és az olasz Bonfini közvetítésével és részben átdolgozásában állandóan közkézen forogtak, s amikortól kezdve nyomon követhetjük azt, hogy a magyarság mennyit ismert multjából, attól kezdve mindig ez a Szent László idejében kezdett s II. Ulászlóig folytatott történelem volt a magyarság történelmi ismereteinek legfőbb, a honfoglalásra pedig egyetlen forrása.

Igy volt ez 1746-ig, Anonymus «Gesta Hungarorum»-a felfedezése és kiadásáig. Egyáltalán nem véletlenség, hogy épen a XVIII. század derekán fedezték fel a bécsi udvari (ma nemzeti) könyvtárban őrzött, addig csak a könyvtár katalógusaiból ismert kéziratot. Méltán nevezhették a XVIII. századot a magyar tudományosság, elsősorban a tör-

ténetkutatás aranykorszakának. Az Anonymus-kódex publikálása is annak a rendszeres történeti forráskutató és a történeti adatokat összegyűjtő munkásságnak volt természetes következménye, mely a XVIII. század elején a Jézus-társaság kezdésére és példájára országszerte megindult. Bél Mátyás, a pozsonyi evangelikus lyceum rektora, magyarázta elsőnek a Schwandtner-féle monumentális kiadványban először megjelent Anonymust. A mű mindjárt első megjelenésekor óriási hatást keltett az egész magyar történettudományban, sőt rövidesen az akkor még latinul olvasó művelt nagyközönségünkben is, melyhez a Jézus-társaság népszerűsítő kiadványaiban jutott el.

Az alig 180 év óta ismeretes «Anonymus» ez alatt a 180 év alatt a legheves ebb viták tárgya volt s róla a legszélsőségesebb nézetek, a legellentmondóbb vélemények alakultak ki. A szerző kiléte és kora, munkájának hitelessége körüli százados irodalom valóságos szemléltető példája a magyar történeti forráskutatás és forráskritika fejlődésének, usque in praesentem diem, egész a mai napig, hogy a régi magyar históriairót idézzem.

Nem lehet célunk e helyütt ezt a vitát, vagy az Anonymus-kérdés mai állását még csak nagy vonásaiban is ismertetni, itt csak röviden utalunk arra, amit a mostan megjelent Anonymus fordítója és kommentálója, Pais Dezső az Anonymus-kutatás mai tudományos eredményeit összefoglalva könyve bevezetésében megállapít. Pais, igen helyesen, nem állít fel új theoriákat, hanem a mű forrásértékét, műfaját, jelentőségét Hóman Bálint eredményei, a szerző személyét és korát pedig főkép Jakubovich Emil legújabb kutatásai alapján állapítja meg. Hiszen kiadványa kereteit messze túlhaladta volna, ha mást ad az eddigi ismeretek világos összefoglalásánál. Ami azonban az ő egyéni, a legapróbb részleteket szem elől nem tévesztő, sokszor úttörő munkája, az a mű bámulatos jegyzetapparátusa, mely tárgyi, legfőkép azonban nyelvészeti magyarázatokkal világítja s eleveníti meg ezt a régi históriát. S valóban, az etymologizáló Anonymusnak, aki a *maga korában* bizonyára olyan kiváló nyelvtudós is volt, mint amilyen kiváló történettudós: ennek a névmagyarázó írónak munkája, leszámítva Sándor István és Endlicher több mint százéves magyarázatait, most kerül először a magyar közönség kezébe megfelelő nyelvészeti kommentárok kíséretében. Szakembert s közönséget bizonyára egyaránt érdekelte volna, ha a nyelvi magyarázatokon kívül több tárgyi, történelmi magyarázatot kapott volna, ez azonban túlságosan hosszadalmassá s talán áttekinthetetlenné, nehézkessé is tette volna ezt a kiadványt.

Magyarra még a XVIII. század végén lefordították Anonymus munkáját, az e századi ismételt latin kiadásokat két magyar Gesta Hungarorum is követte, Letenyei János (1790) és Mándy István (1792) tollából. Ez a két magyar fordítás nagyban hozzájárult — az immár magyar nyelven is művelni kezdett s Anonymust felhasználó történettudományi munkák mellett — a Gesta Hungarorum mind szélesebb és szélesebb rétegben való elterjedéséhez. E magyar fordítások s e magyar nyelvű történelmek voltak forrásai a századelejei szépirodalmi műveknek, melyek a honfoglalás történetéből merítették tárgyukat, s melyek Árpád személyét éneklik meg. Akkor még érdeklődött a művelt magyar közönség nemzeti multja iránt, sőt az elnyomatás idején, a mult század közepén is a nagy közönség történelmi érdeklődése kielégítésére fordította le immár harmadszor Szabó Károly Anonymus művét (1860). De a Szabó-féle fordítás újabb kiadásai közül a Fejérpataky javításaival megjelent 1892-iki inkább tudományos célokat szolgál, míg a Magyar Könyvtárban napvilágot látott kiadás inkább iskolai célokra készült.

Szabó Károly úgy kívánta Anonymus eredeti stílusát híven visszaadni, hogy a saját korabeli magyar nyelvet régieskedő alakba öntötte. Pedig azzal, hogy nem az 1860 körüli, hanem félszázaddal, vagy akár egy századdal régebbi stílusban adja elő Anonymus írását, még mindig nagyon távol esik az Anonymus-kori magyar nyelvtől. Ha következetes akart volna lenni, úgy körülbelül a Halotti Beszéd nyelvén, sőt ennél (Jakubovich szerint) valamivel régebbi magyar nyelven kellett volna a Gesta Hungarorumot megszólaltatnia!! Hogy az ilyen fordítást a közönség tisztelettel félre tette volna, az igen természetes.

Tökéletesen fogta fel Pais feladatát, midőn fordításában — az első XX. századi Anonymus fordításban — nem mai nyelvünk többé-kevésbbé természetellenes és modoros archaizálásával próbálkozott meg, hanem az

eredeti latin szöveg értelmét adja vissza, kimondhatjuk, hajszálpontossággal, ahogy az csak tökéletes tárgyismeret alapján lehetséges.

Bár a fordító itt-ott elsimítja Anonymus rendkívül jellemző anachronismusait (mint például a kievi csata előtt Álmossal elmondatott beszédben a híres: «*philosophus* quidam dixit» kitétel kissé elmosódik az: «ahogy egy bölcs mondja» átültetésben), általában véve — s ezt különösen a régi alkotmányunk emlékeit fenntartó részekre akarjuk kiemelni — szinte az eredetit pótló hűséggel adja vissza Anonymus gondolatait.

S e józan magyar stílus kitünően tükrözi vissza Anonymus latin stílusának jellemét. Anonymus, *P. mester*, nem volt az a stílusművész, mint közel egykorú elődje, az első magyar ránk maradt történelem szerzője: Szent László udvari papja. Bár históriáik műfaja – a francia földön virágzó regényes gesta-forma ugyanaz, bár a két szerző műveltsége is ugyanabból a talajból — a francia műveltségből — fakadt, bár kompozíció, előadás és jellemzés dolgában vetekszenek egymással, mégis mélyreható különbség választja el őket életfelfogásukban, történetszemléletükben. Mindkettejük előadásának központjában egy-egy hős élete s tettei állanak — mint ezt munkájuk műfaja: dinasztikus érdekű hőstörténet, «gesta» (=valakinek cselekedetei) magával hozza. De míg a Szent László udvarában élt pap hőse a keresztény uralkodói eszményt megtestesítő, a jog, béke és igazság uralmát megvalósító kegyes Szent László király, addig Anonymusé, *P. mesteré*, «a lovagkori irodalom remekeiben megénekelt harcos», a «pogány foglaló hősök, Árpád és vitézei» (Hóman). S e mélyreható különbség megvan a két író stílusában is. A Szent László-kori író színes képei változatos, finoman árnyékoló hasonlatai, az egész munka szelleméből fakadó emelkedettebb, bibliai idézetekkel átszőtt stílusa (bár itt-ott például csataleírásoknál használ nyersebb kifejezéseket, hasonlatokat is) valóságos formulás-könyvvé tette munkáját későbbi átdolgozói számára. Hogy mást ne említsünk, például Kálti Márkus, Nagy Lajos király levéltárának őrzője, a Bécsi Képes Krónika szerzője, annak a kegyetlen pusztításnak leírásához, melyet az áruló Bazarád oláh vajda Károly Róbert seregében véghez vitt, a több mint harmadfélszázaddal régebbi Szent László-kori gestából · Géza és László hercegeknek Salamon király fölött nyert véres vác—monyoródi győzelme leírásából kölcsönzött több jellemző kitételt!! Hatott ugyan e XI. századi író Anonymus stílusára is, de ez a hatás alig egy-két frázis átvételére szorítkozik. Anonymus latin stílusa sokkal egyszerűbb, bár olykor elég erőteljes, de Szent László-kori elődjéével szemben mégis csak szegényes, prózai, mondatszerkesztése olykor pongyola. Magyarra fordítójának természetesen ezt a pongyolaságot el kellett tüntetnie a helyes értelem kedvéért, de keresetlen, csak az értelem helyes visszaadására törekvő nyelve adta vissza — véleményünk szerint — a leghívebben Anonymus latinságának egyéni zamatját.

Ez a kiadvány egyaránt díszére válik a tudós fordító és kommentáló nyelvtudományi munkásságának és a «Napkelet könyvtára» sorozatának s a legfrissebb «magyar Anonymus»-ban minden kvalitás megvan ahhoz, hogy olvasóközönségünket meghódítsa.

Bartoniek Emma.

Szomory Dezső: A mennyei küldönc. (Novellák.) Szomory a világ beteg részét szereti festeni. Vonzódik a különlegeshez, szertelenhez, misztikumhoz s mindenhez, ami — aberráció. «Hölgyei» — e szó mellékzöngéje jól jellemzi női alakjait — érzékek rabjai, hiszterikák, kiknek hivatása abban áll, hogy poklai legyenek a férfinak (Szalánczy Marietta, Emlékkönyv stb.) s hűséggel csak egy dologhoz ragaszkodjanak: a hűtlenséghez. A körülök szövődő témákat az iró bizonyos szentimentális peszszimizmus hangján, néha a világba bámészan néző ifjú meglepődésével mondja el s úgy látszik, előadásának raffinált naivsága — valójában szatirikus éle — okozza, hogy vannak irodalmi ínyencek, kik pikáns csemegét találnak novelláiban. Férfialakjai sem különbek a nőknél. (Mózsi, Boldogító Kranz bácsi, Éjjel a Himaláján.) Romantikus ködbe vázolt crétinek, kik úgy látszik, már születésök előtt, az iró képzeletében degenerálódtak. Tulajdonképen a mult századvég dekadens légkörében születtek (milyen rég volt!) s azóta kétszer haltak meg: először az életben, másodszor az irodalomban.

Amilyen érzékiek s mégis érzékentúliak (mert irreálisak) Szomory alakjai, oly buja és beteg a nyelve és stílusa is.

A nyelv törvényeinek egyszerűen fitytyet hány. Minden író tudja, hogy a mondatszerkesztésre az egyszavas mondattól a körmondatig bizonyos szabályokhoz kötött, de igen változatos skála áll rendelkezésére. Minden *magyar* író tudja azt is, hogy magában a mondatban szintén határozott dallam van, melyet a hangsúly, szórend, vonzat törvényei modulálnak. Az újabb stílhatásokra törekvő modern irodalom ezért nem is a mondatok belső szerkezetének felforgatásában kereste az újszerű stílhatás elemeit — a nyelv szelleme ellen nem véthet, akinek oltára a nyelv —, hanem új trópusok feltalálásában.

Szomory a mondat belső rendjét dulja fel. Idegen szellemű szerkesztéssel a mondatok oly szórendi skáláját alkotja meg, melyen valami germán dallammal kevert jiddis kharivári érzik. Torz inverziói ép nyelvérzékre nézve valósággal fülsértők.

Érdekes, hogy egyik novellájában «nagy író úriember»-nek nevezi magát s egy másikban «a legbrilliánsabb irodalmi zenész»-ről beszél, akin persze szintén önmagát érti. Hallgassuk meg műsorának egyik fugáját: «... Johannát újabb kínok gyötörték. Mélyen lehajtva fejét a szemek merev kidülledésével s a száját kitárva, mint egy kaput, a hányási ingernek és izgalomnak olyan baljóslatú hangjait, bégetéseit, triolláit, tremolláit, hörgéseit és csuklásait hallatta megint, hosszan kitartó orgonapontokban, hogy az egész templomi társaságot, az összes gyomrokat és emésztőkészülékeket valami szuggesztív és ellenállhatatlan ragály formájában hasonló rosszullét fogta el. Az általános és kollektív böffentéseknek olyan kórusa támadt, a gyakori magánszólamoknak egyéni kiválóság szerint, színezés és hangszerelés szerint való mélybe és magasba szökésével, hogy Izrael legdúsabb akkordjait fölülmulta Jeruzsalem szombati ebédjein» stb. Egy másik buffoneria: «Fiatal lelke, micsoda éles kitörésekben! az átkok egész katedrálisát röpítette az égnek, a merész szavak ívelésével, a zengő düh harangzúgásával, elveszve a térben! A fecskék megriadva féloldalt fordultak ilyenkor, a röpülésük vad eleganciájában. A házigalambok pedig messze elcsattogták fehér szárnyak lapátforgását. És mindez borzasztó volt».

Ez hát az irodalmi *zene!* Hol keressük azonban az *író*úriembert? *X.*

Oláh György: Görögtűz. Regény. A Napkelet könyvtára. Budapest, 1926. *Oláh György* kis regénye, melyet inkább hosszabb lélekzetű novellának nevezhetünk, a kommunizmus utáni időben játszik. Egy huszonnégyesztendős főhadnagyocska körül forog a cselekmény. Ez a fiatalember, Barcza István parancsnok úr, épen a fővárosba igyekszik csapatával, ahová valóságos fővezéri álmok vonzzák, mikor egy kisváros lakosai maguknál marasztalják, hogy «rendet csináljon.» Barcza a küldöttség fejében egykori harctéri bajtársára ismer s enged a kérésnek. Ezzel aztán igen mozgalmas élet kezdődik a vidéki fészekben. Korlátlan hatalom lesz osztályrésze a katonáknak, elsősorban a fiatal parancsnoknak, aki egész véletlenül cseppen bele e nagy hatalomba. Hercegi kastély a lakása, tejbe-vajba fürdik s ideig-óráig mindennemű vidéki kiskirályok fölébe kerekedik. Persze méltóságán, tehetségén felül emelkedik, jobban mondva a helyzet emeli őt oly magasra, hogy a végén saját maga ijed meg tőle. Amíg idáig jut, sok furcsaság történik vele. Nem holmi véres reakciónak vagyunk tanui, hanem életerős s a lövészárkokból cézári pózban hazatért civil-lenéző katonák féktelen jókedvének és hancurozásának. Barcza parancsnok úr s néhány benfentese oly önhitten s komoly meggyőződéssel sütögetik egy izgalmakban kimerült vidék társadalmában a képzelt nagy tettek görögtűzrakétáit, mintha valóban éles töltéssel lövöldöznének s ha tesznek, beszélnek, mindig úgy csinálják, mintha az egész ország hallaná s bölcs Anonymusok jegyeznék föl tetteiket.

A parancsnok úr természetesen messze túlemelkedik valamennyi társán tettvágyban, önbizalomban. Eleinte csak uralkodási vágyát érzi magában: az első gyűlés kezdetén még azt sem tudja, miről van szó, mit kell mondania, csak kivételes helyzetét élvezi, melyből, ha akarná sem menekülhetne egy darabig. Hanem hamarosan belemelegszik, igen erélyesen oszlatja szét a szegény civilgyűlést, belejön a sablonos szónoklatokba s ha nem tesz is érdemlegeset, nem igen árt senkinek. Megregulázza a város vezetőségét, odamondogat a szolgabiráknak, sőt a makrancos főjegyző urat le is tartóztatja. De hát mindebből senkinek sem lesz baja, még a főjegyző úrnak sem. Mihelyt kitudódik Barcza mindenhatósága, ő az első ember a bálban: szép

fiú, elsőrangú táncos, asszonyok és leányok ideálja. Egy kis leány halálosan belébolondul, hanem hát Barcza István parancsnok urat már másfelé fűzik gyengéd szálak. Hatalom és szerelem teljében ébren álmodva éli a felséges szabadság napjait (egy kiránduláson méltóságos fővezér úrnak titulálják), nem csoda, ha kicsit szégyenli és faképnél hagyja látogatására jött szürke édesanyját. De a pünkösdi királyság nem sokáig tart. Az átmeneti idők kezdenek elmulni, az emberek hiszékenysége fogy, a bankok elzárkóznak, a pénzforrás kimerül, Barcza alatt ingadozik a talaj. Baklövései után, melyek ugyancsak megviselik, lemond parancsnokságáról, mérhetetlen felszabadítói álmairól s önként, boldogan bújik az ismeretlenség homálya mögé.

Oláh György kis regénye elejétől végig érdekes munka. Az író nem rokonszenvezik egyik alakjával sem, nem dicséri és nem gáncsolja őket. Jó szemű író, aki sok apró-cseprő jellegzetes dolgot észrevesz s biztos kézzel, szinte hűvös fölénnyel rajzol. A könyv minden szaván az átéltség melege és őszintesége érzik. Talán ezért is halad oly gyors tempóban a cselekmény s emberei is ezért oly valószínűek. Impreszszionista módon vázol, sohasem fest, legfeljebb apró színfoltokat dobál palettájára, bizonyos művészi hanyagsággal, melyet valójában éber öntudat sugalmaz. Széles leírások helyett inkább a mozgalmasságra van gondja s elbeszélése úgy siet, mint valami kristálytiszta hegyi patak. Alakjai, ha csak egy-két vonással rajzolja is meg őket, élnek. Csupa ötlet a könyv, a szellemesség állandó foszforeszkálását érezzük s minden fejezet hoz valami új, élesen megfigyelt helyzetet.

Oláh György egy egész kis vidéki társadalom képét fogta össze, szűk keretek közé, végig lebilincselő előadásban. Tudtunkkal ez az első nagyobb munkája. Manapság bizonyára kevés fiatal írónk jelentkezik ily biztos öntudattal és rokonszenves tehetséggel.

Vajthó László.

Erdélyi emlékkönyvek. (Nagyenyedi. Album. 1926. Szerkeszti **dr. Lukinich Imre.** Budapest. — **Öreg diák visszanéz.** Szerkeszti **dr. György Lajos.** Minerva, Kolozsvár, 1926. — **Ó, kedves Kolozsvár.** Irta: **Nagy Péter.** Voggenreiter Verlag, Berlin, 1926.) Az erdélyi magyar kultúréletnek az elszakadás óta jellemző törekvése, hogy bizonytalan, küzdelmes sorsát bele kívánja horgonyozni az erdélyi magyar multba. Pályázatot hirdet Erdély történelmének megírására, történelmi novellákra. Egymásután jelennek meg a történelmi regények és líráját is áthatja a magyar mult kisértő szelleme. Ez nem a német romantikusok nosztalgiája a történeti idők homálya után, hanem a Vörösmartyak multon okuló, multra építő, de a jövőbe néző pozitív alkotása.

Az előttünk fekvő három könyv három különböző országban jelent meg, de mind a három egységes célt szolgál: megrögzíteni az erdélyi magyar kultúrélet egy-egy omladozó bástyájának képét, hogy abból erőt merítsen a jelen és a jövő nemzedék a további nehéz harcra. A Nagyenyedi Album, melynek nagyvonalú összeállítása a szerkesztő Lukinich Imre szakavatott kezét dicséri, eredetileg a nagyenyedi Bethlen Gábor-kollégium 300 éves jubileumának alkalmából készült, ámde ennek az alkalomszerűségnek kereteit messze túllépve széles távlatokat nyujt az egyetemes erdélyi magyar kultúrélet multjába. A nagyenyedi kollégium évszázadokon át egyik legfontosabb központja volt a magyar művelődésnek. Itt tanítottak — hogy csak a leghíresebbeket említsük — Geleji Katona István, Apáczai Csere János, Pápai Páriz Ferenc, Szász Károly, Zeyk Miklós, a külföldiek közül Alsted, Bisterfeld, Opitz, Piscator. Itt tanultak Salamon Ferenc, Barabás Miklós, Kőrösi Csoma Sándor, Kemény Zsigmond báró, Bolyai Farkas és még sokan mások, akik a magyar névnek a magyar határokon túl is dicsőséget szereztek. És ha a kollégium történetében olvassuk, hogy hiába dulták fel 1704-ben a császári csapatok, hiába égették le porig 1849-ben a vad oláh bandák, a kollégium mindig újra és újra felépült, akkor megerősödik bennünk a hit, hogy most is hiába rabolták el az oláhok összes birtokait, melyeknek jövedelmeiből századokon át ingyen nevelte fel a székely intelligenciát, hiába sanyargatják kicsinyes, gyülölködő iskolai rendeletekkel, a nagyenyedi kollégium él és élni fog. Ez a hit — mely egyúttal teremtő akarat — hatja át az albumnak, ha szóval nincs is kifejezve, minden egyes tanulmányát. Ravasz László az éveken át annyit vitatott erdélyi lélekről értekezik. Nála nagyobb jogosultsággal és több tudással ezt senki sem teheti. Különösen érde-

kes, amit a székelység szerepéről ír a magyar intelligens középosztály kialakításában. Összefoglaló tanulmánya méltóképen vezeti be az albumot és emeli ki annak jelentőségét. — Imre Sándor értékes gondolatokat ad az erdélyi szellemről, mely évszázadokon át mindig védelmi szerepet játszott. Szádeczky-Kardoss Lajos Erdély politikai jelentőségéről ír, Budav Árpád pedig Erdély művészetének történetéről ír, kiterjeszkedve az erdélyi iparművészetre is. Lukinich Imre a Bethlen-fiúk külföldi iskolázásáról közöl érdekes adatokat. Szász Károly püspöknek eddig kiadatlan naplójegyzetei betekintést engednek a nagyenyedi diákéletbe. A következő tanulmányok kizárólag a nagyenyedi kollégiummal foglalkoznak, annak történetével, tanáraival, jóltevőivel. A könyvet számos kép díszíti, melyek elénk idézik a kollégium épületét különböző korokban, híres tanárait és tanítványait. Zsinka Ferenc közli Bethlen által adományozott papi nemesi levelet. Az album művészi kiállítása méltó keret az általa képviselt nagy célhoz : s ez a Bethlen-kollégium további fennmaradásának biztosítása.

Jubileumi alkalomból született meg dr. György Lajos könyve is : Öreg diák visszanéz. Százötvenéves évfordulóját ünnepli a kolozsvári piarista gimnázium, az erdélyi magyar kultúréletnek egy másik letéteményese. Amint a nagyenyedi kollégium soha nem a kizárólagos felekezeti, hanem az egyetemes magyar művelődést szolgálta (jellemző, hogy albumát egy katholikus tudós szerkesztette), úgy a piarista gimnázium kapui is nyitva álltak az ifjúság számára, akármelyik felekezetből vagy nemzetiségből származtak is. Ez az emlékkönyv kisebb igényű, mint a nagyenyedi album, inkább kidomborodik benne az alkalomszerűség jellege, de bevezető tanulmányai, melyek a piarista-rend s a gimnázium történetét írják meg és a gimnázium nagynevű tanárait, tanítványait vonultatják fel előttünk, széles területét ölelik fel az erdélyi magyar kultúréletnek. A tanítványok névsorában ott találjuk báró Apor Pétert, Mikes Kelement, Cserey Farkast, Jósika Miklós bárót, Petelei Istvánt, a még élő nagyokról nem is szólva. Némi keserűséggel olvassuk, hogy ez az intézet látta el szellemi fegyverekkel az oláh kultúra legnagyobb nevű munkásait és a hétéves kultúrális elnyomással szemben vajmi csekély elégtétel, hogy a későbbi közlemények során épen egy oláh író állapítja ezt meg hálás szívvel. A könyv második része az egykori diákokat szólaltatja meg, báró Apor Pétertől kezdve a legifjabbakig, akik még az egyetem padjain ülnek. Mint mozaikdarabkákból rakódik össze ezekből a «hálavirágokból» a kolozsvári piarista gimnázium életének a képe. Falai között a magyar kultúra rajongó szeretete harmonikusan megfért a felekezeti és nemzetiségi türelemmel. Mementó ez a könyv is számunkra. Bárcsak az oláhok számára is az volna ! György Lajos érdemes munkát végzett és talán nem véletlen, hogy épen ő, a piarista gimnázium neveltje, aki mint a Pásztortűz és az Erdélyi Irodalmi Szemle szerkesztője az erdélyi magyar szellemi életnek egyik legmunkásabb vezetője, épen ő az, aki folyóiratjaiban Erdély nemzetiségi kultúráinak összhangba hozásán fáradozik. Ennek a törekvésének gyümölcse a Pásztortűz szász száma és az a kis tanulmánya, melyet német nyelven az erdélyi magyarok szellemi életéről írt. (Megjelent a Klingsor című szász folyóiratban és külön kiadásban is.)

Nagy Péter könyve (Ó, kedves Kolozsvár) tulajdonképen nem emlékkönyv, mégis idetartozónak érezzük. A szerző végigkalauzol bennünket Kolozsvár zeg-zúgos utcáin, szeretettel időz el minden háznál, szobornál, emlékműnél, melyet évszázadokon át magyar kéz alkotott. Mindegyikről tud valami történetet és ezekből a történetekből kialakul a magyar Kolozsvár képe. A könyv Kolozsvár emlékkönyve. Most, amikor az elszakított városokban, a magyar kultúra százados gócpontjaiban lázas sietséggel folyik az elcsehesítés és elolához, amikor az új urak a legbarbárabb eszközökben sem válogatnak, hogy eltöröljék Kassa, Pozsony, Kolozsvár és mind a többi magyar város magyar jellegét, amikor művészi szobrokat ekrazittal robbantanak fel, házakat átépítenek, emléktáblákat levernek, az ilyen könyv megbecsülhetetlen érték. Általa emlékezünk és általa ismeri meg az új nemzedék a multat. Amint Reményik Sándor írja költői előszavában (ez a könyv) : élő zengő emlékkövet, muzsikáló szobrot állít egy városnak. Ezt a követ keserű és fáradt szívvel sírkőnek is kifaraghatta volna mestere. Mégis úgy faragta, hogy győzedelmi jel, istenszobrot hordozó obeliszk lett be-

lőle. Ismerősöknek és barátoknak boldog magukra-ismerés, idegeneknek is megható sejtelem, közömbösöknek is titokzatos szimbolum . . . Nagy Péter megértő, művészi munkatársra talált Tóth Istvánban, akinek tollrajzai Kolozsvár egy-egy műemlékét örökítik meg. Akárhány elpusztult már ezek közül és az új nemzedék majd már csak Tóth István finom rajzaiból ismerheti meg őket. A berlini Voggenreiter Verlag magyar osztálya izléses köntösben adta ki a könyvet, melyet remélhetőleg csakhamar követni fognak a többi elszakított magyar városoknak emlékkönyvei. *r—l.*

Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. *I. kötet.* A szerző néhány kiszemelt darabot adott ki csaknem harminc év alatt írt nyelvészeti dolgozataiból. A mi tudományos irodalmunkban csak kivételesen szokott megtörténni, hogy valaki összegyüjtve kiadja szakfolyóiratokban megjelent tanulmányait. Erdélyi Lajos munkája, előszava szerint, főiskolai hallgatóinak és a nyelvtudományi kérdések iránt érdeklődőknek akart segédkönyvet adni. Az is volt egyúttal a célja, hogy tankönyveink szerzői az ő értekezéseiben tárgyalt kérdések körül mutatkozó tévedéseket munkája alapján helyesbíthessék.

A nyelvtudománynak két területéről vett problémákkal foglalkoznak ezek a dolgozatok. Az egyik csoportban mondattani kérdéseket találunk, mint az ú. n. összevont mondatnak és a kihagyásos mondatnak a magyarázatát, továbbá a ráértésnek és az értelem szerint való egyeztetésnek a fejtegetését. A másik csoportnak a népnyelv a tárgya. Egy a népnyelv tanulmányozásának fontosságáról szóló alkalmi előadáson kívül a háromszéki nyelvjárás felosztásáról, ugyane nyelvjárás igealakjainak használatáról, azonkívül a brassómegyei, a háromszéki és a gyimesi csángók eredetéről írott értekezéseket olvashatunk itt. Van még a kötetben egy, az eddigi kutatásokat jól összefoglaló tanulmány a Gyulafehérvári Glosszákról — XIV. századi művelődésünknek és nyelvünknek ezen becses emlékét feltüntető újabb fényképi másolattal. A szerző újabb érvekkel igyekszik régi véleményét megtámogatni e szövegek verses jellegét illetőleg.

A tárgyalt kérdések némelyikéről van a szerzőnek alaposabb és részletesebb tanulmánya is, mint amelyet ebbe a kötetbe fölvett. Bár jó szolgálatot tehetnek a szakembernek, ha épen ilyen kérdésekkel foglalkozik, ezek az összegyüjtött értekezések is — különösen a bennük foglalt bőséges bibliographia — mégsem teszik nélkülözhetővé a szerző eredeti dolgozatait, mert ebben a kötetben részint rövidített, részint pedig változtatott formában vannak közölve. *N. I.*

Lagerlöf: Krisztus-legendák. Kevés modern íróban van meg a hajlam és bátorság arra, hogy vallásos tárgyhoz nyuljon. Az ilyen téma már számos próbálkozásnak lett zátonya. Nem elég az íráskészség, mesterkedő fölény hangulatban és technikában; szárnyaló lendület, mélyreható szemlélődés, szeretet és mélységes hit szükséges, hogy ily tárgy — még nagy író egyéniségén keresztül is — méltó formában és keretben nyerhessen kifejeződést. Lagerlöfben mindez megvan; anyagát a Krisztust megéreztető s körüllebegő végtelenség távlatával s a tájszínezet és — hangulat elevenítő varázsával állítja elénk.

Markáns pillanatfelvételek és éles tablók révén végigéljük Krisztus élete főbb mozzanatait; érezzük a sivatag fojtó levegőjét, a szent éj mozdulattalan némaságát. Az isten-gyermek és isten-ember egyedülvaló nagyságának fokmérője mindig környezete, környezetén nyilvánuló hatása. Ennek a hatásbemutatásnak egyik legszebb példája a gyermekgyűlölő, zord legionárius lelki átformálódása. Lagerlöf művészete itt legérettebb teljességében ragyog.

Színei nem élesek, de látása éles; emlékeztet Aranyéra: igazi ereje az elhatározott forma, nem pedig a színvalőr. És mégis a csodák színes, mesébeillő világában élünk s mindent természetesnek találunk.

A fordítás Leffler Béla avatott, költői munkája. *Árvay János.*

Testőrszerelmek. Darnay Kálmán, a dunántúli magyarság multjának érdemes kutatója, számos régi lelet meg emlék feltárója és megőrzője, «Testőrszerelmek» címen egy igen érdekes könyvet adott ki. Műve előbb egyik napilapunk hasábjain jelent meg folytatásokban, s benne zamatos magyarságú, színes előadásban, kissé egyoldalú, de részletező művelődéstörténeti háttérrel a «Himfy szerelmei» költőjének ifjúkori

szívügyeit beszéli el, különös tekintettel — későbbi felesége — Szegedy Róza iránti vonzalmára. Ő maga azt az alcímet adja neki, hogy «regényes korrajz Kisfaludy Sándor életéből».

A téma, főkép Szegedy Rózát illető vonatkozásában nem új, s rövidebben Darnay is megírta ezelőtt vagy másfél évtizeddel egy Új Idők-beli cikkében; rajta kívül azonban még számosan észrevették s igyekeztek kiaknázni a tárgy költőiségét. Első ismertebb feldolgozását 1859-ben P. Szathmáry Károly, a Jósika nyomán járó regényíró adta (Egy magyar költő ifjúsága). Vagy negyven évvel későbbről való Berczik Árpád drámája (Himfy dalai). A többi idetartozó művek közül megemlíthető Gagyhy Dénes elbeszélése (Medina), Pekár Gyula novellája (Himfy szerelmei), Legény Elemér dramatizált jelenete (A császár katonája), továbbá Kubinyi Ernő és Pekár Gyula operettje (A gárdista), melyet 1923-ban hozott színre a budapesti Városi Színház. Az utóbbi három feldolgozást megelőzi az «Utazás a Balaton körül» c. munkában Eötvös Károly, aki a tárgy kedveltségére utalva megjegyzi, hogy «egy költőnk szerelméről sem írtak annyi könyvet, mint Kisfaludy Sándoréról».

Hogyha a felsoroltakhoz a költő fellépése óta készült, nagyszámú alkalmi jellegű, vegyes megemlékezést is hozzászámítjuk, bátran mondhatjuk, hogy Balassa, Mikes, Csokonai és Petőfi mellett Kisfaludy Sándor is azon íróink közé tartozik, akiknek életsorsa feltűnő erős visszhangra lelt szépirodalmunkban. De nem is csoda; élettörténete nincs híjával a regényes elemeknek, ezenkívül pedig mint költő — annak idején — újszerűen ható dalgyüjteményével és regéivel szinte példátlan sikert ért el. Szinnyei Ferenc, Novella- és regényirodalmunkról szóló nagy munkájában azt mondja, hogy «1818—1836-ig negyvenegy Kisfaludy modorában s csekély kivétellel kedvelt versformájában írt verses regét s regegyüjteményt talált. Nagy volt hatása prózai elbeszélő irodalmunkra is. Történeti novelláink nagy része (e korban) nem más, mint prózában írt Kisfaludy-rege.» Még huszadik századbeli költőnknél is (Heltai Jenő, Jakab Ödön, Lampérth Géza, Némethy Géza, Papp-Váry Elemérné, Váradi Antal stb.) találkozunk Himfy-vonatkozásokkal.

Darnay, aki úgyszólván egész életét a Kisfaludy-kultusznak szentelte (a költő több ezer darabra menő könyv-, kézirat- és levéltárát is ő ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak) s ezáltal igen becsült névre tett szert, új könyve szerint szintén azok sorába számítható, akiknek képzeletét az alkotás kényszeréig hevítette a Himfyért való lelkesedés. Munkája előszavából kitűnik, hogy egy győri tartózkodása alkalmával, mikor kezébe került a költő ifjúkori kisérlete (Seneca tragédiája), nem tudott megválni a kézirattól, míg el nem olvasta, utána meg nem tudott szabadulni a lelkében felrajzó képektől. Rövid pár óra alatt végigálmodta Kisfaludy első szerelmének történetét.

Alig mult tizennyolc éves a Pozsonyban diákoskodó költő, mikor szíve először megszólalt. Eszményképéről, Weinstein Teréztől, a szőke «pékkisasszonytól» azonban hamarosan meg kellett válnia, mert apja a polgári pályán nem túlságosan buzgólkodó ifjút katonának adta. Igy került Kisfaludy rövid erdélyi tartózkodás után Bécsbe a testőrséghez, majd onnan a rendes hadsereghez. «A magyar testőrség akkor élte fénykorát a császárvárosban. E színes világ gondtalan örömeiről, víg tréfáiról mesélget» — mondja Darnay regényes korrajzában. Akik a könyv lapjain Kisfaludy külső vagy belső életének új mozzanatát, vagy általában valamely eddig ismeretlen fontosabb adatát keresik, azok csalódni fognak. A szerző eléggé pórázon tartja képzeletét s nem vegyít mesés elemeket elbeszélésébe. Kisfaludy Sándor szerelmi élményeinek főalakjai (Medina Mária, Coloredo grófné, D'Esclapon Karolina, Pepi grófné, Szegedy Róza) sem szaporodnak újakkal. Ily természetű adatok helyett inkább az egykorú (nemesi) társadalmi élet részletrajzának aprólékossága köti le az olvasó érdeklődését. A mű hősével kapcsolatba hozott szereplők lelkivilága oly áttetsző, egymáshoz való viszonyuk oly egyszerű elemekből alakul, hogy jellemzésük nem sok gondot okozhatott. Különben a helyzetek is, melyekben szó vagy tett jut osztályrészükül, annyira bonyodalomnélküliek, hogy a belső rugók elemzésére csak itt-ott kínálkozott mód.

Az események elmondásában a szerző épen azért nem is a bonyodalom tárgyi romanticizmusával, hanem inkább némi stilisztikai színezéssel igyekszik a figyelmet ébren tartani. Különös kedvvel alkalmazza a hasonlatot. E ponton azonban nem mindig szerencsés. Stílusa általában a tárgyhoz simul. Legtöbb-

ször a gyakorlott tollforgató közvetlenségével adja elő a dolgokat, máskor kedélyeskedő hangra térve át, köznapias kifejezésekkel; szóhasználata egy-két helyen találóbb is lehetne.

A korhangulat megéreztetésére gyakran használ régies meg vidékies szavakat s hogy a figyelmet jobban rájuk terelje, ezeket többnyire másfajta betűkkel is nyomatja. Ez kissé a keresettség hatását teszi.

Általában azonban egy rokonszenves egyéniség története kapcsán a szerző avatott vezetésével mozaikszerű, de elég valószerű képet nyerünk a XVIII. századvég külföldi és hazai társadalmának mozgalmairól, főkép magánéleti vonatkozásban. Az egykorú Bécs nevezetesebb utcáival és épületeivel, szép asszonyaival meg piperkőceivel, színházával, udvari estélyeivel, vidám gárdistáival, a dunántúli szüretek és lakomák leírása, Kisfaludy klagenfurti, mantuai, milánói, draguignani élményeinek közlése mind bő alkalmul szolgál a legkülönbözőbb tárgyú jellemző apróság elmondására. Látszik, hogy Darnay jól ismeri e kort családéleti és magánvonatkozásában s lehetőleg hitelességre törekszik. Nagy segítségére voltak a Kisfaludytól származó följegyzések, melyekből alkalomadtán idéz is.

Baros Gyula.

Hegedüs Loránt új könyve. Az irodalmi siker titka igen különböző eredetű. Van olyan könyv, mely a tartalmával kelt figyelmet; van olyan, amelynek előadásmódja tetszik. Máskor meg az író egyénisége miatt kapkodnak utána. Néha mind a három tényező elősegíti a hatást. Az utóbbi eset magyarázza Hegedüs Loránt műveinek kedveltségét.

A nagy közönség a közéleti szereplőben valami izgató érdekességet gyanít. A közönséges halandó a tömegben alig látva túl szomszédján, joggal hiszi, hogy a magasból tágabb körre esik pillantás s ezért szívesen hallgatja az élenjárók szavát. Ha aztán ez a nyilvánossághoz fordulás nemcsak tárgyilag, hanem formailag is megkapó: mi akadálya lehetne a sikernek?

A halhatatlanok útja c. kötet olyan cikkeket közöl, melyekben Hegedűs az utóbbi évek időszerű kérdéseivel kapcsolatos nézeteit fejti ki a szellemes társalgás könnyed módján. Jókairól, Madáchról, Shakespeareről, gr. Tisza Istvánról s a magyarság némely égető problémájáról van szó e rövidebb-hosszabb cikkekben, melyeken itt-ott felfedő erős nyomot hagyott a pillanat időszerűsége; de azért, vagy talán épen ezért érdekességük tagadhatatlan. A rapszodikus lendület e színes egyvelege néhol meglepi ugyan az olvasót, az ellenmondás hajlamát azonban végül lecsöndesíti az ötletszökellések nyomán járó komoly célzat. A kötet darabjai közül kiválik a «Krisztus zörgetése» c. felolvasás, mely a magyar protestantizmusnak nemzeti újjáépítésünk körüli feladataira mutat rá; másfelől mindvégig figyelemébresztő a gr. Tisza István világtörténelmi jelentőségét fejtegető tanulmány, amely polemikus éllel s heves dialektikával vitatja a nagy államférfiú igazát.

K. G.

Hősköltemény Szent Lászlóról. Talán nincs irodalom, amelyben a letünt idők nagyjai annyiszor támadnának fel a költők lantján, mint a miénkben. Ennek magyarázata nyilvánvaló: nincs még egy olyan nép, melynek nemzeti léte annyiszor forgott volna kockán, mint a miénknek. Az a lélektani tapasztalat érvényesül itt, hogy a bajban lévő a már átélt emlékképekből igyekszik új erőt gyüjteni. A költő, mint a közösség leikiségének megszólaltatója, ihletében ösztönösen hódol e belső kényszernek s nagy válságok idején megnyugvást kereső mohósággal idézi fel a régi kort.

A közviszonyokon aggódó magyar lélek ez ősi vonása mondatja Arannyal is, hogy hő lelke vigaszért a multakba fordul. Ilyesféle indíték hatása alatt énekelte meg egész kötetnyi versben Szent László királyt Sziklay János, az ötvenéves jubileumát ünneplő érdemes költő. Nem ő az első, kinek képzeletét a magyar középkor e büszkesége megragadta. Tetteit s a nevéhez fűződő csodákat szent hagyományként emlegeti a nemzeti kegyelet, melynek művészi ápolóiként a költők egész sora, köztük egy Vörösmarty s Arany található. Egyik tudósunk szinte egész könyvre terjedő tanulmányban foglalkozik Szent Lászlónak a magyar költészetbeli szerepéről.

Ily előzmények után merész feladatra vállalkozott a jubiláló költő. Huszonnégy énekre terjedő műve főkép a cserhalmi, nándorfehérvári és mogyoródi csaták hőseként mutatja be Szent Lászlót, az ősi erények megtestesítőjét. A mellékalakok közül élesebb vonásokkal van rajzolva a Lászlótól megmen-

tett magyar leány, Piroska, aki később Kharitász néven újból közrehat az események irányításában.

A tárgy legendaszerűségéhez alkalmazkodó előadáson szembetünő az egyszerűségre törekvés. Ez valószínűleg tudatos eljárás volt a költő részéről s nem is volna baj, kár azonban, hogy helyenként magyarázatra szoruló szók és fordulatok is vannak a szövegben, ami a zavartalan élvezés rovására esik (horkák; a megnyitott forrás *habárja fut lőn; csobán; jókszedő).* A két alexandrinból és három tizenegyes sorból alkotott strófaszerkezet az eddigi époszi formákhoz szokott olvasók előtt szokatlannak fog feltünni. Kérdés, hogy ez az újszerűség nem fog-e ártani a szerkezetileg eléggé sikerült mű hatásának.

V. M.

Könyvek a bolsevizmusról. (Huszár Károly: Az égő Oroszország. Dante-kiadás. Budapest, 1926. — **Henri Beraud: Mit láttam Moszkvában.** Fordította **Orbók Attila.** Budapest, 1926.) A bolsevizmus hova-tovább tíz esztendeje égető világprobléma, nekünk magyaroknak, akik megszenvedtünk érte, kétszeresen az. Mégis — hiába vagyunk kortársak — annyi misztikum veszi körül, annyira ellentétes megvilágításban rajzolják elénk ellentétes világnézetű írók, hogy hálával kell fogadnunk minden könyvet, mely objektivitásra törekszik.

Huszár Károly előszavában ezt igéri («tudományos mérlegeléssel igyekeztem a tényeket és jelenségeket igen magas szempontok szerint megítélni»). Óriási apparátussal fog munkájához: könyve végén több mint kétszázötven művet sorol fel, mint forrásmunkát. Ezek között egy orosz nyelvű sincs. Huszár Károly nem tud oroszul és sohasem járt Oroszországban. Egy tárgyilagos történeti munkának nem lehet előfeltétele a személyes átélés, mégis úgy érezzük, hogy Oroszországot nem lehet könyvekből megérteni, az orosz bolsevizmust még kevésbbé. Oroszország a végtelenségek birodalma. Csak az tudja ezt igazán átérezni, aki hetekig utazott ugyanazon vasuti kocsiban a beláthatatlan pusztákon keresztül, ahol napokig csak egy-két állomást ér. Csak az érti meg Tolstoj orosz muzsikját igazán, aki együtt ivott vele teát kunyhójában. Ezt mindenki megerősítheti, aki valaha járt Oroszországban. Huszár Károlynál ezt a hiányt némileg pótolja, hogy élő forrásokra is támaszkodott, orosz hadifoglyok elbeszéléseire, orosz emigránsok közleményeire. Művének széles keretet ad. Behatóan foglalkozik a cárizmus korával, az orosz-japán háborúval, a világháború előtti forradalmi törekvésekkel, a világháborúval, hogy így megértesse a bolsevizmus hatalomrajutását. Világosan lát hatalmas anyagában, nem bonyolódik bele adatainak tömegébe és érdekesen ír. Művének nemes tendenciája végigvonul az egész könyvön. Ripszám Henrik ceruzarajzai közel visznek az orosz néplélekhez és méltón illusztrálják a könyvet. Huszár Károly érdemes munkát végzett és a magyar olvasó sok tanulsággal forgathatja művét.

Beraud nem történelmet ad, hanem riportokat oroszországi tapasztalatairól. Mint szélső radikális francia ujságíró, a szovjet meghívására hetekig tartózkodott Moszkvában, Pétervárott és bejárta az orosz vidéket is. Nem engedte magát kalauzolni, hanem igyekezett — a titkos rendőrség ellenére — a saját szemével látni. Mert tudja, hogy a szovjet urai mesterei az idegenvezetésnek. Hiszen még a pétervári akadémia jubileumán résztvevő német egyetemi tanárokat is sikerült nekik alaposan félrevezetniök és propagandájuk öntudatlan eszközeivé tenniök. Beraud könyve annál meggyőzőbb, hogy ő maga orosz tanulmányútja előtt rokonérzéssel viseltetett a bolsevizmus iránt és csalódó megdöbbenéssel volt kénytelen ráeszmélni a szovjetrendszer belső hazugságára. Ezt a belső hazugságot főleg abban látja, hogy a szovjet befelé nagyorosz, mondhatni nemzeti, kifelé meg nemzetközi forradalmi politikát folytat. Hogy a munkásság uralmát hirdeti, de saját munkásságát a legnagyobb nyomorban tartja és minden megmozdulását, sztrájktörekvését véres terorral nyomja el. Hogy a tulajdonjog megszüntetését proklamálja és amellett az újgazdagok kasztját teremti meg. A szeszfogyasztást eltiltja, de a vezetők pezsgős orgiákat rendeznek. Az egész bolsevizmus egy nagy hazugság, ez Beraud keserű megállapítása és könyve kiáltó szózat a francia munkássághoz. Orbók Attila fordítása jó és a Pfeifer Ferdinánd kiadócégnek hálásak lehetünk, hogy ezt a könyvet magyarul is megjelentette.

s. a.

S Z E M L E

Színházi szemle.

Egyik csevegésben Mikszáth Kálmán ötletesen, de némi keserűséggel állapítja meg, hogy a regényből átdolgozott színdarabok divatját éljük. Az irodalom iránt érdeklődő ember már alig olvas elbeszélő művet. Majd megnézem színdarab korában! — ezzel az elhatározással intézi el őket.

Az a sors, amitől ez a nagy író annyira félt, az ő írásait is utolérte. De szerencséjére csak halála után. A két évvel ezelőtt olyan nagy sikert elért *Vén gazember* után most egyszerre két Mikszáth-mese került színpadra. *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* a Vígszínházban, majd rá pár nappal a Városi Színházban az *Akácfavirág*.

A Noszty-fiú átdolgozója ugyanaz a Harsányi Zsolt, aki olyan ügyes kézzel teremtette színpadra *A vén gazembert*. Ez újabb feldolgozása azonban nem mérkőzhetik az elsővel. Amott sikerült szoros kötésű, zárt kompozíciót alkotnia, a *Noszty-fiú* meséje azonban szétterül, elkanyarog és amazéhoz képest valósággal vánszorog. Mindamellett nagy sikere ennek is teljesen érthető. Hangulata annyira kedves, hangja olyan üde, annyira magyaros, hogy a közönséget állandóan derültségben tartja. A hatást azonban nem kis mértékben az is okozza, hogy az író ügyesen számolt a háború utáni közönség Biedermeier-ízlésével s a mikszáthi humorban mutatkozó fanyarságot lefölözte, kiöntötte s csak a derűt tartotta meg, a mesét pedig a regénynek a hős felsülésével végződő megoldása helyett ama bizonyos «megnyugtató véggel», a szentimentális lelkekre mindig elérzékenyítően ható házassággal fejezte be.

Az előadás mindent megtesz arra, hogy a darab mentül jobban megfogja a közönséget. A sok igen jó szereplő közül csak a három legjobb legyen kiemelve, akik bár mindnyájan inkább epizód alakok, mégis a sikernek ők a támogatói. Góth Sándor mint Kopereczky, egész virtuozitását harcba viszi. Kitünően találja el a mult század utolsó évtizedeinek egyik érdekes típusát: a magyarosodó félben lévő tótot. Beszédje még idegenszerű, de megjelenése, modora, allure-jei már magyarosak, melyeket azonban Góth különös finomsággal, alig észrevehető s szavakkal ki sem fejezhető apróságokkal úgy játszott meg, hogy mindig éreztük róluk, hogy ezek nem öröklött, hanem csak eltanult vonások. Tóth Mihálynét Góthné játszotta. Ez örökösen karatyoló asszonyt igen ötletesen jellemezte: a szavakat szinte szenvtelenül, minden kiemelés nélkül rakta egymás után s a mondatok között nem hallatott pontot. Igy minden megszólalása monoton kereplésnek hatott s egymásba olvasztott mondatai különösen ott keltettek kacagást, ahol egymással eszmei kapcsolatban nem álló gondolatok forradtak össze.

Legnagyobb hatással azonban Mály Gerő játszott. Az ő Bubenyikja az asszimilálódásnak egy fokkal hátrább álló fázisát mutatta, mint Kopereczky. Éreztük azonban, hogy a következő generáció Bubenyikjai már Kopereczky módjára fognak viselkedni. Mály Gerőnek megjelenése is jellegzetes volt. Izléstelen öltözködés, kopaszra borotvált fej, sunyian ravasz szem, lompos nemtörődömségű mozgás voltak fővonásai. Beszédje közönyös, ritkán hevülő, de figyelme örökösen résen áll. Valaki — Mály Gerő rovására — azt mondotta erről az alakításról, hogy a szerep annyira tele van kiabáló vonásokkal, hogy szinte önmagát játssza. Ezt az ellenvetést nagyon könnyű visszájára fordítani: a szerep valóban annyira élénken színezett, hogy igen könnyű volna vele rikító modorba tévedni s valami elviselhetetlenül groteszk figurát formálni belőle. Mály Gerőben azonban nemcsak elsőrangú ábrázoló képesség, hanem művészi mérséklet is van. E szerepében egyike lett legkiválóbb epizód-színészeinknek.

A Városi Színházban játszott *Akácfavirág* tárgya Mikszáthnak *Az eladó birtok* című bájos elbeszéléséből való. Az átdolgozók, Meskó és Hubay azonban nem mutatnak valami különösebb

színpadismeretet, de talán nem is törekedtek egyébre, minthogy egy-két — valaha olyan népszerű — Fráternóta eléneklésére adjanak alkalmat. A Városi Színház rendezése elég kedves és hangulatos, de nem értjük, hogy mi szükség a második felvonás akácvirágos díszletének hatását azzal fokozni, hogy a színpadról akácillatot árasztanak a nézőtérre. Ennek a kicsinyes naturalizmusnak csak igen naiv közönségre lehet hatása.

*

Herczeg Ferenc *Ocskay brigadérosa* a bemutató után, sajnos csak egy negyedszázad mulva került arra a színpadra, ahol egyedül méltó helyén van.

A Nemzeti Színház előadása a Vígszínházitól főképen abban különbözik, hogy amíg amott a darabot aprólékosan valószerű miliőben jelentették meg, emitt a színpadi képek is, a rendezés is a lényegesnek erősebb kiemelésére, valami nagyobbvonalú ábrázolásra törekszenek. Az új Ocskay Kiss Ferenc. Ez alaknak férfiasságát, daliásságát és a belőle ki-kilobbanó paraszti dölyföt kitünően játszotta meg. Sajnáljuk azonban, hogy a szerep szárnyalóbb részeit, ezt a szép, numerozus, néhol majdnem versbe lendülő prózát, prózaiasan mondta el. Dikciója néha száraz, néha meg kelleténél halkabb hangú volt. Mikor értik meg már színészeink, hogy emelkedettebb hangú darabokban ez a mezítlábas beszéd művészietlenül stílustalan? Annál nagyobb örömünk telt Abonyi Taricsában. A negyedik felvonás fájdalmasan szép szavait az akasztófáról, mint nemzeti szimbolumról, nem szégyelte hangzatosan szavalni el. Szóejtése szárnyaló és szívighatóan meleg. Bartos Szörényit igen jóízűen játssza, Tasnády Ilona Tisza Ilonája finom jelenség s Lehotay nagyon elegáns Königsegg. Tőkés Anna Dili szerepében, mint minden ilyen etnografiaibb jellegű szerepben, igen illuziókeltő, csak hamis hangjairól kellene leszoknia. Leggyöngébb pontja az előadásnak Gyergyai kamarása. Miért kell ebből a sima és élesnyelvű udvaroncból operettfigurát, majdnem bohócot csinálni? Nem érzi-e a színész is, rendező is, hogy ez a játék épen a darabnak legkényesebb fordulatát teszi tönkre?

Ez egy-két hiba azonban nem ronthatja le kiválóságait az előadásnak, amely méltóan fejezi be az idei jubiláris esztendő Herczeg-ünnepségeit.

*

A lefolyt pár hét alatt még egy hazai darabot láttunk, de nem sok kedvünk telt benne. A *Dr. Szabó Juci* szerzője, Fodor László, «*Szeretek egy színésznőt*» c. vígjátékával úgy látszik túl akart tenni előbbi darabjának sikerén is. *Dr. Szabó Juciról* annak idején elmondottuk véleményünket: az író nem valami nemes eszközökkel és nem túlságos ízléssel dolgozott, de a vígjátékírói talentumot nem lehet elvitatni tőle. Mostani darabja azonban határozott hanyatlás. Sokkal kevésbbé jókedvű, sokkal elnyujtottabb és sokkal olcsóbb hatáseszközöket vesz igénybe. A szellemességet ötletességgel helyettesíti, melyet az átlagszínházlátogató csakugyan könnyen össze is téveszt amazzal. Legjobban sikerült a második felvonás, mely igazi vígjátékírói kéz munkája. A harmadik felvonás már unalmas, a negyedik pedig fölösleges, hiszen a darab a harmadik végén már bátran befejeződhetnék.

A Magyar Színház alkalmasint osztozott a szerzőnek nagy reménységeiben és pazar bőkezűséggel állította ki a darabot. Meghökkentünk, amikor az első felvonásban egy jól ismert belvárosi kereskedés belsejét láttuk jövőmenő vásárlótömeggel (ma csak színpadon vannak tele az üzletek!) kilátással az Erzsébet-térre és az Anker-házra, s amikor a negyedik felvonásban a Keleti-pályaudvar első osztályú várótermében találtuk magunkat, melynek üvegablakán át mozgóvonatokat láttunk. Hogyan? Hát még ott tartunk, hogy efajta kicsinyes és kiabáló valósághűség hatással lehet a közönségre? Azonban kellemesen csalódtunk: a darabot ezek a hiú külsőségek nem tudták megmenteni. A közönség ezúttal jobb ízlésűnek mutatkozott, mint a szerző és a színház: alaposan megbuktatta a vígjátékot.

*

Sokkal finomabb vígjáték gyönyörködtetett a Nemzeti Színházban. Bourdetnak *A szerelem órája* c. darabja kétségtelenül nem túlságosan eredeti alkotás, de annyira bájos, annyira finom, hogy aki kellemes estét akar szerezni magának, az nem választhat jobb darabot. Látni fog egy kedves történetet, melyen hol mosolyog, hol pedig egy-két könnyet ejt, amely állandóan nemesebb húrokon játszik és látni fogja Váradi Arankát színészi képességeinek egész ragyogásában.

Egy tudós leányát játssza, ki a világtól elvonult apja mellett nőve fel, már-már a hervadás éveibe lép, amikor útjába akad egy nála pár évvel fiatalabb ifjú. Beleszeret, de hinni sem meri, hogy még boldog is lehessen. Váradi Aranka legszebb jelenetei azok, ahol ezt a boldogságban való kétkedést játssza meg. Arcán néha felvillan a remény, majd újra fájdalmas kétségbe esik vissza; de kétségeit a szeretett ifjú előtt titkolni igyekszik: csak hangjának alig észrevehető reszketése, csak szemének vizes fénye, csak ajka szögletének fájdalmas megvonaglása árulja el belső küzdelmeit.

A fiatalember szerepében Uray Tivadar kedves jelenség. Elegáns megjelenésű, könnyed mozgású és minden ízében fiatal.

Ezt az intim hatású vígjátékot azóta a Nemzeti Színház átvitte a Kamaraszínház színpadára, melynek kisebb méretei között és szűkebb nézőtere előtt bizonyosan még jobban érvényesülnek a darab és az előadás finomságai.

Ugyane színpad mutatta be a budapesti közönség előtt eddig csak operett feldolgozásban ismert Shaw-darabot, *A hős és a katona*-t. E vígjáték főhibája a túltengő didaxis, mely könnyen nehézkessé tenné az egészet, ha az elmésségek és itt-ott egy-két komikus szituáció meg nem mentenék. E sorok írója látta e darabot a müncheni Kamara-színházban is és örömmel vallja meg, hogy a mi színészeink jobban játszották. A német előadásban volt valami magyarázgató vonás, a mienk fölényesebb, könnyedebb és önkénytelenebbül fakad. Színészeink valamennyien igen jól játszottak, külön fel sem soroljuk őket, pusztán egy dolog ellen van kifogásunk. Miért kell Horváth Jenőnek és Fáy Szerénának, az öreg házaspár szerepében idegen — délszláv — akcentussal beszélniök: hiszen ők a maguk nyelvét bizonyosan egészen kifogástalanul tudják? Talán inkább parasztosan beszélhetnének, hogy a köztük és a fiatalok közti műveltségi különbséget éreztessék?

*

A miskolci színtársulat a Fővárosi Operett-színház színpadán színrehozta Hoffmannsthalnak Salzburgban nagy hatást keltett *Jedermann*-ját. (Magyar címe: *Akárki*.) Az előadást — ha már a fővárosban történt — kénytelenek vagyunk fővárosi mértékkel mérni s így bizony elég könnyű súlyúnak találjuk. Az egésznek rendezői elgondolása — különösen a nagyfontosságú második részben — kissé az operett-stílus rikító színeire emlékeztetett. Az első résznek viszont expresszionista díszletei hatottak stílszerűtlenül. Az efajta dekorálás bizonyos darabokban helyénvaló lehet, de ebben a középkori hangú vallásos játékban bizony nagyon kellemetlen.

A főszerepet fővárosi színész, Gellért Lajos, vendégképen játszotta. E színészt közönségünk látta már egy-két jó szerepben, különösen ott, ahol modern ideg-életet kellett ábrázolnia. Egész egyénisége azonban tökéletesen ellentéte mindannak, ami ide szükséges volna. Már fáradt és vézna külseje sem tudja ez életkedvtől duzzadó gazdag ember benyomását kelteni. Főbaj azonban, hogy monumentalitás, nagyvonalúság semmi sincsen benne. Az ő játéka nem egy egész emberi típust, nem egy általánosabb jellegű karaktert, szóval nem *akárkit* mutat be, hanem egy modernül differenciált idegembert. Az az ideges arcjáték, azok a félbeszegett mozdulatok, az az egész dekadens egyéniség minden volt inkább, csak *akárki* nem. Azonkívül teljességgel érthetetlen, hogy miért tartja e kétségtelenül gondolkodó színész a *rímet* olyan valami költői botlásnak, amit a színésznek leplezni, sőt elsikkasztania kell.

A többi szereplő sok buzgalommal játszott, de képességeik a vállalt feladattal nem álltak arányban. Szövegfélreértés is akadt egynehány. Molnár Arankának a rendező megmagyarázhatta volna, hogy *üdvözülni* és *üdvözölni* között különbség van.

Mindamellett Sebestyén Mihály igazgatónak mindenesetre érdeme, hogy Kállai Miklós nagyon szép fordítását megszólaltatta s hogy egy ilyen irodalmi értékű darabbal a fővárosban legalább szóra érdemes előadást tudott produkálni. *Galamb Sándor.*

Művészeti szemle.

Az Országos Katholikus Szövetség rendezésében most nyílt meg a második Egyházművészeti Kiállítás. (Ez a kifejezés tulajdonképen fölösleges, mert hiszen művészet valójában mégis csak egy van, maga *a* művészet, amely — legyen bár festészet, szobrászat, ötvösség — esetszerűleg épen az egyházias körből választja tárgyát.) A szép

kivitelű, művészies másolatokkal ékes tárgymutató kiemeli, hogy az Egyházművészeti Kiállítás végrehajtó bizottsága a kiállítások időszakos megismétlésével mozgalmat akar indítani egyházművészetünk újjáélesztésére. A szétfolyó egyéni törekvéseket egységes irányítással, tervszerűleg alá akarja támasztani, a művészek és az egyházi körök között kapcsolatot akar teremteni, hogy a művészi termelést avatott kézzel irányíthassa. Ez talán nehezebb, mintsem gondolnók, de annyi áldásos hatása mindenesetre lehet ez okos buzgalomnak, hogy művészeink a kerekebben körvonalozott cél érdekébe több bizalommal és szivesebben állítják majd ihletüket. Minden efféle komoly kísérlet érdeklődést kelt, megmozdulást teremt. Ennek jó hatása számbavehetően megmutatkozik már e kiállításon is. Úgy a legmagasabb egyházi körök, mint a hivatalos állami szervek a legnagyobb szeretettel igyekeztek azon, hogy a magyar művészet virágait ebből a színesablakú, emelkedett világítású üvegházak melegágyából is minél teljesebb kibontakozásra serkentsék.

Az Egyházművészeti Kiállítás rendező bizottsága *Csernoch-díj* néven állandó díjat létesített, amellyel rendszeres kiállításai alkalmával egy-egy meghatározott feladat megoldására hirdetett pályázat legjobb munkáit óhajtja kitüntetni. Az első alkalommal, Szent Ferenc jubiláris évében a Ferences szerzet temploma egyik oltárképének megfestése volt a pályázat tárgya.

Ezen a pályázaton főleg a fiatal művészek vettek részt és pedig igazán szép sikerrel. Szent Ferenc alakja, élete a leghálásabb festőtémák egyike. Az ő alakját ábrázoló képbe belefér a legmelegebb költészet egész sugárzása. A virágok, fák és madarak szent barátjának élete mindenkor kedvenc tárgya volt a művészetnek s mélyen megihlette a mi festészetünk oly tehetséges mai ifjú nemzedékét is.

A Szalon nagyterme jobbnál-jobb pályamunkával telt meg. *Heintz* Henrik, a szentendrei kolónia tagja nyerte az első díjat. A zsűri nagyon szerencsésen döntött. A «Szent Ferenc a madaraknak prédikál», Heintz pályaműve igen finom, bensőséges alkotás. A szent alakját a nagy mesterek felfogásában helyezte el a művész. A mozdulat bájos, gyöngéd, artisztikus. A háttér igen szerencsésen, stílusosan illeszkedik hozzá az előtér madárcsoportjával együtt. Festőiség és költészet a legszerencsésebb összhangban egyesül e képben.

Miklós József és *Kákai Szabó* György is igen érdekes felfogásban festették meg Szent Ferencet. Miklós művét főleg a meleg, tüzes és mégis komoly színezés teszi vonzóvá. A kompozíció is egyéni, megkapó. *Bánovszky* Miklós és *Udvary* Pál szintén egyesíteni tudták a festői értéket a poétikus felfogással. *Istokovits* Kálmán komponáló ereje most is megmutatkozik, de ő a karcoló tűvel szerencsésebben tudja magát kifejezni. Az idősebb nemzedékből *Éder* Gyula küldött szép pályaművet.

A Szent Ferenc-képek közül számottevő még *Aba Novák* Vilmos, *Ibranitzky* Ilona, *Jeges* Ernő és *Patkó* Károly műve. Rajtuk kívül igen sokan festették még meg a szép témát több kevesebb szerencsével.

A többi kép nagy sorából kiemelkedik *Brenner* Nándor «Beteljesedett» és *Jeges* Ernő «Urvacsora» című műve. Ez az utóbbi profán felfogású és túlmerész, de a téma újszerű felfogásával mégis megragad. Dísztelen szobában, nappali világításban, pózmentes közvetlenséggel ülnek együtt az apostolok. Júdás groteszk figurája átnyúlik az asztalon, bámészkodó aggok lesik a jelenetet. Egyházi szempontból sokat lehetne vitatkozni a kép modern és semmi fölemelőt nem nyujtó felfogásáról, a festő azonban érdekeset produkált. De ez a nyers, kissé durva elképzelés vissza fogja riasztani mindazokat, kikbe ez a jelenet a klasszikusok ábrázolásában véződött bele.

Csók István finom, magyaros «Hiszekegy»-ével, *Glatz* Oszkár «Jézus születése» című nagyon szép vásznával, *Gy. Sándor* József jó templom-interiörökkel szerepel.

A szobrászok közül *Ilosvai* János, *Damkó* József, *Kisfaludi Stróbl* Zsigmond, *Lányi* Dezső, *Farkas* Zoltán és mások tünnek föl ismert és újabb alkotásaikkal.

A kiállítás iparművészeti része is értékes. Az ötvösművészek örvendetesen beigazolták, hogy ez a régen úgy virágzó magyar művészet ma ismét finom műveket tud teremteni. Az egyház e nemes művészet fellendítésére talán legtöbbet tehetne a mai nehéz időkben.

Megyer-Meyer Antal munkái szinte egytől-egyig szerencsés, művészi alkotások. Gyönyörű egy ezüst kelyhe (48. sz.). *Bittner* János is nemes izléssel

dolgozó ötvösművész. *Jaschik* Álmos dús képzelőereje iparművészeti alkotásain is érvényesül. *Molnár* János Imre komoly, szép terve alapján *Michl* Alajos nemes kivitelben készített el egy házioltárt. A grafikusok közül *Végh* Gusztáv és *Schilling* Oszkár emelték finom munkákkal a gazdag és értékes kiállítás színvonalát.

*

A Nemzeti Szalon 51 csoportkiállítása keretében *Bakoss* Tibor, *Bán* Tibor, *Jicinska* Vera, *Krammerné Radnai* Margit és *Zajti* Ferenc munkáit mutatta be.

Bakoss Tibor már régen legjobb nevű vízfestőink között szerepel. Kedvenz témája ma is a baromfiudvar. A szinestollazatú háziszárnyasokat szereti festegetni, amint a magyar napsugárban begyeskednek, üldögélnek. Pár ilyfajta dolga most is igen sikerült. Tájképein bensőséges, lirai hangulatokat szólaltat meg.

Bán Tibor a fiatalabb nemzedék sorából való. Még forrong, keresi az útját, nem találta meg egyéniségének biztos ösvényét, de több munkája biztató.

Jicinska Vera a sziléziai származású festőnő Brünnből idekerült gyüjteménye modern ecsetet mutat be. Olajfestményei, temperái, rajzai és fametszetei enyhe kubista felfogást árulnak el. Szinei hervadtak, nem tud velük a képzeletre hatni.

Zajti Ferenc pasztelljeiből egy elmélyedő írólélek szól hozzánk, aki a szines krétával is irodalmi módon fejezi ki magát. Csupa hangulat minden képe, szín-verset és novellát ad, de nagyon kedvesen, bensőségesen.

Krammerné Radnai Margit kerámiai munkáiban az ötletesség ragadja meg leginkább a nézőt.

*

Az Ernst Múzeum idénynyitó első kiállításán egy csoport tehetséges fiatal művész kiforrottabb munkáiból kötött szép bokrétát. Ez a kiállítás azt igazolja, hogy a fölfelé törő ifjú magyar művészgárda méltó utódokat tud majd a csatasorba állítani. Ez az új nemzedék csudálatos erőfeszítéssel dolgozik s ha első lendületét megőrzi, sok koszorút fog még szerezni a magyar művészetnek. Most is főleg a grafikusok terelték magukra a figyelmet. Szeretettel, elmélyedéssel használják puritán művészi eszközeiket, gonddal és gondolatbőséggel dolgoznak.

Csóka István csupa finom, artisztikus tárgyat dolgozott fel. De még nagyon megérzik rajta Rudnay hatása.

Hollósné Mattoni Eszter «Akácfák» című karca tiszta magyar hangulatot vésett elébünk. Minden munkája komoly tehetség elindulását jelzi.

Istokovits Kálmán egyre ékesebben beszél jobbnál-jobb lapjain. Most már kezd felszabadulni Rembrandt lenyügöző hatása alól, kezdi megtalálni önmagát. «Ecce homo»-ja már egyéni felfogású. Komponáló ereje egyre nagyobb iramot vesz, merész feladatokat is teljes sikerrel old meg vele.

Nemessányi Kontuly Béla nevét is mindenkinek meg kellett jegyezni e kiállításon.

Komoly tehetség *Bazilides* Barna. Egyaránt erős, mint festő és mint grafikus. Önarcképe már kiforrott, teljesen érett munka. *Bazilides* Sándor munkáiban is a kompozíció köti le leginkább a szemlélőt. *Patkó* Károly, *Ecsődi* Ákos, *Simkovics* Jenő is nagy figyelmet keltett. *Szőnyi* István egyre forrongó erejében több új alkotásán gyönyörködhettünk. *Darvas* László és *Molnár* Zoltán is azok közé tartoznak, kiktől sokat várhat még a magyar művészet.

A múzeum egyik termét Mohács emlékének szentelte e kiállításán. Érdekes régi képeket láthatott itt a közönség, melyek mind a nagy tragédiával voltak kapcsolatban. Legtöbb figyelmet Székely Bertalan drámai festményei és Barent van Orley munkái keltettek.

Az Ernst Múzeum ezidei második kiállításán ismét olyan művészeket állított az érdeklődés körébe, kik máris komoly eredményeket vívtak ki s kiknek további útját nagy figyelemmel és várakozással kell kisérnünk. Semmi sem igazolja jobban a magyar művészet nagy jövőjébe vetett bizodalmunkat, mint az, hogy az utóbbi években akárhányszor megesett, hogy egy-egy eddig ismeretlenségben lappangó fiatal művészünk egyszerre csak egész meglepő gyüjteménnyel jelent meg s egyetlen rohammal meghódította a művészet iránt érdeklődő közönséget s a kritikát egyaránt.

Igy jelent meg, teljes fejezetben az eddig vidéki elvonultságban élő *Holló* László. Az égő vörösök, forró sárgák

és izzó kékek kohószerű tüzét perzseli a néző agyába, szemébe a képeivel. Képzelőereje, szinte vad, őserejű, alakjai vonaglanak a reszkető erőtől, szinte kitörnek a súlyos, nehéz, sötét háttérből. Nagy, vaskos vonalakban foltokban komponálja pár alakos képeit, festi látomásos hatású önarcképeit. Ha ez az őserő megtalálja a művészi fegyelem zabolját, nagyot alkothat még. Ma még sok benne az idegen hatás, de izgalmas erejű tehetsége máris lenyügöző. *Boldizsár* István képein a bátor természetlátás, a finom színáradat az uralkodó vonás. *Haranglábi Nemes* József érdekes alakokkal népesíti be a derült tájakat, csupa mozgalom minden tájképe. Teljesen egyéni látás jellemzi műveit. Kitünő kis munkája a «Vizbenézők» (55. sz.). Mindkét művész grafikus gyüjteményében is komoly értékekre bukkan a néző lépten-nyomon.

S. Schossberger Klára bárónő a világos, lágy színekben leli örömét. Egyénisége még kiforratlan, idegen hatások alatt áll. Arcképein súlyos rajzhibák ötlenek föl.

Fáy Dezső grafikái teljesen kiforrott munkák. Olasz tárgyú művei között nagyon értékes darabok akadnak. («Campanile antica», «Harangtorony», «Emlékezés egy firenzei délutánra», stb.). Mint illusztrátor elsőrangú. «A nagyidai cigányok»-hoz és Voltaire Candidejához készült illusztrációi nagyon finomak. kifejezők, művésziesek. Valami kedves archaizáló hajlam érzik bennük, árad belőlük az a festői beszédesség, mely vonallal mindent úgy ad elő, mint ahogy a költői szó izgatja képzelő erőnket.

Tordai Schilling Oszkár Krisztus ciklusa komoly rajztudással, nemes elmélyedéssel készült. Többi rézkarcai is sok tudással, gonddal ékesek. Szines rajzsorozatai kedves, könnyed munkák.

Ez a kiállítás számottevő eredményekkel ismertette meg a ma magyar művészetét szeretetteljes figyelemmel kisérő közönséget. *Mariay Ödön.*

Zenei szemle.

Eléggé élénk zenei szezonnak nézünk elébe.

Az Operaház és a Filharmóniai Társaság játékrendjét s műsorát ismerjük és az előzetes értesítések szerint sok kiváló külföldi művész látogat el hozzánk.

*

Nagy zenei esztendő következik, mert a zeneművészet hőszának, Beethovennek, százéves halálozási évfordulóját (március 26) nagy ünnepségekkel ülik meg világszerte. A hódolatadásból mi magyarok is nagy részt kérünk azért is, mert a mesterek mesterének több jelentős magyarországi vonatkozása van. Zenei eseményeink a centenáriumhoz fognak igazodni. Igy az Operaház előadja Beethoven *Athén romjai* c. kisérőzenéjét, melyet Kotzebue szövegére a pesti német színház megnyitására irt. Ezen az előadáson a mester *István király* nyitányát is hallani fogjuk. A *Fidelio*-t szintén műsorra tűzte az Operaház. A Beethoven-ünnepségeken kívül bemutatja az év folyamán Mozart *Figaro házasságá*-t, Stravinski *Petruská*-ját, Szabados Béla *Fanni hagyományai*-t és Bartók *Csodálatos mandarin* c. pantomimiáját. Kodály *Háry János*-ának már megvolt a premierje. Feleleventik Dohnányi *Vajda tornyá*-t, *Pierette fátyolá*-t, Hubay *Karenin Anná*-ját, a *Hugenották*-at, *Falstaff*-ot ; új rendezésben kerül színre *Az istenek alkonya* s még néhány kisebb repriz fogja tarkítani a játékrendet.

A *Filharmóniai Társaság* hangversenyeinek műsorával nem vagyunk megelégedve. Legrégibb és legérdemesebb zeneművészeti egyesületünk, mióta nem Kerner István vezénylőpálcájához igazodik, nem áll hivatása magaslatán. Dohnányi vezérlete alatt eleinte nemes lendületet kapott a zenekar, de az utóbbi években kiváló mesterünk jó félszezonra itthagyja az orchestert. amely kénytelen érdekes és érdektelen idegen karmesterek vendégdirigálása után kapkodni. Ebből két baj származik : nem magyar vezér áll a magyar sereg élén. Az idegen karmester, bármilyen kiváló is, nem viheti előre nemzeti művészetünket. A másik még nagyobb hátrány, hogy annyi idegen és ismeretlen kéz alatt ez a remek zenekar el fog romlani. A szimfonikus zenekar összjátékának titka az összeszokásban rejlik. Haydn zenekara Hummel vagy Beethoven vezénylete alatt nem szólt úgy, mint Haydn kezenyomán. Kéthetenkint más-más karmester elveinek kitenni ezt a zenekart — vétek. És kétszeresen vétek akkor, amikor a mi zenekarunk könnyen lehetne minden zenekarnak elseje, mert olyan fényes és tömör vonósok, mint nálunk, seholsem teremnek. Mi szállítjuk a világ leghíresebb zenekaraiba a legkitűnőbb vonósokat.

Talán ezzel a karmesterkedési kétlakisággal függ össze, hogy a Filharmóniai Társaság műsora évről-évre gyengül. Az idei pedig egyenesen silány. A Társaság már hetvenhárom évvel ezelőtt legfőbb céljául tűzte ki a magyar zeneművészet szolgálatát. Kazacsay, Siklós, Radnai és Dohnányi művei képviselik a magyar szerzőket. De csak a két első szerző műve újdonság. Hát ennyi a magyar zenei termés? Nincs más és több, nagy és nagyobb nevünk?

Második feladata volna a Filharmóniai Társaságnak: a klasszikusok ápolása. Ezt a célt a műsortervezetben a Beethoven centennáriummal kapcsolatos sorozatos hangversenyek szolgálják. De a legnagyobb mesteren kívül is vannak klasszikusok. És azoknak olyan műveik, amelyeket nálunk sohasem adtak elő. Hol vannak a filharmóniai műsoron?

Filharmóniánk harmadik feladata volna a modern zene legújabb termékeinek megismertetése. Nem látjuk a repre zentáns művek szerzőinek nevét a műsoron. Milyen célt nézve állították össze a nyolc bérleti hangversenyt? Alighanem az idegen vendégdirigensek ízlése és nem a magyar zenekultúra fejlesztésének kívánalmai szerint.

*

A katholikus egyház legpoétikusabb szentje: Assisi Szent Ferenc. Halálának hétszázadik évfordulóját az Operaház is megünnepelte. Előadta *Beretvás* Hugónak és *Lányi* Viktornak erre az alkalomra írt *Assisi Szent Ferenc* című oratóriumát. A mű nem jelentős alkotás, nagyon érzik rajta az alkalomszerűség. Nem más, mint előrelátó, ügyes emberek könnyű térhódítása, melyet készen tartott számukra az ünnepi esemény s amelyről a katholikus egyházi zene régi és elismert művelői elmaradtak.

Az oratórium szövegét Lányi Viktor nem sok lélekkel írta. Emelkedettség, lendület, költői szépség illett volna ahhoz a tollhoz, amelyik Krisztus dicsőséges Szegénykéjének, az assisibeli Szent Ferencnek változatos, színes, megható életét mondja el. Elképzelni sem lehet hálásabb oratórium-tárgyat, mint Pietro Bernardone testvér tékozló, tivornyázó, majd alázatos, tiszta és magasztosan szent életét, amely élet a költői szépségek dús tárháza volt.

Olvassák el a «Fioretti»-t s olvassák el Lányi oratóriumának szövegét. Milyen gyönyörű költeményt lehetett volna írni ebből a világirodalmi remekműből! Lányi összefüggő életrajzot írt, holott oratóriumra, tehát zenére alkalmas epizódokat kellett volna kiszednie a «Fioretti»-ből. Igy egy pontosan vezetett jegyzőkönyv, melyet frater Leone olvas fel az Assisiről.

Hogy a mű csupán alkalmi készítmény maradt, annak inkább a zeneszerző, mint a szövegíró az oka. Beretvás Hugó partiturája zeneiskolailag nem rossz munka (használható moduláció-példatár), de zeneköltészetileg: lapos, unalmas.

Az oratóriumhoz emelkedett zenei lélek kell és stílus. Főként stílus. Egyenetlen értékű melódiákkal nem lehet zenei falfestményt alkotni. A zenei freskófestő ecsetjében mindig lendület legyen, mert a zenei epika, az oratórium, darabokra esik, ha nem áhítattól átszellemült lélek beszéli el. Beretvás vezérkönyvében az operettszerzők sok használható melódiát találhatnak. Van több lelkes és értékes részlete is, de azok is szétesnek a pongyola harmóniakeresésekben. Az oratórium stílusa megköveteli a zene *állandó* emelkedettségét. Karoknak karokra kell tódulniok, a szólóknak, tercetteknek, kvartetteknek folyton emelniök kell egymást, a zenekarnak folyamatos pathossal kell fűtenie a szöveget. Ehhez pazar melódia-gazdagság kell. Beretvás melódiái nem meggyőzőek, nem pregnánsak. Még a motívumai sem. A hitbeli meggyőződés ereje hiányzik a tollából.

Nagy fogyatékossága a partiturának, hogy az emberi szó értelmét semmibe sem veszi. A művet Operaházunk legjobb szövegmondó énekesei adták elő és a helytelen zenei dinamikától alig lehetett érteni, mit énekeltek. Úgyhogy szövegkönyv olvasása nélkül az oratórium: élvezhetetlen. A zene önmagában figyelmet nem ébreszt. Ha már most a szöveg szerinti értelmet is hasztalan keressük: elönt az unalom. «*Krisztus keresztjének zászlós-ura*»: Szent Ferenc, lánglelkű magyar zeneköltőt érdemelt volna.

Az előadás stílusos volt. A szcenáriumot *Márkus* László, az Operaház zseniális főrendezője készítette. Giotto egyik freskóját varázsolta a színpadra. (Meg kell magyaráznunk, hogy az oratórium jelmezes előadása zenetörténetileg: helyes. E műfaj úgy keletkezett, hogy a katholikus egyház imatermeiben, oratóriumaiban — innen a

műfaj neve — az áhitat óráin összegyült papság megosztott szerepekkel fennhangon olvasgatta a bibliát. Ez a szerepmegosztás idővel liturgiai párbeszédekké kristályosodott, zenei kísérettel. Később a szerepeket jelmezesen adták elő, majd a jelmezes előadás helyett az egyik énekes, az úgynevezett elbeszélő — historikus — mondta el az eseményeket. Az oratórium legnagyobb költőjének, Haendelnek oratóriumait a londoni színházban jelmezesen játszották.)

*

Az Operaház október 16-án nagy esemény színhelye volt. Először azért, mert a modern magyar zene elismert mesterének, *Kodály* Zoltánnak első színpadi művét mutatta be, másodszor azért, mert olyan különleges magyar daljátékot karolt fel, amelyben háromszor annyit beszélnek, mint muzsikálnak. Mi lesz itt az operaszínpadi hagyományokkal? Mi lesz a stílussal?

Mondjuk ki mindjárt: csorbát szenvedett. És mégis lelkes örömmel hallgattuk a művet, melynek hibáiból is erények fakadhatnak. Kodály Zoltán a szöveg és zene örök problémáját feláldozta az értelemnek. Stílus- és műformaegységet tépett össze, hogy a népi magyar költészet (értelmi) szépségeit megmentse az eddigi operastílus szavakat és értelmet nyelő túlkapásaitól. Kodály, mint muzsikus, vokális műveiben mindig a szöveg pártjára állt. Most sem várhattunk tőle mást, de operaszínpadon a zenét a szónak nem lett volna szabad ennyire alárendelnie. Különösen akkor nem, amikor robusztus talentuma és rendkívüli zenei készsége nem kényszeríthette stílusbontásra. A legeslegszebb magyar vígoperatárgyat törte darabokra azzal a felfogással, hogy csak hellyel-közzel muzsikál Háry János grandiózus füllentéseihez. Kodálytól joggal elvárhattuk volna, hogy a zene egységes selymével burkolja be a Háry-kalandokat, úgy hogy annak azért minden nyelvi (tehát értelmi) szépsége megmaradjon s ezzel elérte volna, hogy megajándékozza nemzetét az első színmagyar fantasztikus vígoperával. De így, mikor a zene minduntalan indokolatlanul abbamarad, daljátéka műforma szempontjából alig több javított népszínműnél. Nem érzi Kodály, hogy mennyi zuhanás szaggatja szét Háryját, amikor a zene elhallgat?

Ha van jogosultsága annak a kritikai felfogásnak, hogy valamely művet meg lehet rónunk azért is, ami nincs benne, — Kodály daljátékának megmérésénél igazán van, mert az *egésznek csak az a hibája, ami nincs benne.* És erre az alapvető hibára épen az a zseniális muzsika világít rá, ami benne van.

Háry János klasszikus füllentéseit, mesébeillő történeteinek zseniális hazugságait *Az obsitos*-ból minden magyar ember ismeri. A szövegkönyvet *Paulini* Béla és *Harsányi* Zsolt írta. Ötletesen és kedvesen hozták színpadra Vitéz Joannes Háry (nem költött alak; Tolna vármegyében élt, 1850 körül halt meg) hazudozásait. Sok mulatságos ötlettel tüzdelték meg Garay költeményét s olyan szeretettel, hogy *Az obsitos* üdeségéből a színpadon nem veszített. Nagy érdem.

A három felvonásból, elő- és utójátékból álló szöveghez Kodály betétként ható zeneszámokat, női, férfi és gyermekkart s egy hatalmas finale-szerű vegyes kórust és közzenéket írt. Egytől-egyig mestermunka. Népi dalgyüjteményekből vette nagyrészét. Dallambeli invencióját tehát nem emelhetjük ki, de a dallamok feltálalását, zenekarra átöntését álmélkodva csodáljuk. Bámulatos hangszerelési ötletességgel adja rá a dalokra a zenekari köntöst. A népi dalok hamvassága, üde hangulata nemhogy el nem vész a százfejű zenekarban, de hatványozódik, nemesedik. A zenei mesehangulatot a költő szívével és a tudós eszével kereste meg. Eddig úgy tudtuk, hogy Kodály inkább lírikus, borongó kedély. És ime, mennyi derítő humor van benne!

Az előadás jó és szép volt. Ennek főérdeme *Márkus* László főrendezőjé, aki nem csupán művészettel és tudással, de szeretettel rendez. A szereplők közül *Palló* Imrét (Háry), *Sebeők* Sárit (császárné), *Marschalkó* Rózsit (Mária Lujza), *Nagy* Izabellát (Őrzse), *Körmendy* Jánost (a kocsis), *Pusztai* Sándort (a császár) és *Toronyi* Gyulát emeljük ki.

Papp Viktor

APRÓ CIKKEK

Újabb líránkról.

A klasszikus ideálista líra évszázadokon át élt az irodalomban ; uralmát a romanticizmus háromnegyed évszázadra szólólag váltotta fel, hogy aztán átadja helyét a pesszimista költészetnek s nálunk — még hamarabb — a népies iránynak. A pesszimista líra már csak egy *fin de siècle* lelkületének volt kifejezője s azóta öt-hat áramlaton estünk át egyre-másra, hogy végül elérkezzünk a lírai zűrzavar mai állapotához, az — *izmusok* útvesztőjébe. Mi az oka az irányok ez egyre gyorsuló tovaforgásának s különösképen mi oka lehet, hogy ily szemmel láthatóan nélkülözzük azt a költészetet, melyet egyhangulag a korlélek tiszta kifejezésének fogadhatnánk el? Az első kérdésre talán azzal felelhetnénk, hogy a fejlődés mindjobban az individualizálódás felé halad ; az epikus én helyett a lírai nyomult előtérbe s folyton finomabbá munkált érzékenységével mind gyorsabban és könnyebben változtatta attitude-jét az élet alapvető benyomásaival szemben. A második kérdés voltaképen megállapítás : a kor csakugyan zavaros, nincs egységes vagy uralkodó lélek-attitude-je, nincsen tehát a lírának sem. Csak egy ponton keresünk aggódva feleletet : vajjon a hanyatlás zűrzavara-e ez, vagy pedig épen a születés, a kialakulás bizonytalansága? Ma már látjuk, hogy a XX. század első két évtizede s a világháború egy nagy korszakot zárt le mintegy katasztrófális felkiáltójellel ; ami addig s közvetlenül előtte volt, mind a haldoklás tüneteire vall az irodalomban is. A művészetet a nyers anyagba börtönző naturalizmus, a zordon fenségéből fintorpoézissé satnyult pesszimista költészet s az általános dekadencia, melyből az újítók, sőt a forradalmárok sem tudták valamely életet adó hit szárnyán kiragadni magukat : mindez a vég jele, tagadás felelet nélkül. S mindebből semmi sem jöhet vissza többé. Költőink, a legcinikusabbak s a legelkeseredettebbek is, idegenséget mutatnak a mult tagadásaival szemben ; inkább a dada kaoszát hirdetik, mint a semmit, inkább a gépkonstruktivizmust, mint a dekadens elernyedést. Új kor van születőben ; az érzékeny lírikus véle együtt előre fordítja arcát s inkább túlságosan előre mutat, mint visszafelé.

S mi magyarok még egy vigasztaló tapasztalattal toldhatjuk meg ezt a megállapítást : a mi líránk a maga egészében emberi maradt ; a hit lírája, mely ha kerülő utakon is, de az életből fakad. A német, olasz, orosz. francia, illetve nemzetközi zöldköltészet agybeli kivirágzásai, léggyökerű leleménykedése nálunk mitsem tudott papiroseszményeiből megvalósítani, legfeljebb egypár stílus-kisérletre vezetett. Ha nyers, ha modoros, ha korlátolt is legújabb költészetünk olyik megnyilvánulása, valamiféle életeszményre törekvés mindig ott lappang a mélyén s teljességéből az idealizmus ki nem tagadható. A l'art pour l'art-t a kor erőszakos mozgalmassága mélyen eltemette s a pesszimista hangokat is az ideál tudata, elérhetetlensége szólaltatja meg inkább, mint a lemondás, a céltalanság keserűsége. Mi több, a színtiszta s nem valami más célért való küzdelemben alkalmazott ideálizmus hangjait épen ma hallhatjuk először fölcsendülni líránkban — s különös dolog : álhatárainkon túl, talán még nyomasztóbb légkörben, mint a miénk : Erdélyben, Reményik Sándor költészetében teljesen kialakult ideálista világkép él ; természetesen nem optimista, ettől époly távol áll, mint a pesszimizmustól, mert tudja, hogy az eszmény nem jelent boldogságot. Filozófikus szemléletében a világ értelmének mély fölfogása rejlik s így ez a megértés elfogadást jelent. A mélyebb értelem a világ harmóniáját tárja fel, az élet eszményképét s a költészet célját. Költőjét a világot átitató erkölcsi erők tartják örök egyensúlyban s ezért tud oly komor, de meg nem ingatható vigasztalást adni a legsujtóbb csapások idején is. Nem véletlen az sem, hogy Reményik vagy Áprily költészete oly nagy mértékben a természet képeiből táplálkozik ; de a természet nem intim

örömeivel vagy pittoreszk bájával éled föl nálunk, hanem mintegy a teremtés páthoszával, mert tudják, hogy a legkisebb levéltől a havas csúcsokig minden dolog örök jelentőségeket takar. Az erdélyiek az igazi hirdető költő típusai, akik magukat adják s magukban a világ képét, azt ami «több náluk», szemben a programm-költőkkel, akik programmokat adnak.

Mert ez a két típus ma a legáltalánosabb s két élesen különvált csoportba osztja a költők seregét. A legszimplább s így kissé irreális programmot a kozmikusok hirdetik; a költészetnek a mindenség tovalüktetését kell megérzékítenie minden közvetítés nélkül. De persze a mindenséget közvetítés, eszközök nélkül csak ő maga fejezi ki; a líra így kénytelen egyes lehetőleg egyetemes, kollektív jelenségek, lírai panorámák festésére szorítkozni s ha szabadabb mozgásra vágyik, szimultán és expresszionista módszereket olvaszt magába. A gazdagság, a szerelem, a szociális — vagy a régi szóval: — felebaráti szeretet s a többi, mind csak programmpontok, ismételt hangoztatásuk, sőt összegük sem ad világképet, mert túlságosan tényszerű s épen az egyetlen *cél* gondolatának kapcsa hiányzik belőle. A világkép itt nem az ideális vagy metafizikai eszme felé rakódik össze, hanem merőben ontologikus. S egy másik kérdés is van, mely még kényesebb. Az élet megjelenési formája a mi számunkra mindig speciális, sohasem kozmikus; a kozmosz átélése vagy élménye sohasem impresszív folyamat (legfeljebb intuitív), már pedig minden költészet bizonyos alap-impressziókból különül ki, mégha szuperrealizmussá is. A speciális ént a költészetből kizárni nem lehet, hisz véle kezdődik minden líra; az én megismerése az első lépés a mások énjének s végül a közös énnek ismeretéhez. A kozmikus költészet egy rögtönös ugrást akar megtenni közvetlenül a végső, mindent egybefoglaló tárgyig s így voltaképen nem líra, hanem lírai zenéjű leírás.

S bármiféle programm — mert az egyén alaphangjait, megszólalását akarja kordába fogni s a költészet tárgyát kiszabni — már elvénél fogva líra-ellenes; a költészetben legfeljebb csak céleszmét szabad kitűzni, mely minden tárgyon keresztül s minden hangskálán megvalósítható.

Ezért természetes és örvendetes, hogy újabb költészetünkön is, minden irányon, tág kereten túl, a szuverén egyéniségek uralkodnak, akik magukban élik az embert és az emberi kozmoszt. Hosszas volna seregszemlét tartani s e pár sornak nem is célja, hogy egyes személyeket kiemeljen. Bizonyára vannak a legújabb költő-nemzedékben olyanok, akikkel nem vállalhatjuk a rokonságot a kor követelményeinek súlya alatt, melyek ma a költőtől is többet kívánnak a puszta litteraturánál; de mégis a java s több az olyan, kiben a mai magyar lélek keresi önmagát s a feleletet sorsának kérdéseire. Ezek közt bizonyára akadnak vezetésre hivatott egyéniségek is, de hogy azzá válnak-e, lesznek-e követőik, azt majd az irodalom élő története fogja eldönteni. Róluk s a kinyomozható irány-csirákról aligha kockáztathat meg lényeges itéletet a szemlélődő, ma még, midőn úgyszólván az egész kor feltételes módon él s csak azt tudja magáról, hogy milyen nem lehet többé.

Várkonyi Nándor.

A KIADÁSÉRT FELELŐS: HEGEDŰS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.

Az őszi könyvpiac legszenzációsabb könyve:

ASSISI SZENT FERENC KIS VIRÁGAI

A NAPKELET KÖNYVTÁRÁ-nak legújabb számaként jelent meg az egész világon nagy ünnepséggel megült 700 éves jubileumi évforduló alkalmából. Folyóiratunk szerkesztője,

TORMAY CECILE

fordította magyarra, ki hosszabb szünet után ezzel a nagyobb munkával lép újra a magyar olvasóközönség elé. A fordítás alkalmazkodik az eredeti mű régi olaszságához és a legsikerültebb munka, melyet a magyar fordítóművészet felmutathat. Hatalmas erejű bevezetéssel és rendkívüli fontosságú bőséges jegyzetekkel bocsátja művét a fordító a magyar olvasóközönség kezébe.

A tiszta léleknek, Isten- és ember- és minden teremtmény szeretetének szent könyve ez a mű, melynek a biblia mellett ott a helye minden művelt magyar olvasó asztalán.

Ara a NAPKELET KÖNYVTÁRÁ-nak rendes alakjában 22.500 K. Rendkívül finom minőségű papirra nyomott külön kiadásban 100.000 K. A külön kiadásból száz példány sorszámmal ellátva és a fordító sajátkezű aláirásával kerül forgalomba, ennek az ára 150.000 K. Vidéki rendeléseknél 3000 K portó.

A rendeléseket az ár előzetes beküldése ellenében vagy utánvéttel foganatosítja

A NAPKELET KIADÓHIVATALA.

A NAPKELET KÖNYVTÁRA:

1. **Madách:** Az ember tragédiája. II. kiadás. Sajtó alá rendezte és szövegkritikai jegyzetekkel ellátta *Tolnai Vilmos* egyetemi tanár. A Madách-centenárium alkalmából kozreadott legkiválóbb kiadás.
2. **Tormay Cecile:** Megállt az óra. *A régi ház, Emberek a kövek között, Bujdosó könyv* szerzőjének legújabb novellás kötete.
3. **Szekfű Gyula:** Történetpolitikai tanulmányok. Az európai nevű történettudós, egyetemi tanár, nemzetpolitikai és társadalmi aktuális kérdésekről irt szenzációs tanulmányai.
4. **Komáromi János:** Zúg a fenyves. A népszerű fiatal írónak egyik legbájosabb és legolvasottabb regénye.
5. **Vörösmarty-anthologia.** *Vörösmarty* főművének, a *Zalán futásá*nak centenáriuma alkalmából kiadott kötet. A nagy magyar romantikus költő válogatott kisebb költeményeit s eposzaiból a legszebb lirai részleteket tartalmazza. *Horváth János* egyetemi tanár rendezte sajtó alá.

6—7. **Ilj. Somssich Andor:** Liszt Ferenc élete. A legnagyobb magyar zenei egyéniség életének rendkívül vonzó előadásban megirt rajza. A 480 oldalra terjedő kötet az első teljes magyar Liszt-életrajz.

8. **Reményik Sándor:** Atlantisz harangoz. Az erdélyi lirikusok vezető egyéniségének legújabb költeményei.
9. **Bethlen Margit:** A boldog sziget istene. Novellák. A népszerű novellista irómüvészetének legújabb alkotásai.
10—11. **Szabó Mária:** Felfelé. Az erdélyi irógárda egyik legkiválóbb tagjának nagyszabású regénye.
12. **Mohács Magyarországa.** Burgio pápai követ jelentései a mohácsi vészről. Forditotta: *Bartoniek Emma.*
13. **Condivi:** Michelangelo életrajza. Forditotta: *gróf Zichy Rafaelné.*
14. **Magyar Anonymus.** Béla király névtelen jegyzője a magyar honfoglalásról. Forditotta s rendkivül értékes jegyzetekkel és térképpel ellátta: *Pais Dezső.*
15. **Oláh György:** Göröglűz. Regény.
16. **Assisi szent Ferenc Kis Virágai.** Forditotta és jegyzetekkel ellátta: *Tormay Cecile.*

A sorozat e legújabb számai irodalmi szenzációként hatnak a legújabb magyar könyvpiacon. — Kritika és irodalmi körök a legnagyobb elismeréssel fogadták a nagyértékű művek megjelenését.

A kiadványok bármelyike egy-egy számának **ára 1·80 pengő = 22.500 kor.** Kapható bármely könyvkereskedésben.

A NAPKELET előfizetői részére a következő kedvezményes árakat tartjuk fenn: Bármelyik szám a kiadóhivatalban átvéve 1·40 pengő = 17.500 korona, postán való szállitással 1·60 pengő = 20.000 korona A kettős számból álló kötet ára kétszeresen számitandó.

A könyveket az ar előzetes beküldése ellenében vagy utánvéttel szállitja:

A „NAPKELET" KIADÓHIVATALA, Budapest, I. ker., Döbrentei-utca 12. szám.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28. — Nyomdaigazgató: Kohl F.